

ISSN (Print) 2709-3077
ISSN (Online) 2709-3085
Индексі 75686

**ИННОВАЦИЯЛЫҚ
ЕУАЗИЯ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

*1998 жылдан бастап шығарыды
Жылына 4 рет шығады*

*Құрылтайшы –
«Иновациялық Еуразия
университеті» ЖШС*

**ВЕСТНИК
ИННОВАЦИОННОГО
ЕВРАЗИЙСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

*Издаётся с 1998 года
Выходит 4 раза в год*

*Учредитель –
ТОО «Иновационный
Евразийский университет»*

**BULLETIN
OF THE INNOVATIVE UNIVERSITY OF EURASIA**

*Founded in 1998
Published 4 times a year*

*Founder –
Innovative University of Eurasia LLP*

№ 1 (93) / 2024

Қаңтар-ақпан-наурыз

31 наурыз 2024 ж.

Январь-февраль-март

31 марта 2024 г.

January-february-march

31 march 2024

г.Павлодар, 2024

Pavlodar c., 2024

Бас редактор – С.В. Беспалый, эконом. ғыл. канд., профессор, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)

Жауапты хатшы – А.К. Кундузкаирова, пед. ғыл. магистрі., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)

Редакциялық алқа

Гуманитарлық ғылымдар

С.А. Шункеева, филология PhD - ғылыми редактор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);

А.С. Адилова, филол. ғыл. д-ры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);

Т.Л. Бородина, филол. ғыл. канд., Новосібір мемлекеттік педагогикалық университеті (Ресей);

Б.И. Карипбаев, филос. ғыл. д-ры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);

Н.Б. Рудица, әлеум. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

Л.К. Шотбакова, тарих ғыл. канд., Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);

М.Б. Айтмагамбетова, филология маг-рі – техникалық хатшы, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)

Педагогика және психология

Б.Д. Каирбекова, пед. ғыл. д-ры – ғылыми редактор, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

К.Д. Добаев, пед. ғыл. д-ры, Қырғыз Білім Академиясы (Қырғызстан);

А.А. Кудышева, пед. ғыл. канд., Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті (Қазақстан);

Е.М. Раклова, психол. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

Л.А. Семёнова, пед. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

А.А. Илюсизова, пед. және

Главный редактор – Беспалый С.В., канд. эконом. наук, профессор, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)

Ответственный секретарь – Кундузкаирова А.К., магистр пед. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)

Редакционная коллегия

Гуманитарные науки

Шункеева С.А., PhD филологии - научный редактор, Карагандинский университет им. Е.А.Букетова (Қазақстан);

Адилова А.С., д-р филол. наук, Карагандинский университет им. Е.А.Букетова (Қазақстан);

Бородина Т.Л., канд. филол. наук, Новосибирский государственный педагогический университет (Россия);

Карипбаев Б.И., д-р филос. наук, Карагандинский университет им. Е.А.Букетова (Қазақстан);

Рудица Н.Б., канд. социол. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Шотбакова Л.К., канд. ист. наук, Карагандинский университет им. Е.А.Букетова (Қазақстан);

Айтмагамбетова М.Б., маг-р филологии – технический секретарь, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)

Педагогика и психология

Каирбекова Б.Д., д-р пед. наук – научный редактор, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Добаев К.Д., д-р пед. наук, Кыргызская Академия образования (Кыргызстан);

Кудышева А.А., канд. пед. наук, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет (Қазақстан);

Раклова Е.М., канд. психол. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Семёнова Л.А., канд. пед. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Илюсизова А.А., магистр

Chief Editor - Bespalyy S., candidate of Economic sciences, professor, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Executive Secretary - Kunduzkairova A., Master of Pedagogical Sciences, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Editorial team

Humanities

Shunkeeva S., PhD of Philology - scientific editor, Karaganda Buketov University (Kazakhstan); Adilova A., Doctor of Philology, Karaganda Buketov University (Kazakhstan);

Borodina T., Candidate of Philological Sciences, Novosibirsk State Pedagogical University (Russia);

Karipbaev B., Doctor of Philosophy (Kazakhstan);

Ruditsa N., Candidate of Sociological Sciences, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Shotbakova L., Candidate of Historical Sciences, Karaganda Buketov University (Kazakhstan);

Aitmagambetova M.B. - Master of Philology, technical secretary, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Pedagogy and psychology

Kairbekova B., Doctor of Pedagogical Sciences, – scientific editor, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Dobaev K., Doctor of Pedagogical Sciences, Academy of Education of Kyrgyzstan (Kyrgyzstan);

Kudysheva A., Candidate of Pedagogical Sciences, South Kazakhstan State Pedagogical University (Kazakhstan);

Raklova E., Candidate of Psychological Sciences, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Semenova L., Candidate of Pedagogical Sciences, Innovative University of Eurasia

психол. маг-рі – техникалық хатшы, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)

Құқық

Л.Ф. Парамонова, заң ғыл. канд. - ғылыми редактор, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

А.М. Вартанян, заң ғыл. канд., Я. Купала атындағы Гродно мемлекеттік университеті (Беларусь);

С.К. Жетписов, заң ғыл. д-ры, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

О.З. Мухамеджанов, заң ғыл. д-ры, Ташкент мемлекеттік заң университеті (Өзбекстан);

Б.М. Нурғалиев, заң ғыл. д-ры, Қарағанды қ. «Болашак» Академиясы (Қазақстан);

А.С. Саткенов, заң маг-рі - техникалық хатшы, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)

Экономикалық ғылымдар

Д.С. Бекниязова, экономика PhD – ғылыми редактор, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

М.А. Амирова, экономика PhD, Торайғыров Университет (Қазақстан);

З.А. Арынова, экон. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

Л.И. Кашук, экон. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

Ч.Т. Токтосунова, экон. ғыл. канд., М. Рыскулбеков атындағы Қырғыз экономикалық университеті (Қырғызстан)

Техникалық ғылымдар және технологиялар

М.В. Темербаева, техн. ғыл. канд. – ғылыми редактор, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

Н.А. Воронина, техн. ғыл. канд., Томск политехникалық университеті (Ресей);

педагогика и психологии – технический секретарь, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)

Право

Парамонова Л.Ф., канд. юрид. наук - научный редактор, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Вартанян А.М., канд.юрид. наук, Гродненский государственный университет им. Я.Купалы (Беларусь);

Жетписов С.К., д-р юрид. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Мухамеджанов О.З., д-р юрид. наук, Ташкентский государственный юридический университет (Узбекистан);

Нурғалиев Б.М., д-р юрид. наук, Академия «Болашак» г. Карағанды (Қазақстан);

Саткенов А.С., магистр юриспруденции – технический секретарь, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)

Экономические науки

Бекниязова Д.С., PhD экономики – научный редактор, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Амирова М.А., PhD экономики, Торайғыров Университет (Қазақстан);

Арынова З.А., канд. экон. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Кашук Л.И., канд. экон. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Токтосунова Ч.Т., канд. экон. наук, Кыргызский экономический университет им. М.Рыскулбекова (Қырғызстан)

Технические науки и технологии

Темербаева М.В., канд. техн. наук – научный редактор, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Воронина Н.А., канд. техн. наук, Томский политехнический университет (Россия);

(Kazakhstan); Ilyusizova A., Master of Pedagogy and Psychology – technical secretary, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Law

Paramonova L., Candidate of Law - scientific editor, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Vartanyan A., Candidate of Law, Grodno State University named after Ya.Kupala (Belarus);

Jetpisov S., Doctor of Law, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Mukhamedzhanov A., Doctor of Law, Tashkent State Law University (Uzbekistan);

Nurgaliev B., Doctor of Law, Academy «Bolashak» of Karaganda (Kazakhstan);

Satkenov A., Master of Jurisprudence - technical secretary, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Economic sciences

Bekniyazova D., PhD of Economics - scientific editor, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Amirova M., PhD of Economics, Toraighyrov University (Kazakhstan);

Arynova Z., Candidate of Economics, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Kashuk L., Candidate of Economics, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Toktosunova Ch., Candidate of Economic Sciences, Kyrgyz Economic University named after M. Ryskulbekov (Kyrgyzstan)

Technical sciences and technologies

Temerbayeva M., Candidate of Technical Sciences – Scientific Editor, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Voronina N., Candidate of Technical Sciences, Tomsk Polytechnic University (Russia);

- Н.М. Зайцева, техн. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);
 Д.Ю. Ляпунов, техн. ғыл. канд., Томск политехникалық университеті (Ресей);
 С.К. Шерьязов, техн. ғыл. д-ры, Оңтүстік-Орал мемлекеттік аграрлық университеті (Ресей);
 А.Д. Умурзакова, электро-энергетика PhD, С. Сейфуллин атындағы қазақ агротехникалық университеті (Қазақстан);
 Д.Э. Эшмурадова, техн. ғыл. канд., Ташкент ақпараттық технологиялар университеті (Өзбекстан)
 Урюмцева Т.И., ветеринария ғыл. канд. – техникалық хатшы, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)
- Ауыл шаруашылығы, ветеринария ғылымдары және тамақ өнімдерін қайта өңдеу**
 Е.Б. Никитин, ветеринария ғыл. д-ры – ғылыми редактор, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);
 Ж.К. Бахов, техн. ғыл. д-ры, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті (Қазақстан);
 А.К. Булашев, ветеринария ғыл. д-ры, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті (Қазақстан);
 Ж.Б. Исаева, агрономия PhD, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);
 Е.Ф. Краснопёрова, техн. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)
 С. Михаловский, инжиниринг және нанотехнология PhD, ANAMAD Ltd. Brighton (Ұлыбритания);
 Л.Н. Касымбекова, ветеринария ғыл. канд. – техникалық хатшы, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)
- Зайцева Н.М., канд. техн. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);
 Ляпунов Д.Ю., канд. техн. наук, Томский политехнический университет (Россия);
 Шерьязов С.К., д-р техн. наук, Южно-Уральский государственный аграрный университет (Россия);
 Умурзакова А.Д., PhD электроэнергетики, Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина (Қазақстан);
 Эшмурадов Д.Э., канд. техн. наук, Ташкентский университет информационных технологий (Узбекистан)
 Урюмцева Т.И., канд. ветеринар. наук – технический секретарь, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)
- Сельскохозяйственные, ветеринарные науки и переработка пищевой продукции**
 Никитин Е.Б., д-р ветеринар. наук – научный редактор, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);
 Бахов Ж.К., д-р техн. наук, Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина (Қазақстан);
 Булашев А.К., д-р ветеринар. наук, Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина (Қазақстан);
 Исаева Ж.Б., PhD агрономии, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);
 Краснопёрова Е.Ф., канд. техн. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);
 Михаловский С., PhD инжиниринга и нанотехнологий, ANAMAD Ltd. Brighton (Великобритания);
 Касымбекова Л.Н., канд. ветеринар. наук – технический секретарь, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)
- Zaitseva N., Candidate of Technical Sciences, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);
 Lyapunov D., Doctor of Technical Sciences, Tomsk Polytechnic University (Russia);
 Sheryazov S., Doctor of Technical Sciences, South Ural State Agrarian University (Russia);
 Umurzakova A., PhD of Power Engineering, Kazakh Agrarian University named after S.Seifullin (Kazakhstan);
 Eshmuradov D., Candidate of technical sciences, Tashkent University of Information Technologies (Uzbekistan)
 Uryumtseva T., Candidate of Technical Sciences – Technical Secretary, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)
- Agricultural, veterinary science and food processing**
 Nikitin E., Doctor of Veterinary Sciences, – scientific editor, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);
 Bakhov Zh., Doctor of Technical Sciences, Kazakh Agro-Technical University named after S.Seifullin (Kazakhstan)
 Bulashev A., Doctor of Veterinary Sciences, Kazakh Agro-Technical University named after S.Seifullin (Kazakhstan);
 Issayeva Zh., PhD of Agronomy, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);
 Krasnopyorova E., Candidate of Technical Sciences, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)
 Mikhailovskiy S., PhD Engineering and Nanotechnology, ANAMAD Ltd. Brighton (UK);
 Kasymbekova L., Candidate of Veterinary Sciences – technical secretary, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Бас редактор – С.В. Беспалый, эконом. ғыл. канд., профессор, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)

Жауапты хатшы – А.К. Кундузкайрова, пед. ғыл. магистрі., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)

Редакциялық алқа

Гуманитарлық ғылымдар

С.А. Шункеева, филология PhD - ғылыми редактор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);

А.С. Адилова, филол. ғыл. д-ры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);

Т.Л. Бородина, филол. ғыл. канд., Новосібір мемлекеттік педагогикалық университеті (Ресей);

Б.И. Карипбаев, филос. ғыл. д-ры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);

Н.Б. Рудица, әлеум. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

Л.К. Шотбакова, тарих ғыл. канд., Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті (Қазақстан);

М.Б. Айтмагамбетова, филология маг-рі – техникалық хатшы, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)

Педагогика және психология

Б.Д. Каирбекова, пед. ғыл. д-ры – ғылыми редактор, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

К.Д. Добаев, пед. ғыл. д-ры, Қырғыз Білім Академиясы (Қырғызстан);

А.А. Кудышева, пед. ғыл. канд., Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті (Қазақстан);

Е.М. Раклова, психол. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

Л.А. Семёнова, пед. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

Главный редактор – Беспалый С.В., канд. эконом. наук, профессор, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)

Ответственный секретарь – Кундузкайрова А.К., магистр пед. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)

Редакционная коллегия

Гуманитарные науки

Шункеева С.А., PhD филологии - научный редактор, Карагандинский университет им. Е.А.Букетова (Қазақстан);

Адилова А.С., д-р филол. наук, Карагандинский университет им. Е.А.Букетова (Қазақстан);

Бородина Т.Л., канд. филол. наук, Новосибирский государственный педагогический университет (Россия);

Карипбаев Б.И., д-р филос. наук, Карагандинский университет им. Е.А.Букетова (Қазақстан);

Рудица Н.Б., канд. социол. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Шотбакова Л.К., канд. ист. наук, Карагандинский университет им. Е.А.Букетова (Қазақстан);

Айтмагамбетова М.Б., маг-р филологии – технический секретарь, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)

Педагогика и психология

Каирбекова Б.Д, д-р пед. наук – научный редактор, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Добаев К.Д., д-р пед. наук, Кыргызская Академия образования (Қырғызстан);

Кудышева А.А., канд. пед. наук, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет (Қазақстан);

Раклова Е.М., канд. психол. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Семёнова Л.А., канд. пед. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Chief Editor - Bepalyy S., candidate of Economic sciences, professor, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Executive Secretary - Kunduzkairova A., Master of Pedagogical Sciences, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Editorial team

Humanities

Shunkeeva S., PhD of Philology - scientific editor, Karaganda Buketov University (Kazakhstan);

Adilova A., Doctor of Philology, Karaganda Buketov University (Kazakhstan);

Borodina T., Candidate of Philological Sciences, Novosibirsk State Pedagogical University (Russia);

Karipbaev B., Doctor of Philosophy (Kazakhstan);

Ruditsa N., Candidate of Sociological Sciences, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Shotbakova L., Candidate of Historical Sciences, Karaganda Buketov University (Kazakhstan);

Aitmagambetova M.B. - Master of Philology, technical secretary, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Pedagogy and psychology

Kairbekova B., Doctor of Pedagogical Sciences, – scientific editor, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Dobaev K., Doctor of Pedagogical Sciences, Academy of Education of Kyrgyzstan (Kyrgyzstan);

Kudysheva A., Candidate of Pedagogical Sciences, South Kazakhstan State Pedagogical University (Kazakhstan);

Raklova E., Candidate of Psychological Sciences, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Semenova L., Candidate of Pedagogical Sciences, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

А.А. Илюсизова, пед. және психол. маг-рі – техникалық хатшы, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)

Құқық

Л.Ф. Парамонова, заң ғыл. канд. - ғылыми редактор, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

А.М. Вартанян, заң ғыл. канд., Я. Купала атындағы Гродно мемлекеттік университеті (Беларусь);

С.К. Жетписов, заң ғыл. д-ры, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

О.З. Мухамеджанов, заң ғыл. д-ры, Ташкент мемлекеттік заң университеті (Өзбекстан);

Б.М. Нурғалиев, заң ғыл. д-ры, Қарағанды қ. «Болашак» Академиясы (Қазақстан);

А.С. Саткенов, заң маг-рі - техникалық хатшы, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан)

Экономикалық ғылымдар

Д.С. Бекниязова, экономика PhD – ғылыми редактор, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

М.А. Амирова, экономика PhD, Торайғыров Университет (Қазақстан);

З.А. Арынова, экон. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

Л.И. Кашук, экон. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

Ч.Т. Токтосунова, экон. ғыл. канд., М. Рыскулбеков атындағы Қырғыз экономикалық университеті (Қырғызстан)

Техникалық ғылымдар және технологиялар

М.В. Темербаева, техн. ғыл. канд. – ғылыми редактор, Инновациялық Еуразия университеті (Қазақстан);

Н.А. Воронина, техн. ғыл. канд., Томск политехникалық университеті (Ресей);

Н.М. Зайцева, техн. ғыл. канд., Инновациялық Еуразия

Илюсизова А.А., магистр педагогики и психологии – технический секретарь, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)

Право

Парамонова Л.Ф., канд. юрид. наук - научный редактор, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Вартанян А.М., канд.юрид. наук, Гродненский государственный университет им. Я.Купалы (Беларусь);

Жетписов С.К., д-р юрид. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Мухамеджанов О.З., д-р юрид. наук, Ташкентский государственный юридический университет (Узбекистан);

Нурғалиев Б.М., д-р юрид. наук, Академия «Болашак» г. Караганды (Қазақстан);

Саткенов А.С., магистр права – технический секретарь, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан)

Экономические науки

Бекниязова Д.С., PhD экономики – научный редактор, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Амирова М.А., PhD экономики, Торайғыров Университет (Қазақстан);

Арынова З.А., канд. экон. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Кашук Л.И., канд. экон. наук, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Токтосунова Ч.Т., канд. экон. наук, Кыргызский экономический университет им. М.Рыскулбекова (Қырғызстан)

Технические науки и технологии

Темербаева М.В., канд. техн. наук – научный редактор, Инновационный Евразийский университет (Қазақстан);

Воронина Н.А., канд. техн. наук, Томский политехнический университет (Россия);

Зайцева Н.М., канд. техн. наук, Инновационный Евразийский

Ilyusizova A., Master of Pedagogy and Psychology – technical secretary, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Law

Paramonova L., Candidate of Law - scientific editor, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Vartanyan A., Candidate of Law, Grodno State University named after Ya.Kupala (Belarus);

Jetpisov S., Doctor of Law, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Mukhamedzhanov A., Doctor of Law, Tashkent State Law University (Uzbekistan);

Nurgaliev B., Doctor of Law, Academy «Bolashak» of Karaganda (Kazakhstan);

Satkenov A., Master of Law - technical secretary, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan)

Economic sciences

Bekniyazova D., PhD of Economics - scientific editor, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Amirova M., PhD of Economics, Toraighyrov University (Kazakhstan);

Arynova Z., Candidate of Economics, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Kashuk L., Candidate of Economics, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Toktosunova Ch., Candidate of Economic Sciences, Kyrgyz Economic University named after M. Ryskulbekov (Kyrgyzstan)

Technical sciences and technologies

Temerbayeva M., Candidate of Technical Sciences – Scientific Editor, Innovative University of Eurasia (Kazakhstan);

Voronina N., Candidate of Technical Sciences, Tomsk Polytechnic University (Russia);

Zaitseva N., Candidate of Technical Sciences, Innovative

университеті (Қазақстан);
 Д.Ю. Ляпунов, техн. ғыл. канд.,
 Томск политехникалық
 университеті (Ресей);
 С.К. Шерьязов, техн. ғыл. д-ры,
 Оңтүстік-Орал мемлекеттік
 аграрлық университеті (Ресей);
 А.Д. Умурзакова, электро-
 энергетика PhD, С. Сейфуллин
 атындағы қазақ
 агротехникалық
 университеті (Қазақстан);
 Д.Э. Эшмурадова, техн. ғыл.
 канд., Ташкент ақпараттық
 технологиялар университеті
 (Өзбекстан)
 Урюмцева Т.И., ветеринария
 ғыл. канд. – техникалық хатшы,
 Инновациялық Еуразия
 университеті (Қазақстан)

**Ауыл шаруашылығы,
 ветеринария ғылымдары
 және тамақ өнімдерін қайта
 өңдеу**

Е.Б. Никитин, ветеринария ғыл.
 д-ры – ғылыми редактор,
 Инновациялық Еуразия
 университеті (Қазақстан);
 Ж.К. Бахов, техн. ғыл. д-ры, С.
 Сейфуллин атындағы Қазақ
 агротехникалық университеті
 (Қазақстан);
 А.К. Булашев, ветеринария ғыл.
 д-ры, С. Сейфуллин атындағы
 Қазақ агротехникалық
 университеті (Қазақстан);
 Ж.Б. Исаева, агрономия PhD,
 Инновациялық Еуразия
 университеті (Қазақстан);
 Е.Ф. Краснопёрова, техн. ғыл.
 канд., Инновациялық Еуразия
 университеті (Қазақстан)
 С. Михаловский, инжиниринг
 және нанотехнология PhD,
 ANAMAD Ltd. Brighton
 (Ұлыбритания);
 Л.Н. Касымбекова, ветерина-
 рия ғыл. канд. – техникалық
 хатшы, Инновациялық Еура-
 зия университеті (Қазақстан)

университет (Қазақстан);
 Ляпунов Д.Ю., канд. техн. наук,
 Томский политехничес-кий
 университет (Россия);
 Шерьязов С.К., д-р техн. наук,
 Южно-Уральский государ-
 ственный аграрный университет
 (Россия);
 Умурзакова А.Д., PhD
 электроэнергетики, Казахский
 агротехнический университет
 им. С.Сейфуллина (Қазақстан);
 Эшмурадов Д.Э., канд. техн.
 наук, Ташкентский университет
 информационных технологий
 (Узбекистан)
 Урюмцева Т.И., канд.
 ветеринар. наук – технический
 секретарь, Инновационный
 Евразийский университет
 (Қазақстан)

**Сельскохозяйственные,
 ветеринарные науки и
 переработка пищевой
 продукции**

Никитин Е.Б., д-р ветеринар.
 наук – научный редактор,
 Инновационный Евразийский
 университет (Қазақстан);
 Бахов Ж.К., д-р техн. наук,
 Казахский агротехнический
 университет им. С.Сейфуллина
 (Қазақстан);
 Булашев А.К., д-р ветеринар.
 наук, Казахский агротехни-
 ческий университет
 им.С.Сейфуллина (Қазақстан);
 Исаева Ж.Б., PhD агрономии,
 Инновационный Евразийский
 университет (Қазақстан);
 Краснопёрова Е.Ф., канд. техн.
 наук, Инновационный
 Евразийский университет
 (Қазақстан);
 Михаловский С., PhD
 инжиниринга и нанотехно-
 логий, ANAMAD Ltd. Brighton
 (Великобритания);
 Касымбекова Л.Н., канд.
 ветеринар. наук – техничес-кий
 секретарь, Инновацион-ный
 Евразийский университет
 (Қазақстан)

University of Eurasia
 (Kazakhstan);
 Lyapunov D., Doctor of
 Technical Sciences, Tomsk
 Polytechnic University (Russia);
 Sheryazov S., Doctor of
 Technical Sciences, South Ural
 State Agrarian
 University (Russia);
 Umurzakova A., PhD of Power
 Engineering, Kazakh Agrarian
 University named after
 S.Seifullin (Kazakhstan);
 Eshmuradov D., Candidate of
 technical sciences, Tashkent
 University of Information
 Technologies (Uzbekistan)
 Uryumtseva T., Candidate of
 Technical Sciences – Technical
 Secretary, Innovative University
 of Eurasia (Kazakhstan)

**Agricultural, veterinary
 science and food processing**

Nikitin E., Doctor of Veterinary
 Sciences, – scientific editor,
 Innovative University of Eurasia
 (Kazakhstan);
 Bakhov Zh., Doctor of Technical
 Sciences, Kazakh Agro-
 Technical University named
 after S.Seifulli (Kazakhstan)
 Bulashev A., Doctor of
 Veterinary Sciences, Kazakh
 Agro-Technical University
 named after S.Seifulli
 (Kazakhstan);
 Issayeva Zh., PhD of
 Agronomy, Innovative
 University of Eurasia
 (Kazakhstan);
 Krasnopyorova E., Candidate of
 Technical Sciences, Innovative
 University of Eurasia
 (Kazakhstan)
 Mikhailovskiy S., PhD
 Engineering and
 Nanotechnology, ANAMAD
 Ltd. Brighton (UK);
 Kasymbekova L., Candidate of
 Veterinary Sciences – technical
 secretary, Innovative University
 of Eurasia (Kazakhstan)

Журнал туралы

«Инновациялық Еуразия университетінің Хабаршысы» ғылыми журналы 1998 жылдың қаңтарынан бастап шығарылады журналының мақсаты – зерттеулердің түпнұсқалық және бұрын жарияланбаған нәтижелерін жариялау, оларды көпшілік алдында талқылауға, отандық және шетелдік ғалымдармен ғылыми байланыстарды дамытуға ықпал ету.

Журналда қоғамдық, гуманитарлық, психологиялық-педагогикалық, техникалық, ауылшаруашылық, ветеринарлық бағыттар бойынша мақалалар жарияланады. Журналдың 6 ғылыми бөлімі бар: «Гуманитарлық ғылымдар», «Педагогика және психология», «Құқық», «Экономикалық ғылымдар», «Техникалық ғылымдар және технологиялар», «Ауылшаруашылық, ветеринария және азық-түлік өнімдерін қайта өңдеу ғылымдары».

Журнал бөлімдерінің тақырыптық навигаторы:

«Гуманитарлық ғылымдар»: Лингвистика. Когнитивті лингвистика. Әлеуметтік лингвистика. Психолінгвистика. Герменевтика. Лингвомәдениеттану. Риторика. Әдебиеттану. Фольклористика. Журналистика. Философия. Антропология. Тарих. Әлеуметтану. Этнография. Саясаттану. Мәдениеттану. Әлеуметтік география. Дінтану. Өнертану. Берілген бөлім баспа портфелінің жинақталуына байланысты жарияланады.

«Педагогика және психология»: Білім тарихы. Мектепке дейінгі білім беру. Мектеп білімі. Бастауыш жалпы білім беру. Жоғары білім. Білім беруді басқару. Қашықтықтан білім беру. Ақпараттық технологиялар және білім беру. Білім берудің мәдениетаралық аспектілері. Нәсіл, этностық және білім. Дене тәрбиесі. Психология тарихы. Іргелі психология. Педагогикалық психология. Медициналық психология. Тұлға психологиясы. Спорт психологиясы. Отбасы және өмір психологиясы. Шығармашылық психологиясы. Еңбек психологиясы. Қолданбалы психология. Басқару психологиясы.

«Құқық»: Мемлекет және құқық. Конституциялық құқық және әкімшілік құқық. Қаржылық құқық және ақпараттық құқық. Азаматтық құқық және кәсіпкерлік құқық. Еңбек құқығы және әлеуметтік қамсыздандыру құқығы. Табиғи ресурстар құқығы, аграрлық құқық және экологиялық құқық. Қылмыстық құқық, криминалогия және қылмыстық-атқару құқығы. Қылмыстық іс жүргізу құқығы. Жедел-ізвестіру қызметі және криминалистика. Сот билігі, прокурорлық қадағалау және құқық қорғау қызметі. Халықаралық құқық. Азаматтық іс жүргізу құқығы. Берілген бөлім баспа портфелінің жинақталуына байланысты жарияланады.

«Экономикалық ғылымдар»: Экономикалық ғылымдар: тарих, практика. Кәсіпкерлік, инновациялар және инвестициялар. Мемлекеттің стратегиялық мақсаттары мен міндеттері мәнмәніндегі өңірлердің экономикалық дамуының қазіргі заманғы проблемалары. АӨК: аграрлық саясат және шаруашылық жүргізудің экономикалық тетігі. Өнімдер мен қызметтердің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігі. Экономиканы цифрландыру. Тауарлар мен қызметтердің аймақтық және жергілікті нарықтары. Экономика, кәсіпорындарды ұйымдастыру және басқару. Қаржы жүйесін дамыту. Демографиялық процестерді басқару. Экономикалық қауіпсіздікті дамыту модельдері. Бухгалтерлік есептің жай-күйі және даму үрдістері. Аудит және қаржылық бақылау теориясы мен практикасы. Экономикалық талдау мен статистиканың қазіргі заманғы мәселелері мен даму жолдары. Салық салудың өзекті мәселелері.

«Техникалық ғылымдар және технологиялар»: Инженерлік жобалау және технологиялар. Аспап жасау, метрология және ақпараттық-өлшеу аспаптары мен жүйелері. Стандарттау, сертификаттау және метрологиялық қамтамасыз ету. Қолданбалы физика және математика. Информатика, Есептеу техникасы және басқару. Робототехника, электротехника, электроника, радиотехника және байланыс. Оптоэлектроника және фотоника. Кибернетика. Энергетика, электр энергетикасы және жылу энергетикасы және энергетикалық ресурстар. Металлургия және материалтану. Машина жасау, Технологиялық машиналар және жабдықтар. Энергетикалық, металлургиялық және химиялық машина жасау. Көліктік, тау-кен және құрылыс машиналарын жасау. Агроинженерлік жүйелердің процестері мен аппараттары. Авиациялық және зымыран-ғарыш техникасы. Көлік, көлік техникасы және технологиясы. Көлік қызметтері, логистика, тасымалдауды ұйымдастыру және көлікті пайдалану. Жеңіл өнеркәсіп, тоқыма және жеңіл өнеркәсіп материалдары мен бұйымдарының технологиясы. Химиялық технология және өнеркәсіп. Инженерлік геометрия және компьютерлік графика. Азық-түлік өнеркәсібі. Адам қызметінің қауіпсіздігі. Биоинженерия, биоинформатика және нанотехнология.

«Ауылшаруашылық, ветеринария және азық-түлік өнімдерін қайта өңдеу ғылымдары»: Өсімдіктер мен жануарлар биотехнологиясы. Дәнді және бұршақты дақылдарды өңдеу, сақтау және өңдеу технологиясы. Ауыл шаруашылығы өсімдіктерінің селекциясы және тұқым шаруашылығы. Өсімдіктерді қорғау. Ауылшаруашылық өсімдіктерін өсіру, селекция және генетика. Жемшөп өндірісі, жануарларды азықтандыру және жем технологиясы. Жеке зоотехния және мал шаруашылығы өнімдерін өндіру технологиясы. Ветеринарлық акушерлік және жануарлардың көбею биотехнологиясы. Ветеринариялық микробиология, вирусология және жұқпалы аурулар. Жануарлардың паразиттік аурулары. Ұсақ үй жануарларының аурулары. Ветеринария ісін ұйымдастыру және экономикасы. Жұқпалы емес ауруларды диагностикалау және жануарларды емдеу. Жануарлардың патологиясы мен морфологиясы. Ветеринариялық экология, санитария, зоогигиена және ветеринариялық-санитариялық сараптама. Дәнді және бұршақты дақылдар мен жарма өнімдерін өңдеу, сақтау және өңдеу технологиясы. Ет, сүт және балық өнімдерінің технологиясы. Тамақ өнімдерінің биотехнологиясы. Функционалды және мамандандырылған мақсаттағы тамақ өнімдерінің технологиясы. Қоғамдық тамақтану өнімдерінің технологиясы.

Журнал қазақ, орыс, ағылшын және басқа да шет тілдерінде отандық, шетелдік авторлардың, жас зерттеушілер мақалаларының қолжазбаларын қабылдайды. Журналдың редакциялық саясаты «көмескі» рецензиялау әдісімен мақалалардың қолжазбаларын сараптауды қамтамасыз етеді, редакциялық алқа жұмысына шетелдік ғалымдарды тартады. Журналдың редакциялық алқасымен Халықаралық деректер базаларында Хирша индексі бар жетекші отандық және шетелдік сарапшылар ынтымдастырады.

Журнал International Standard Serial Number (Paris) халықаралық ғылыми журналдар тізілімінде тіркелген, РИНЦ ғылыми жарияланымдарының беделді деректер базасына кіреді (Ресей), американдық «Crossref» агенттігінің ғылыми баспагерлер қоғамдастығына кіреді және мақалаларға өзінің DOI-ін беруге құқылы.

Ғылыми журналдың құрылтайшысы «Инновациялық Еуразия университеті» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі (ИНЕУ). «Инновациялық Еуразия университетінің хабаршысы» ғылыми журналы туралы барлық ақпарат мына сайтта <http://vestnik.ineu.kz> орналастырылған.

О журнале

Научный журнал «Вестник Инновационного Евразийского университета» издаётся с января 1998 года. Цель журнала – предоставить возможность опубликования оригинальных и ранее не опубликованных результатов исследований, содействовать их публичному обсуждению, развитию научных связей с отечественными и зарубежными учёными.

В журнале публикуются статьи по общественным, гуманитарным, психолого-педагогическим, техническим, сельскохозяйственным, ветеринарным направлениям. Журнал имеет 6 научных разделов: «Гуманитарные науки», «Педагогика и психология», «Право», «Экономические науки», «Технические науки и технологии», «Сельскохозяйственные, ветеринарные науки, переработка пищевой продукции».

Тематический навигатор разделов журнала:

«Гуманитарные науки»: Лингвистика. Когнитивная лингвистика. Социолингвистика. Психолингвистика. Герменевтика. Лингвокультурология. Риторика. Литературоведение. Фольклористика. Журналистика. Философия. Антропология. История. Социология. Этнография. Политология. Культурология. Социальная география. Религиоведение. Искусствоведение. Данный раздел публикуется по мере формирования издательского портфеля.

«Педагогика и психология»: История образования. Дошкольное образование. Школьное образование. Начальное общее образование. Высшее образование. Управление образованием. Дистанционное образование. Информационные технологии и образование. Межкультурные аспекты образования. Раса, этничность и образование. Физическое воспитание. История психологии. Фундаментальная психология. Педагогическая психология. Медицинская психология. Психология личности. Психология спорта. Психология семьи и быта. Психология творчества. Психология труда. Прикладная психология. Психология управления.

«Право»: Государство и право. Конституционное право и административное право. Финансовое право и информационное право. Гражданское право и предпринимательское право. Трудовое право и право социального обеспечения. Природоресурсное право, аграрное право и экологическое право. Уголовное право, криминология и уголовно-исполнительное право. Уголовно-процессуальное право. Оперативно-розыскная деятельность и криминалистика. Судебная власть, прокурорский надзор и правоохранительная деятельность. Международное право. Гражданское процессуальное право. Данный раздел публикуется по мере формирования издательского портфеля.

«Экономические науки»: Экономические науки: история, теория, практика. Предпринимательство, инновации и инвестиции. Современные проблемы экономического развития регионов в контексте стратегических целей и задач государства. АПК: аграрная политика и экономический механизм хозяйствования. Качество и конкурентоспособность продукции и услуг. Цифровизация экономики. Региональные и локальные рынки товаров и услуг. Экономика, организация и управление предприятиями. Развитие финансовой системы. Управление демографическими процессами. Модели развития экономической безопасности. Состояние и тенденции развития бухгалтерского учета. Теория и практика аудита и финансового контроля. Современные проблемы и пути развития экономического анализа и статистики. Актуальные вопросы налогообложения.

«Технические науки и технологии»: Инженерное проектирование и технологии. Приборостроение, метрология и информационно-измерительные приборы и системы. Стандартизация, сертификация и метрологическое обеспечение. Прикладная физика и математика. Информатика, вычислительная техника и управление. Робототехника, электротехника, электроника, радиотехника и связь. Оптоэлектроника и фотоника. Кибернетика. Энергетика, электроэнергетика и теплоэнергетика и энергетические ресурсы. Металлургия и материаловедение. Машиностроение, технологические машины и оборудование. Энергетическое, металлургическое и химическое машиностроение. Транспортное, горное и строительное машиностроение. Процессы и аппараты агроинженерных систем. Авиационная и ракетно-космическая техника. Транспорт, транспортная техника и технология. Транспортные услуги, логистика, организация перевозок движения и эксплуатация транспорта. Легкая промышленность, технология материалов и изделий текстильной и легкой промышленности. Химическая технология и промышленность. Инженерная геометрия и компьютерная графика. Пищевая промышленность. Безопасность деятельности человека. Биоинженерия, биоинформатика и нанотехнологии.

«Сельскохозяйственные, ветеринарные науки и переработка пищевой продукции»: Биотехнология растений и животных. Технология обработки, хранения и переработки злаковых и бобовых культур. Селекция и семеноводство сельскохозяйственных растений. Защита растений. Разведение, селекция и генетика сельскохозяйственных растений. Кормопроизводство, кормление животных и технология кормов. Частная зоотехния и технология производства продуктов животноводства. Ветеринарное акушерство и биотехника репродукции животных. Ветеринарная микробиология, вирусология и инфекционные болезни. Паразитарные болезни животных. Болезни мелких домашних животных. Организация и экономика ветеринарного дела. Диагностика незаразных болезней и терапия животных. Патология и морфология животных. Ветеринарная экология, санитария, зоогигиена и ветеринарно-санитарная экспертиза. Технология обработки, хранения и переработки злаковых и бобовых культур и крупяных продуктов. Технология мясных, молочных и рыбных продуктов. Биотехнология пищевых продуктов. Технология пищевых продуктов функционального и специализированного назначения. Технология продуктов общественного питания.

Журнал принимает рукописи статей отечественных, зарубежных авторов, молодых исследователей на казахском, русском, английском и других иностранных языках. Журнал имеет Редакционную политику, обеспечивает экспертизу рукописей статей методом «слепого» рецензирования, привлекает к работе редакционной коллегии иностранных учёных. С редакционной коллегией журнала сотрудничают ведущие отечественные и зарубежные эксперты, имеющие индекс Хирша в международных базах данных.

Журнал зарегистрирован в Международном реестре научных журналов International Standard Serial Number (Paris), входит в авторитетную базу данных научных публикаций РИНЦ (Россия), в сообщество научных издателей американского агентства «Crossref» и имеет право присваивать статьям собственные DOI.

Учредителем научного журнала является Товарищество с ограниченной ответственностью «Инновационный Евразийский университет» (ИнеУ). Вся информация о научном журнале «Вестник Инновационного Евразийского университета» размещена на сайте <http://vestnik.ineu.kz>.

About the journal

The scientific journal «Bulletin of the Innovative University of Eurasia» has been published since January 1998. The purpose of the journal is to provide the opportunity to publish original and previously unpublished research results, to facilitate their public discussion, the development of scientific relations with domestic and foreign scientists.

The journal publishes articles on social, humanitarian, psychological and pedagogical, technical, agricultural and veterinary fields. The journal has 6 scientific sections: «Humanities», «Pedagogy and psychology», «Law», «Economic sciences», «Technical sciences and technologies», «Agricultural, veterinary sciences and food processing».

Thematic navigator of the journal sections:

«Humanities»: Linguistics. Cognitive linguistics. Sociolinguistics. Psycholinguistics. Hermeneutics. Linguoculturology. Rhetoric. Literature studies. Folkloristics. Journalism. Philosophy. Anthropology. History. Sociology. Ethnography. Political science. Culturology. Social geography. Religious studies. Art history. This section is published as the publishing portfolio is formed.

«Pedagogy and psychology»: History of education. Preschool education. School education. Primary general education. Higher education. Education management. Distance learning. Information technologies and education. Intercultural aspects of education. Race, ethnicity and education. Physical education. History of psychology. Fundamental psychology. Pedagogical psychology. Medical psychology. Psychology of personality. Sports psychology. Psychology of family and life. Psychology of creativity. Labor psychology. Applied psychology. Psychology of management.

«Law»: State and law. Constitutional law and administrative law. Financial law and information law. Civil law and business law. Labor law and social security law. Natural resource law, agrarian law and environmental law. Criminal law, criminology and penal law. Criminal procedure law. Law enforcement intelligence operations and forensic science. Judicial power, prosecutor's supervision and law enforcement. International law. Civil procedure law. This section is published as the publishing portfolio is formed.

«Economic science»: Economic sciences: history, theory, practice. Entrepreneurship, innovation and investment. Modern problems of economic development of regions in the context of the strategic goals and objectives of the state. Agroindustrial complex: agrarian policy and economic mechanism of management. Quality and competitiveness of products and services. Digitalization of the economy. Regional and local markets for goods and services. Economics, organization and management of enterprises. Development of the financial system. Demographic management. Economic security development models. State and development trends of accounting. Theory and practice of audit and financial control. Modern problems and ways of development of economic analysis and statistics. Topical issues of taxation.

«Technical science and technology»: Engineering design and technology. Instrumentation, metrology and information-measuring devices and systems. Standardization, certification and metrological support. Applied physics and mathematics. Informatics, computer engineering and management. Robotics, electrical engineering, electronics, radio engineering and communications. Optoelectronics and photonics. Cybernetics. Power engineering, electric power engineering and heat power engineering and energy resources. Metallurgy and materials science. Mechanical engineering, technological machines and equipment. Power, metallurgical and chemical engineering. Transport, mining and construction engineering. Processes and devices of agroengineering systems. Aviation and rocket and space equipment. Transport, transport equipment and technology. Transport services, logistics, traffic organization and transport operation. Light industry, technology of materials and products of textile and light industry. Chemical technology and industry. Engineering geometry and computer graphics. Food industry. Safety of human activities. Bioengineering, bioinformatics and nanotechnology.

«Agricultural, veterinary sciences and food processing»: Biotechnology of plants and animals. Technology of processing, storage and processing of cereals and legume crops. Selection and seed production of agricultural plants. Plant protection. Breeding, selection and genetics of agricultural plants. Feed production, animal feeding and feed technology. Small animal science and technology for the production of livestock products. Veterinary obstetrics and animal reproduction biotechnology. Veterinary microbiology, virology and infectious diseases. Parasitic diseases of animals. Diseases of small domestic animals. Organization and economics of veterinary medicine. Diagnosis of non-communicable diseases and animal therapy. Pathology and morphology of animals. Veterinary ecology, sanitation, hygiene and veterinary and sanitary examination. Technology of processing and storage of cereals and legumes and cereal products. Technology of meat, dairy and fish products. Food biotechnology. Technology of food products for functional and specialized purposes. Food service technology.

The journal accepts manuscripts of articles by domestic, foreign authors, young researchers in Kazakh, Russian, English and other foreign languages. The journal has an editorial policy, provides expert review of manuscripts by blind review, and attracts foreign scholars to the editorial board. The leading domestic and foreign experts with the Hirsch index in international databases collaborate with the editorial board of the Journal.

The journal is registered in the International Register of Scientific Journals International Standard Serial Number (Paris), is included in the authoritative database of scientific publications of the RSCI (Russia), it is a member of the scientific publishing community of the American agency «Crossref» and has the right to assign its own DOIs to articles.

The founder of the scientific journal is «Innovative University of Eurasia» Limited Liability Partnership (InEU). All information about the scientific journal "Bulletin Of the innovative Eurasian University" is available on the website <http://vestnik.ineu.kz>.

МАЗМҰНЫ. СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

Абаева Ш.К., Кундузкаирова А.К. Жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандарды даярлаудың теориялық негіздері	13
Апаева С.Х., Каирбекова Б.Д., Цой В.И., Мельничук Ю.С. Инновационные инструменты как средства педагогического образования и деятельности.....	24
Zabegalin A., Melnichuk Yu., Vishnitskaya V. Test as a Method of Psychology. Development History and Basic Requirements	31
Кирибаева А.С., Алдамжар Г.А. Жоғары сынып оқушыларының танымдық қабілеттерін психологиялық тренинг арқылы дамыту	40
Prokopets E. V. Methodological Aspects of Inclusive Education in the Field of IT Technologies	46
Мақала авторлары туралы ақпарат. Сведения об авторах статей	54

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Арынова З.А., Оразалин Т.Г. Основные тенденции развития системы здравоохранения в РК в современных условиях.....	56
Бекниязова Д.С., Бигалиева А.Н., Нургаламов Ж.К., Ергалимова А.А. Оценка состояния кадрового потенциала организаций санитарно-эпидемиологической службы Республики Казахстан	65
Беспалый С.В., Тугаев С.К. Технологии Индустрии 4.0 в устойчивой логистике: возможности применения в транспортных компаниях	78
Вика S.A. Evaluation of Mechanisms' Effectiveness of State Regulation of Innovative Activity	91
Накова А., Абакова Д.К., Кургамбеков Ж.Т., Нуркеева С.А. Вопросы взаимодействия оперативного и стратегического управления предприятием в рыночной среде	99
Нарынбаева А.С., Мерғалиева Г.В., Садвақасов Д.Б. ҚР фармацевтикалық компанияларының дамуы мен мемлекеттік реттелуін талдау.....	109
Нарынбаева А.С., Смагулова З.К., Габбасов Э.А., Мельникова О.В. Рынок электронных финансовых услуг в РК: проблемы и перспективы развития	116
Narynbayeva A.S., Stetsenko I.P., Zhumataeva Zh.Zh., Magambetova G.A. Banking Risk Management: Assessment of Existing Company Practices.....	126
Мақала авторлары туралы ақпарат. Сведения об авторах статей	135

ҚҰҚЫҚ ПРАВО

Бихиянова М. Е. Қазақстан республикасы мен АҚШ президенттерінің конституциялық мәртебесі.....	137
Иксатова С.Т. Уголовно-правовая характеристика субъектов преступлений против нравственности.....	145
Саткенов А.С. Аспекты правового воспитания среди молодежи РК	153
Мақала авторлары туралы ақпарат. Сведения об авторах статей	158

CONTENT**PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY**

Abaeva, Sh., Kunduzkairova, A. Theoretical Basis of Training of Pedagogues and Psychologists for the Development of Cognitive Activity of Teenagers.....	13
Apaeva, S., Kairbekova, B., Tsoi, V., Melnichuk, Yu. Innovative Tools as Means of Pedagogical Education and Activities.....	24
Zabegalin, A., Melnichuk, Yu., Vishnitskaya, V. Test as a Method of Psychology. Development History and Basic Requirements.....	31
Kiribayeva, A., Aldamzhar, G. Development of Cognitive Abilities of high School Students by Means of Psychological Training.....	40
Prokopets E. Methodological Aspects of Inclusive Education in the Field of IT Technologies	46
Information about authors of articles	54

ECONOMIC SCIENCES

Arynova, Z., Orazalin, T. The Main Trends in the Development of the Healthcare System of the Republic of Kazakhstan in Modern Conditions.....	56
Bekniyazova, D., Bigaliev, A., Nurgalamov, Zh., Ergalimova A. Evaluation of Human Resource Potential of Organizations of Sanitary and Epidemiological Service of the Republic of Kazakhstan	65
Bespalyy S., Tugayev S. Industry 4.0 Technologies in Sustainable Logistics: Possibilities for Application in Transports Companies.....	78
Buka S.A. Evaluation of Mechanisms' Effectiveness of State Regulation of Innovative Activity	91
Nakova, A., Abakova, D., Kurgambekov, Zh., Nurkeeva S. Issues of interaction between operational and strategic management of an enterprise in a market environment	99
Narynbayeva, A., Mergaliev, G., Sadvakassov, D. Analysis of the Development and State Regulation of Pharmaceutical Companies in the Republic of Kazakhstan	109
Narynbayeva, A., Smagulova, Z., Gabbasov, E., Melnikova, O. Electronic Financial Services Market in RK: Problems and Prospects of Development	116
Narynbayeva, A., Stetsenko, I., Zhumataeva, Zh., Magambetova, G. Banking risk Management: Assessment of Existing Company Practices	126
Information about authors of articles	135

LAW

Bihyanova, M. Constitutional Status of the Presidents of the Republic of Kazakhstan and the USA	137
Iksatova, S. Criminal Legal Characteristics of Subjects of Crimes Against Morality	145
Satkenov, A. Aspects of Legal Education Among youth of the Republic of Kazakhstan	153
Information about authors of articles	158

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

ӘОЖ 165.12

МРНТИ 15.21.41

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/13-23>**Ш.К. Абаева¹, А.К. Кундузкаирова²**¹Шымкент қаласы білім басқармасына қарасты № 62 Нәзір Төрекұлов атындағы жалпы орта білім беру мектебі, Қазақстан²Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан*(e-mail: turdibekova91@mail.ru)**Жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандарды даярлаудың теориялық негіздері****Аңдатпа**

Негізгі мәселе: Мақалада жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға мамандарды даярлаудың философиялық, педагогикалық, психологиялық, ғылыми-әдістемелік еңбектерге теориялық талдау жүргізу арқылы оны дамытудың өзекті бағыттары айқындалды. Қазіргі кезде жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытудағы мамандарды даярлаудың педагогикалық-психологиялық мәселе болып табылатыны көрсетіледі.

Мақсаты: жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандарды даярлауды теориялық тұрғыдан нақтылау және технологиясын ұсыну болып табылады.

Әдіс-тәсілдер: Зерттеу жүргізу кезінде айтарлықтай түсінікті және сенімді болатын статистикалық деректерді қарастыру маңызды болды. Сондықтан біздің зерттеу аясында бақылау және ашық сұрақтар қарастырылған В.Э.Мильманның әдістемесі, сауалнама, сараптамалық бағалау әдісі, әңгімелесу, сұрау, сұхбат алу, тестілеу сериясын қолдандық.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: Әдістемелердің нәтижесіне сәйкес әлеуметтік зияттылықтың орташа деңгейінің басым болуы, білім алушылар бойынан төмендегідей белгілерді көруге мүмкіндік берді: кәсіби мінез-құлықтың, іс-әрекеттің, қарым-қатынастың әлеуметтік маңыздылығы бар екендігі, жалпы курс барысындағы теориялық білімдердің толық деңгейдегі меңгерілуі, күнделікті өмірдегі қарым-қатынас жақсаруынан көрінді, рефлексиялық мәдениеттің болуы өз кезегінде аса құнды деп есептейміз.

Болашақ педагог-психолог мамандардың ой-өрісін дамыту, оқыту мен тәрбиелеу, шығармашылық қызметке дайындау оқытушының әдістемелік сауаттылығына, ғылыми-зерттеу әрекетін ұйымдастыру біліктілігі мен даярлығына байланысты. Өздігінен білім алуға деген қажеттіліктер мен дағдылар өзінен-өзі пайда болмайды. Мұндай қасиеттер мектепте оқып жүргенде-ақ мұғалім мен оқушылардың сабақ пен сыныптан тыс жұмыстарда бірлесе отырып, оқу-таным әрекетін ұйымдастыру үрдісіне қалыптаса бастайды.

Болашақ педагог-психолог маманның кәсіби дайындығының міндеттеріне сәйкес оқытудың белсенді әдістері - проблемалық дәріс, семинарлар, пікірталастар және талқылаулар, кәсіби бағытталған арнайы курстар, курстық және дипломдық жұмыстар, мектеп педагогикасы мен дидактикасы мәселелерін ғылыми зерттеу, ғылыми ұйымдастырылған үздіксіз педагогикалық тәжірибе сияқты оқу іс-әрекетінің формаларында жүзеге асырылады. Педагогикалық іс-әрекетті меңгеру нәтижесінде болашақ педагог-психолог мамандардың кәсіби уәждері қалыптасады, мақсат және міндеттерді түсіну пысықталады, жеткіншектердің танымдық іс әрекетін дамыту үшін қажетті пәндік, психологиялық-педагогикалық және дидактикалық-әдістемелік білімдер, сондай-ақ оларға сәйкес дағдылар мен біліктер игеріледі.

Түйін сөздер: педагог-психолог маманы, жеткіншек кезеңі, танымдық іс-әрекет, кәсіби дайындық, жоғары оқу орны, болашақ мамандарды даярлау.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Ұлт жоспары», «Жүз нақты қадам» бағдарламасында [1] «Ұлттың дамыған мемлекеттердің отыздығына кіру үшін адам капиталының сапасын көтеріп, кадрлардың бәсекелестік қабілетін арттыруымыз қажет» деген,

нақты тапсырма міндеттесе, «Қазақстан 2050 Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында [2] «Бәсекеге қабілетті дамыған мемлекет болу үшін біз сауаттылығы жоғары елге айналуымыз керек қазіргі әлемде жай ғана жаппай сауаттылық жеткіліксіз болып қалғалы қашан. Біздің азаматтарымыз үнемі ең озық жабдықтарымен және ең заманауи өндірістерде жұмыс жасау машығын меңгеруге дайын болуға тиіс» деп болашақ мамандарды сапалы, саналы дайындау мәселесін атап көрсетті. Осы міндеттерді шешудің басты тетігі жан жақты дамыған, мамандығына сай кәсіби құзіреттілігі, жауапкершілігі, парызыдылығы жоғары тұлғаны дайындау болып табылады.

Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында жоғары білім берудің ұлттық деңгейдегі басты мақсаты еліміздің әлеуметтік экономикалық және саяси өміріне белсене қатысуға дайын, кәсіби құзіретті, жан жақты дамыған тұлғаның қалыптасуына ықпал ету деп нақты көрсетілген.

Осыған қатысты педагогикалық еңбектерге талдау жасай отырып, жоғары оқу орнында болашақ педагогтарды дайындау мәселесін, оқу тәрбие үдерісін өркендету, кәсіби білімді жоғары мамандарды даярлау, педагогты кәсіби дайындау мәселелеріндегі, ғылыми педагогикалық, ғылыми психологиялық әр жақты шешімді дәйектеудің теориялары Ұ. Арынғазин, Б. Әбдікәрімұлы, А.Р. Ерментаева, Е.Ө. Жұматаева, С.Т. Карген, Б.Т. Кенжебеков, А.Құсайнов, А.Молдажанова, Ж.Меңлібекова, Ж.Намазбаева, П.Б. Сейітқазы, Р.К. Төлеубекова, Ә.Ә. Усманов, Н.Д. Хмель, Н.Н. Хан, Қ.Қ. Шалғынбаева сынды ғалымдардың еңбектерінде қарастырылғанын байқадық.

Жаңа өркениетке қадам басқан біздің еліміз үшін қоғам өміріндегі қазіргі өзгерістер, экономиканың, саясаттың, әлеуметтік-саяси саланың дамуы қоғамдағы негізгі фактор болып табылатын жеке тұлғаның жалпы даму деңгейіне байланысты болмақ. Ал ол қоғамдағы білім беру талаптарын түбегейлі өзгертуге алып келді. Қоғамдық өмірдегі өзгерістер оқытудың жаңа технологияларын қолдануды жеке тұлғаның жан-жақты шығармашылық тұрғыдан дамуына жол ашуды көздеп отыр. Бұл міндеттерді жүзеге асырушылар білім беру жүйесінің күрделі мәселелерін шешуші кәсіби педагогикалық шеберлігі жоғары ұстаздар болмақ.

Қазіргі заманғы педагогикалық білім беру мәселелерін қарастыра отырып, бүгінгі таңда оны жетілдіру, сапасын жақсарту, одан әрі дамыту және түбегейлі жаңартылуда. Осыған байланысты, кәсіби педагогикалық білім беруді дамытудың екі бағыты бар екенін білуге болады: дәстүрлі ұйымдастыру бағыты және қоғамдық талаптар сипатында педагогтың тұлғасындағы нақты өзгерістерді есепке алатын инновациялық стратегия бағыты.

Педагог-психолог мамандардың кәсіби даярлығын жетілдіру стратегиясы оқу-тәрбие үдерісін басқарудың саналы-жүйелі ұйымдастырылуын ұсынады. Педагог-психолог маманның өзіндік тұлғасы жүйелік ұйымның бірінші элементі болып табылады. Оның жеткіншекке, өзіне қарым-қатынас позициясы өзгереді. Педагог-психолог маманы тек тәртіптік-пәндік білімді насихаттаушы, ақпарат тасымалдаушы, нормалар мен дәстүрлерді сақтаушы ретінде ғана емес, сонымен қатар жеткіншектердің жеке тұлғасын біліміне қарамастан сыйлайтын, тұлға болып дамуы мен қалыптасуына ықпал етуші болады.

Екінші компонент-мектепте игерілетін білімнің құрылымы мен функциясын, сондай-ақ оларды игеру үрдісінің ұйымдастыру тәсілдерін өзгерту. Ол әртүрлі формада ұйымдастырылатын таным құралы болып танылады.

Қайта ұйымдастырудың үшінші маңызды компоненті - жеткіншектің өз табиғатын және тұлғасын дамытуды бірінші жоспарлау, онымен тек қана оқу-жаттығудың топтық түрлері, бірлескен қызмет, өзара әрекеттесу формаларының әртүрлілігі ғана емес, сонымен қатар ұжымдық субъектіден жеке даралық қалыптасуына, тұлғааралық қарым-қатынас және байланысқа бағытталуына байланысты.

Төртінші компонент бағалаудың жазалаушы басым рөлінен бас тартумен байланысты. Бұл қазіргі заманғы мектепте оқыту үшін, жеткіншектердің жеке бейімділігін, қызығушылығы мен танымдық белсенділігін дамыту үшін маңызды болып табылатын оқу жағдайын басқаруды қайта ұйымдастырудың көптеген маңызды аспектілері болып табылады [3].

Бірқатар жұмыстар барысында оқыту компоненттерінің дайындық құрамындағы арақатынас, бұл критерий оқыту іскерлігінің педагогикалық тәсілдері туралы айтып, объективті түрде қандай мүмкіндіктер беретіндігін зерттейді. Болашақ педагог-психолог мамандарды даярлау мәселесіне арналған бұл зерттеулер орта мектептегі оқу үдерісін педагогикаландыру міндеттерін шешуге, бұл болашақ педагог-психолог мамандардың білім сапасын арттыруға ықпал етеді.

Соңғы жылдары (Ю.В.Еремин, Ф.Ш.Мұстафина, Т.М.Скрипникова, Ш.А.Амонашвили, Е.И.Воробьева, Л.В.Макар, М.И.Маркина, және т.б.) ғалымдар мен әдіскерлер педагогтардың кәсіби даярлығын жетілдіру мүмкіндіктерін, оларды жаңа педагогикалық тәсілдерді меңгерту болашақ педагог-психолог маманның оқыту қызметінің құрылымы туралы білімін толықтыру және оның нәтижелілігін қамтамасыз ететін арнайы біліктерді қалыптастыру қажеттілігімен байланыстырады. Бұл:

Біріншіден, сабақта педагогикалық өзара іс-қимыл үдерісін ұйымдастыру және басқаруда педагог-психолог мамандардың жаңа әдістер мен тәсілдерді меңгеруі төмендігі; Студенттердің, практиканттардың, жас мамандардың оқыту қызметін бақылау, оқу үдерісінде бітірушілер мен тағылымдамадан өтушілердің негізінен қажетті, бірақ жеткілікті емес, білім беру қызметі негіздерінің білімін кәсіби меңгеру компоненті ретінде қалыптасқандығы туралы айтады.

Екіншіден, кәсіби-педагогикалық білім берудің принциптерін жаңартуға және мақсаттарын жаңа көзқараспен түсіндіруге болады. Педагог-психолог мамандарды дайындауға қажетті заманауи кәсіби бағыт беру үшін ЖОО-да болашақ педагог-психолог мамандардың оқыту үдерісінің кәсіби компонентінің жаңа мазмұнын:

1) Педагогикалық ЖОО-да оқу-тәрбие үдерісіне арнайы педагогикалық білім мен іскерлікті қолдана отырып, педагог-психолог маманның кәсіби қызметінің функционалдық моделін;

2) Болашақ кәсіби қызметті орындауға психологиялық және уәждемелік дайындығының қажетті деңгейін;

3) Болашақ педагог-психолог мамандарды оқытудың жаңа тәсілдерін кәсіби меңгерудің негізгі аспектілерін;

4) Педагогикалық жоғары оқу орындарының барлық факультеттерінде элективті дайындық курстарының мазмұнын;

5) Инновациялық технологиялардың тәсілдері мен әдістері, сондай-ақ кәсіби меңгеруді оқытудың ұйымдық нысандарының жүйесін;

6) болашақ педагог-психолог мамандардың кәсіби іскерліктерін тиімді меңгеруін қамтамасыз ететін жағдайларды анықтауды әзірлеу қажет [4].

Кәсіптік-педагогикалық білім - үздіксіз білім беру жағдайында жас ұрпақты өмірге дайындаумен тығыз байланысты сала ретінде қоғамның дамуындағы заманауи білім беру үрдістерін іске асырудың маңызды міндеттерін шешу бойынша жауапкершілікті өзіне алуы тиіс. Бұл саладағы негізгі тұлға болып білім беру және тәрбиелеу құралдарының барлық арсеналына ие мұғалім, шығармашылық тұлға, тұтас педагогикалық үдеріс жағдайында жеткіншектердің оқу уәждемесі мен танымдық іс-әрекетін дамытуға қабілетті, өзінің кәсіби білімі мен іскерлігін жетілдіруге ұмтылған педагог-психолог маманы болып табылады және әрқашан солай болып қалады.

Психологиялық еңбектерге талдау танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру мәселесінің көптеген қырларын ашып берді, оның ішінде тұлғаны субъект ретінде қарау мәселесін көтерді. Психолог-ғалымдардың жетістіктері жеткіншектердің танымдық әрекетін қалыптастыру мен дамыту үрдісін толық сипаттауға үлес қосып, бүгінгі таңғы талаптарға сай педагогикалық зерттеулерге негіз болады.

Жоғары сынып оқушыларының балалықтан ересекке өту шағы жеткіншектік кезең болып саналады. Р.В.Овчарованың тұжырымдамасы бойынша, жеткіншектік кезең өтпелі, сыни жетілу кезеңі болып сипатталады. Жеткіншектік кезеңнің психологиялық дамуындағы қиыншылықтары төмендегідей:

1) Өзіндік сананың, өзіндік бағалаудың қалыптасуы жетілмеген тұлға;

2) Мінез-құлықтың интенситі қалыптасуы мінез-құлық акцентуациясы;

3) Ересектік сезімі-эманципация реакциялары;

4) Жеке қарым-қатынастар (басты іс-әрекет)-топтау реакциясы;

5) Белсенділік пен әлеуметтік маңыздылыққа қажеттілік-компенсация, гиперкомпенсация реакциясы;

6) Сыни көзқарас-негативизм, қарсы шығу реакциясы;

7) Танымпаздық, өзін-өзі тексеруге қажеттілік- қашу, қаңғыбастық, ассоциалды мінез-құлық;

8) Жоғары эмоционалдылық-тиімді мінез-құлық, сәтсіздіктер, агрессия [5].

Жеткіншектік кезең көптеген жағымды факторлармен ерекшеленеді: баланың өз бетіншелігі өседі, басқа балалар мен ересектер арасындағы барлық қатынастар неғұрлым көп жақты әрі мағыналы бола бастайды, оның іс-әрекет сферасы айтарлықтай кеңейеді және біршама өзгереді, өзіне басқа адамдарға деген жауапкершілігі артады. Маңыздысы, осы берілген кезең бала өзін қоғамның мүшесі ретінде саналы қатынасының шынайы қалыптасуының жаңа әлеуметтік позицияға шығумен ерекшеленеді.

Жеткіншектік кезеңге байланысты көптеген функционалды зерттеулер, болжамдар және теориялар бар. Олардың қатарына: С.Холл, Ш.Бюллер, Э.Штерн, Э.Эриксон, Л.С.Выготский, Д.Б.Эльконина, Л.И. Божович және т.б. Олардың көпшілігі бірі-біріне сәйкес келмейді, жеткіншек психологиясы саласында төңірегінде көрініс табады.

Жеткіншектік кезенді психологияда алғаш ашып, психологиялық ерекшеліктерін сипаттаған және онымен байланысты мәселелерді ашатын концепцияны ұсынған, өтпелі кезең психологиясының әкесі атанған С. Холл жеткіншектік кезенді адамзат тарихындағы романтизм кезеңіне сәйкес келіп, хаос кезеңін жандандырған деген көзқараста болды. (адамның табиғи ұмтылыстары әлеуметтік өмірдің қажеттіліктерімен беттесетін кезеңі). Оның көзқарасынша, жеткіншекке тән қыры мінез-құлқының қарама-қайшылығы. Ол жеткіншектің шамадан тыс белсенділігі қажуға, өте жоғары көтеріңкі көңіл-күй немесе оның төмендеуімен алмасады, өзіне деген сенімділік, сенімсіздікпен, эгоизм альтруизммен, танымпаздық ақыл-ой бейжайлылығымен және т.б. алмасады.

Бұл жас кезеңнің негізгі ерекшелігі дамудың барлық жақтарын қамтитын шұғыл, сапалық өзгерістер. Анатомиялық және физиологиялық қайта құрылу фондында психологиялық дағдарыс өтетін жасерекшелік кезең. Жеткіншектік кезең өзінің өмірлік әрекетіндегі қарама-қайшылық мәселе сипаттамаларын ұғыну, өзінің өміріндегі мәселелік сапаны бойына сіңіру үшін өте синсетивті кезең болып келеді. Осының арқасында адамның рефлексия қабілеттері дамиды. Рефлексия бұл өзін-өзі терең танудың үздіксіз жолы, жеке адамның өз өмірінің белсенді субъектісі ретінде тану. Бұндай тану адамның өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіруге алып келеді. Неғұрлым әр түрлі позицияларды бағаласа соғұрлым қалыптасқан жағдайды дұрыс бағалап, дұрыс белсенділік жолына түседі.

Болашақ педагог-психолог мамандарды практикалық қызметте жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға кәсіби даярлаудың міндеттерін шешу екі маңызды мәселені зерттеумен анықталады:

а) педагог-психолог маманның заңдылықтарын, принциптерін және оның негізгі аспектілерінің мазмұнын білумен қарулануын, мектептің білім беру үрдісінің практикалық жағдайында оқушылардың танымдық іс-әрекетін дамытуға болашақ педагог-психолог мамандардың кәсіби дайындығын зерттеу;

б) жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамыту мақсатында болашақ педагог-психолог мамандарды оқытуда педагогикалық бағыттылықты күшейтудің кәсіби-негізделген қажеттілігін әзірлеу келесі мәселелерді туындатады:

1) болашақ педагог-психолог мамандарды оқытудың кәсіби-бағытталған үдерісін тұрақты күрделенетін міндеттер мен сәйкес жағдайлар жүйесі ретінде құру мәселесі;

2) проблема жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамыту үшін жаңа педагогикалық білімді жобалау мен қолдануда болашақ педагог-психолог мамандардың өздігінен кәсіби даярлау сапасын арттыру мәселесі;

3) жеткіншектер өздерінің практикалық іскерлігінде танымдық іс-әрекетін дамытуды қалыптастыру жағдайын тиімді жоспарлау және қолдану, педагог-психолог маманның кәсіби дайындығының осы компонентін нақтылау мәселесі [6].

Біздің ойымызша, педагогикалық жоғары оқу орындары түлектерінің кәсіби-педагогикалық даярлығының тиімділігіне жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамыту үдерісін ұйымдастыру біліктері мен практикалық меңгеруін білудің белгілі бір тәуелділік деңгейі бар. Теориялық зерттеудің объектісі ретінде жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандарды даярлау үдерісі жеткіліксіз және әлі де өзінің тұтас теориясы жоқ.

Педагог-психолог мамандардың кәсіби дайындығын жетілдіру туралы мәселеде, оларды дайындау мен жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін және одан әрі өз білімін ынталандырудың маңызды факторы ретінде қарастыру қажет.

Зерттеудің логикасы мен міндеттерін түсіну мақсатында біз болашақ педагог-психолог мамандарын даярлау кезінде кәсіби білімнің маңызды элементтеріне жатқызамыз:

- оқытудың негізгі тәсілдерін меңгеру;
- оқыту үдерісін ұйымдастыру мен кәсіби білімі мен іскерліктерін басқару;
- мұғалімнің оқыту қызметінің негізгі түрлерін білу және т.б.

Жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандардың кәсіби даярлық және басқа да мәселелерінің зерттелуінің жеткіліксіздігі, олардың біліктілік сипаттамаларын, жалпы мұғалімдердің кәсіби даярлығын жетілдіру үдерісін тежейді. Бұл мәселелердің кәсіби тұрғыдан маңыздылығы мен оларды қарастыру қажеттілігін Ф.Н. Гоноболін бірнеше рет атап өтті. С.Ф. Шатилов, К.И. Саломатов, З.И. Цырлина, О.Э. Михайлова, Г.В. Рогова, С.В. Кондратьев және т.б. қарастырды.

Осылайша, жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға және жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамыту үдерісінің өзін түсіндіруге педагог-психолог мамандардың кәсіби даярлығының жоғарыда сипатталған мәселелерінің әзірленбеуі, болашақ педагог-психолог мамандарды дайындауда осы аспектіні әзірлеу қажеттілігі осы зерттеудің маңыздылығына себепші болады.

Педагог-психолог өзінің мектепте болған жылдарында әрбір оқушының тиімді және нәтижелі оқу жұмысына қолдау көрсететін танымдық іс-әрекетті дамытуды қамтамасыз етуі тиіс және ол болашақта өзін-өзі оқыту мен өзін-өзі жетілдіруге негіз болады. Осыған байланысты педагог - психолог заманауи жағдайда табысты кәсіби қызмет үшін танымдық іс-әрекетті дамытудың негізгі жолдары мен әдістерін білуі қажет. Жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандарын дайындау үдерісін әзірлеу, қоғамның осы бағытқа өз дайындығын белсендіруге, сондай-ақ осы қайта құрудағы білім беру практикасының қажеттілігіне негізделген білім беру ортасындағы қайшылықтарды зерделеумен байланысты.

Үздіксіз білім беру жағдайында жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандарды дайындау үдерісін зерттеу кешенді сипатқа ие және келесі негізгі сұрақтардың шеңберін қамтиды:

- жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандарды дайындау үдерісінің түсінігі мен мәнін анықтау;
- кәсіби педагогикалық білім беру жағдайында осы үрдісті жүзеге асырудың негізгі ерекшеліктерін айқындау;
- зерттелетін үдерістің теориялық және әдістемелік негіздерін әзірлеу;
- осы бағытта педагог-психолог мамандарды кәсіби даярлау үдерісінің барлық компоненттерін іске асыру.

Жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандарын даярлау белгілі бір жүйе болып, өзара байланысты элементтер мен факторлардың жиынтығын қамтиды, бұл жақсы нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандарды даярлау үдерісінің мазмұнын түсіну үшін кейбір жүйе ретінде оның мәнін қарастырамыз. Философиялық тұрғыда жүйелі көзқарас арнайы-ғылыми таным және әлеуметтік тәжірибе әдіснамасының бір бағыты болып табылады, оның негізінде объектілерді жүйе ретінде зерттеу жатыр [7]. Осыған орай, арнайы педагогикалық жүйелерді және оларға сәйкес үдерістерді жобалау жүйелі көзқарас тұрғысынан іске асырылуы тиіс.

Решетова З.А. қазіргі ғылымдағы жүйелік тәсілдеме жаңа зерттеу пәні мен оны сипаттау тәсілін ашады деп санайды; пән туралы білімнің құрылымын, ғылымның ұғымдық құрылысын, ғылыми ойлау стилін өзгертеді. Сондықтан жүйелілік туралы түсінік қазіргі заманғы ғылыми түсініктердің маңызды аспектісіне айналып отыр [8].

Біздің зерттеуіміз үшін В.Г. Афанасьевтің қазіргі заманғы таным мен басқару тәжірибесінің маңызды ерекшелігі - мәселелер өздігінен жүйелі, кешенді сипатқа ие болған кезде, басқару тәжірибесі басқа бірде-бір ғылым саласының шешіміне байланысты болмайдытындығы туралы пікірі маңызды болып табылады [9].

Уемов А.И. жүйелік тәсілдің ең маңызды белгілеріне жатқызылуы мүмкін: объект туралы түсінік белгілі бір тұтастық ретінде, яғни қоршаған ортамен және өзінің құрылымдық компоненттерімен белгілі бір қатынаста болатын жүйе, - деп санайды [10].

В.В. Дружинин және Д.С. Конторов жүйелік тәсілдің маңызды міндеттерінің қатарына мыналарды жатқызады: зерттелетін және конструкцияланатын объектілерді жүйе ретінде ұсыну құралдарын әзірлеу; жүйенің жалпыланған модельдерін, әртүрлі класстардың модельдерін және жүйелердің ерекше қасиеттерін құру және т.б. [11]. Қазіргі уақытта педагогикада жүйелік тәсілді қолдану мүмкіндігі дәлелденген деп санауға болады. Кез келген

жүйелерді зерттеуде, әсіресе білім беру саласында, жүйенің сипаттамаларын ескере отырып, қазіргі уақытта оны немен ғана байланысты шектеуге болмайды, жүйенің динамикасын, оның болашаққа ұмтылысын ашу, жүйені оның даму перспективасы тұрғысынан түсіну қажет.

Осыған байланысты жоғары білім беру саласында оқытудың мазмұны мен әдістемесіне, сондай-ақ жалпы кәсіптік-педагогикалық даярлықтың зерделенетін үрдістері жүйесіне ерекше өзгерістер енгізетін жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандарын даярлау ерекше маңызға ие болады.

Әдіс-тәсілдер

Болашақ педагог-психолог мамандарды даярлауда қолданылатын оқыту әдістері мен құралдарындағы теория мен практиканың өзара байланысы - проблемалық оқытуда, пікірталастарды ұйымдастыруда, педагогикалық жағдайларды модельдеуде, теорияны және теорияны қолдануды талап ететін осындай оқу тапсырмаларын қолдануда, теориялық және практикалық оқыту үдерісінде зерттеу әдістерін қолдануда, педагогикалық міндеттерді шешуде, практикалық тапсырмалардың арнайы кешендерін орындауда көрінеді.

Зерттеу жүргізу кезінде айтарлықтай түсінікті және сенімді болатын статистикалық деректерді қарастыру маңызды болды. Сондықтан біздің зерттеу аясында бақылау және ашық сұрақтар қарастырылған сауалнама, сараптамалық бағалау әдісі, әңгімелесу, сұрау, сұхбат алу, тестілеу сияқты әдістер сериясын қолдандық.

Жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға болашақ педагог-психолог мамандарды даярлау мәселесін зерттеуде бір сұрақ, бірақ әр түрлі респонденттерге арналған тапсырмалар түрінде қарастырылды.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы

Зерттеу жұмысы жеткіншектердің танымдық іс-әрекетінің дамытуға педагог-психолог мамандарын даярлау эксперименттік зерттеу жұмысы арқылы жүзеге асырылды. Еуразия гуманитарлық институтының «Педагогика және психология» мамандығының 2-3 курс студенттері арасында сауалнама жүргізілді.

ЖОО жағдайында болашақ педагог-психолог мамандарды даярлау мазмұнын зерттеу барысында келесі мәселелер ескерілді:

- жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға болашақ педагог-психолог мамандарды даярлаудың негізгі мақсаттары мен міндеттерін анықтау;

- оларды жүзеге асыру мүмкіндіктерін бағалау, болжамды нәтижелерді анықтау;

- зерттелетін үдерістің моделін әзірлеу және алынған нәтижелерді талдау.

Зерттеу барысында алынған мәліметтерді талдау және жинақтау барысында:

- болашақ педагог-психолог мамандарды жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға даярлаудың әзірленген үлгісінің әрбір компонентіне қатысты ақпарат;

- мазмұны, әдістері;

- модельді жүзеге асыру барысында болашақ педагог-психолог мамандарды оқытудың формалары мен құралдары;

- қаралатын үдерістің нәтижелері мен тиімділігі;

- жеткіншектердің мотивациясы мен мінез-құлықтары қарастырылды.

Болашақ педагог-психолог мамандарды даярлау моделін іске асырудың проблемалық мәселелерін қарастыру кезінде оны іске асыру барысында туындайтын оған қатысты проблемалық мәселелер ескерілді, олардың қатарына: жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға болашақ педагог-психолог мамандарды даярлау үдерісінің тиімділігін арттыру; жалпы модельді және үдерісті іске асыруды оңтайландыру жатады.

Зерттеу жұмысы жеткіншектердің танымдық іс-әрекетінің дамытуға педагог-психолог мамандарын даярлау эксперименттік зерттеу жұмысы арқылы жүзеге асырылды. Еуразия гуманитарлық институтының «Педагогика және психология» мамандығының 2-3 курс студенттері арасында сауалнама жүргізілді. Эксперименттің қорытынды кезеңі барысында болашақ педагог-психолог мамандардың педагогикалық білімін, іскерлігін және дағдыларын бастапқы бақылау жүргізілді.

Жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға болашақ педагог-психолог мамандарды даярлаудың моделін әзірлеуге көшпесбұрын, оның қазіргі даму кезеңіндегі ЖОО тәжірибесіндегі проблеманың жағдайын анықтау қажет болды.

Зерттеу жүргізу кезінде айтарлықтай түсінікті және сенімді болатын статистикалық деректерді қарастыру маңызды болды. Сондықтан біздің зерттеу аясында бақылау және ашық сұрақтар қарастырылған сауалнама, сараптамалық бағалау әдісі, әңгімелесу, сұрау, сұхбат алу,

тестілеу сияқты әдістер сериясын қолдандық. Жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға болашақ педагог-психолог мамандарды даярлау мәселесін зерттеуде бір сұрақ, бірақ әр түрлі респонденттерге арналған тапсырмалар түрінде қарастырылды.

Сонымен, ЖОО-ның педагогикалық мамандықтарының студенттеріне сауалнама жүргізу әдісі жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамыту үрдісінің негізгі ұғымдарын, тиісті педагогикалық қызметтің уәждерін, осы жұмысқа деген қызығушылықтың деңгейін, оны жүзеге асырудың түрлі әдістері мен нысандары туралы ақпараттандыруды, осы қызмет түрі бойынша педагогикалық білімді кеңейту үшін мұғалімдер қолданатын құралдарды; ЖОО-да болашақ педагог-психолог мамандарын дайындаудың әртүрлі әдістері мен формаларының тиімділік дәрежесін анықтайтын сұрақтардың блоктарын қамтиды.

Сараптамалық бағалау әдісі студенттердің жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамыту және осы дайындықты өзіндік бағалау бойынша педагогикалық қызметке дайындығы туралы түсініктерін көрсететін; болашақ педагог-психолог мамандардың педагогикалық білімі мен іскерлігін дамытудың тиімді әдістерін айқындайтын; осы жұмыстың дағдысының сатысы туралы білімдерді анықтайтын; жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамыту проблемасына жеке іс-әрекет дәрежесін сипаттайтын мәселелерді қамтыды.

Біздің зерттеуде қолданылатын педагогикалық практика кезінде студенттердің қызметін бақылау әдісі сауалнама жүргізу және интервью әдістерімен бірге олардың педагогикалық білімдерінің ғана емес, сонымен қатар іскерліктері мен дағдыларының қалыптасу деңгейін бағалауға мүмкіндік берді.

Байқау барысында біз жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға болашақ педагог-психолог мамандарды даярлау үдерісіне іс-әрекетін ынталандырудың әр түрлі тәсілдерінің тиімділігін белгіледік. Ал студенттердің педагогикалық тәжірибесі кезінде бақылау әдісі және әңгімелесу әдісі жеткіншектердің сабақ пен сыныптан тыс сабақтарда танымдық іс-әрекетін дамыту үшін студенттердің өздері қолданатын түрлі тәсілдерді анықтауға мүмкіндік берді. Жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға болашақ педагог-психолог мамандардың дайындық деңгейін анықтау үшін оның нақты даму деңгейі туралы түсінікке ие болу керек, сондықтан зерттеу барысында бізге болашақ педагог-психолог мамандардың зерттеу үдерісін жүзеге асыруға дайындық деңгейі туралы нақты мәліметтер алу маңызды болды.

Анықтау эксперимент барысында сұхбат әдістемесі қолданылды. Сұхбат әдісі болашақ педагог-психолог мамандарды жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға даярлау негіздерін зерттеуге қызығушылығының болуын, педагогикалық білім сапасымен қызығушылықтың байланысын, жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамыту проблемаларына іс-әрекеттің даму динамикасын көрсететін сұрақтарға жауап алуға көмектесті.

Зерттеу барысында алынған жауаптар негізінде болашақ педагог-психолог мамандардың бойында зерттелетін қасиеттердің қалыптасу деңгейлері анықталды. Олар өлшемдер мен көрсеткіштердің арақатынасын (төмен, орташа, жоғары) бейнеленеді. Педагогикалық тәжірибе кезінде студенттер бос орындарды толықтырып, әртүрлі ақпарат көздеріне жүгінуге тура келді. Зерттеу барысында олардың әртүрлі ақпарат көздеріне жүгінуге жиілігі және осы көздерде психолог жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамыту бойынша сұрақтардың жарықтандыру деңгейіне қатынасы зерттелді.

Студенттер осы қызмет түрін жүзеге асыру үшін деректер үнемі пайдаланатын көздерде (оқулықтар, оқу және әдістемелік құралдар) жеткіліксіз екендігін атап өтті. Осылайша, зерттеу болашақ педагог-психолог мамандардың қажеттіліктері мен психолог жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға нақты дайындық арасында елеулі сәйкессіздік байқалатынын көрсетті.

Сонымен қатар, зерттеу барысында педагогикалық мамандық студенттері арасында келесі сұрақтар блоктарын қамтитын әлеуметтік сауалнама жүргізілді:

- жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамыту үдерісіне олардың дайындық дәрежесі;
- ЖОО-да алған жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамыту бойынша білім мен іскерліктің жеткіліктілігі (немесе жетіспеушілігі);
- ЖОО-да оқу кезінде болашақ педагог-психолог мамандарды даярлаудың әртүрлі әдістері мен формаларының тиімділік дәрежесі; болашақ педагог-психолог мамандардың педагогикалық қызметтің осы түріне іс-әрекет дәрежесін анықтауға мүмкіндік беретіндігі.

Болашақ педагог-психолог мамандардың барлық компоненттер бойынша жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға дайындық көрсеткіштерін талдау эксперимент жүргізу кезінде эксперименттің қалыптасушы кезеңін өткізу үшін эксперименталды және бақылау топтарын іріктеу кезінде талабы сақталғанын көрсетеді.

Эксперименттің қалыптастырушы кезеңінің қорытындысы педагогикалық мамандық студенттеріне ұсынылған тапсырмалардың орындалуын талдау арқылы жүргізілді. Тәжірибелік-эксперименталды жұмыс барысында эксперименталды топтарда базалық компоненттер бойынша жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға студенттердің дайындық динамикасы байқалды.

Қалыптастыру экспериментінің мақсаты - болашақ педагог-психолог мамандардың өзіндік іс-әрекетінің субъектісі болуы. Біз оқу жоспарына енгізген элективті курс аяқталғаннан кейін өзіндік іріктеп алынған әдістемемізді бақылау және эксперимент топтарына қалыптастыру экспериментінен кейінгі өзгеріс нәтижелерін талдау мақсатымен қайта жүргіздік. Соның нәтижесінде В.Э. Мильманның жеткіншектердің мотивациялық құрылымының диагностикасын анықтау әдістемесі арқылы педагог-психолог мамандардың негізгі компоненттеріне: мотивациялық, мазмұнды және операциялық компоненттерге сәйкес дайындығын қалыптастыру бойынша қорытынды эксперимент нәтижелерін ұсынамыз.

Кесте 1 – Топтардың экспериментке дейін және эксперименттен кейінгі психодиагностикалық әдістемелердің нәтижелері

Танымдық Іс-әрекет компоненті	Деңгейлері	Студенттердің танымдық іс-әрекет компоненттерінің даму динамикасы %			
		Тәжірибелік топ	Бақылау топ	Тәжірибелік топ	Бақылау топ
		Экспериментке дейін		Эксперименттен кейін	
Мотивациялық-	Төмен	12,40	13,43	8,27	12,40
	Орташа	9,30	8,27	12,40	10,33
	Жоғары	9,30	9,30	10,33	8,27
Мазмұндылық	Төмен	11,37	10,33	6,20	9,30
	Орташа	12,40	12,40	11,37	11,37
	Жоғары	7,23	8,27	13,43	10,33
Іс-әрекеттік	Төмен	11,37	12,33	7,24	10,33
	Орташа	11,3	11,37	13,43	12,40
	Жоғары	8,27	7,27	10,33	8,27

Берілген суретте экспериментке дейін және эксперименттен кейін екі топта «жалпы өмірлік бағыттылық профилі» бойынша пайыздық көрсеткіште айтарлықтай өзгеріс байқалмайды. Дегенмен аталған профилде сурет бойынша төмендеу байқалса, ал «жалпы кәсібилік бағыттылық» профилі бойынша суретте жоғарылау байқалады. Эксперименттен кейін «жалпы кәсібилік бағыттылық» профилі төмен деңгейден орташадан жоғары деңгейге көтерілген. Экспериментке дейін және эксперименттен кейін екі топта «жалпы өмірлік бағыттылық профилі» бойынша пайыздық көрсеткіште айтарлықтай өзгеріс байқалмайды. Білім алушы мотивациясы неғұрлым жоғары болған сайын әлеуметтік зияттылық та деңгейі арта түспек. Бұл тұста біз кәсіби мотивациясының көтерілу тенденциясын ескереміз. Қалыптастыру экспериментті барысында сабақ жоспарлары, топтағы дұрыс ахуал, белсенді түрде жүргізілген жұмыстар өз нәтижелігімен ерекшеленді деп айта аламыз.

Әдістемелердің нәтижесіне сәйкес әлеуметтік зияттылықтың орташа деңгейінің басым болуы, білім алушылар бойынан төмендегідей белгілерді көруге мүмкіндік берді: кәсіби мінез-құлықтың, іс-әрекеттің, қарым-қатынастың әлеуметтік маңыздылығы бар екендігі, жалпы курс барысындағы теориялық білімдердің толық деңгейдегі меңгерілуі, күнделікті өмірдегі қарым-қатынас жақсаруынан көрінді, рефлексиялық мәдениеттің болуы өз кезегінде аса құнды деп есептейміз.

Қорытынды

Болашақ педагог-психолог мамандардың ой-өрісін дамыту, оқыту мен тәрбиелеу, шығармашылық қызметке дайындау оқытушының әдістемелік сауаттылығына, ғылыми-зерттеу әрекетін ұйымдастыру біліктілігі мен даярлығына байланысты. Өздігінен білім алуға деген қажеттіліктер мен дағдылар өзінен-өзі пайда болмайды. Мұндай қасиеттер мектепте оқып

жүргенде-ақ мұғалім мен оқушылардың сабақ пен сыныптан тыс жұмыстарда бірлесе отырып, оқу-таным әрекетін ұйымдастыру үрдісіне қалыптаса бастайды.

Қазіргі педагогикалық үдеріс жағдайында кәсіби білім беретін болашақ педагог-психолог мамандар-педагогикалық ғылым мен тәжірибенің жетістіктерінің жиынтығы, қоғамдық үдеріс, дәстүрлі элементтердің үйлесімі мен тәжірибе, қоғамды ізгілендіру мен демократияландыру болып табылады. Жеткіншектердің танымдық іс-әрекетін дамытуға педагог-психолог мамандарын даярлаудың теориялық және практикалық аспектілерін әзірлеу, педагог-психологтың педагогикалық шеберлігін жетілдіруге ықпал етіп қана қоймай, сонымен қатар қазіргі заманғы жалпы білім беретін мектепте оқыту үдерісін жетілдіруге тікелей әсерін тигізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасы Президентінің «100 нақты қадам» бағдарламасы, 2015 жылғы 20 мамыр. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100>.
- 2 Қазақстан Республикасы «Қазақстан-2050» Стратегиясы. Астана. https://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies_and_programs.
- 3 Борисова П.В. Особенности познавательной активности старшеклассников в образовательном процессе: На примере различных типов образовательных учреждений: Дисс.. к.п.н. / П.В.Борисова. - Санкт-Петербург, 2004. - 206 с.
- 4 Концепция непрерывного педагогического образования педагога новой формации РК. - Астана, 2005. <https://pandia.ru/text/77/354/873.php>.
- 5 Овчарова, Р.В. Практическая психология образования: учеб.пособие.- М.: Академия, 2008. - 446 с.
- 6 Махмутов М.И. Развитие познавательной активности и самостоятельности учащихся в школах Татарии / М.И.Махмутов. -Казань: Татариздат, 1963. - 80 с.
- 7 Матюхина М.В., Иванова Т.Ф. Мотивация достижения и настойчивость современных школьников \\ Воспитание школьников. -М., 1992. 62-73 с.
- 8 РешетоваЗ.А. Психолог-педагогические основы профессионального обучения. -М.1985. – 207 с.
- 9 Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление. - М., 1981. -180 с.
- 10 Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем. - М., 1978. 272 с.
- 11 Дружинин В.В., КонторовД.С. проблемы системологии (проблемы теории сложных систем). – М., Педагогика, 1986. -151 с.

REFERENCES

1. Program of the President of the Republic of Kazakhstan «100 concrete steps» dated May 20, 2015. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100> [in Russian].
- 2 Strategy "Kazakhstan-2050" a new political course of the established state. https://www.akorda.kz/kz/official_documents/strategies_and_programs.
- 3 Borisova P.V. (2004). Features of cognitive activity of high school students in the educational process: Using the example of various types of educational institutions: Diss. Ph.D. / P.V. Borisova. - St. Petersburg, 206 [in Russian].
- 4 Concept of continuous pedagogical education of a new formation teacher of the Republic of Kazakhstan. -Astana, 2005.[in Russian]. <https://pandia.ru/text/77/354/873.php>
- 5 Ovcharova, R.V. (2008). Practical psychology of education: textbook. - M.: Academy, – 446. [in Russian].
- 6 Makhmutov M.I. (1963). Development of cognitive activity and independence of students in schools of Tatarstan / M.I. Makhmutov. -Kazan: Tatarizdat, 80. [in Russian].
- 7 Matyukhina M.V., Ivanova T.F. (1992). Achievement motivation and perseverance of modern schoolchildren \\ Education of schoolchildren. -M., 62-73. [in Russian].
- 8Reshetova Z.A. (1985) Psychologist-pedagogical foundations of vocational training. - M. -207. [in Russian].
- 9 Afanasiev V.G. (1978) Society: consistency, cognition and management. - M., 1981. - 180. [in Russian].
- 10 Uemov A.I. Systems approach and general systems theory. -M., 272. [in Russian].

11 Druzhinin V.V., Kontorov D.S. (1986) problems of systemology (breakdowns in the theory of complex systems). –M., Pedagogy, -151. [in Russian].

А.К. Абаева^{1*}, А.К. Кундузкаирова²

^{1*}Общеобразовательная средняя школа № 62 имени Назира Торекулова управления образования города Шымкент, Казахстан

²Инновационный Евразийский университет, Казахстан

Теоретические основы подготовки педагогов-психологов для развития познавательной деятельности подростков

Основная проблема: в статье определены актуальные направления ее развития путем проведения теоретического анализа философских, педагогических, психологических, научно-методических работ по подготовке специалистов для развития познавательной деятельности подростков. В настоящее время показано, что подготовка специалистов по развитию познавательной активности подростков является педагогической и психологической проблемой.

Цель: уточнить теорию и предложить технологию подготовки педагогико-психологических специалистов по развитию познавательной активности подростков.

Методы: При проведении исследования важно было учитывать статистические данные, которые были достаточно понятными и достоверными. Поэтому в рамках нашего исследования мы использовали методику В. Е. Мильмана, опрос, метод экспертной оценки, беседу, анкетирование, интервьюирование, серию тестирования, которые включали наблюдение и открытые вопросы.

Результаты и их значимость: по результатам методики преобладание среднего уровня социального интеллекта позволило увидеть у студентов следующие признаки: социальную значимость профессионального поведения, действий, отношений, полноценную овладение теоретическими знаниями. В ходе курса мы считаем, что существование рефлексивной культуры, о чем свидетельствует улучшение общения в повседневной жизни, в свою очередь, очень ценно.

Развитие мышления, подготовка и воспитание будущих педагогов-психологов, подготовка к творческой деятельности зависят от методической компетентности, квалификации и подготовки педагога в организации исследовательской деятельности. Потребности и навыки самообучения не возникают сами по себе. Такие качества начинают формироваться в процессе организации учебной деятельности при совместной работе учителя и учащихся на уроке и вне урока еще во время обучения в школе.

В соответствии с задачами профессиональной подготовки будущего педагога-психолога активные методы обучения - проблемные лекции, семинары, дебаты и дискуссии, профессионально-ориентированные спецкурсы, курсовые и дипломные работы, научные исследования школьной педагогики и дидактики, образовательные проводятся такие мероприятия, как научно организованные формы непрерывной педагогической практики. В результате овладения педагогической деятельностью формируется профессиональная мотивация будущих педагогико-психологических специалистов, вырабатывается понимание целей и задач, предметные, психолого-педагогические и дидактико-методические знания, а также соответствующие навыки и умения, необходимые для развития познавательной деятельности подростков.

Ключевые слова: педагог-психолог, подростковый период, познавательная деятельность, профессиональная подготовка, высшее учебное заведение, подготовка будущих специалистов.

Sh.K. Abaeva^{1*}, A.K. Kunduzkairova²

¹General education secondary school № 62 named after Nazira Torekulova of Shymkent city, Kazakhstan,

²Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

Theoretical Basis of Training of Pedagogues and Psychologists for the Development of Cognitive Activity of Teenagers

The main problem: the current directions of its development are determined in the article by conducting a theoretical analysis of philosophical, pedagogical, psychological, scientific and methodical works on the training of specialists for the development of the cognitive activity of teenagers. Currently, it is shown that the training of specialists in the development of cognitive activity of teenagers is a pedagogical and psychological problem.

Purpose: to clarify the theory and propose a technology for the training of pedagogical and psychological specialists for the development of the cognitive activity of adolescents.

Methods: When conducting the research, it was important to take into account statistical data that were sufficiently understandable and reliable. Therefore, in the framework of our research, we used the methodology of B. E. Milman, survey, method of expert evaluation, conversation, questionnaire, interview, series of tests, which include observation and open questions.

The results and their significance: according to the results, the methodological predominance of the average level of social intelligence allowed students to see the following signs: the social significance of professional behavior, actions, relationships, full mastery of theoretical knowledge. During the course, we believe that the existence of a reflexive culture, which is evidenced by the improvement of communication in everyday life, in turn, is very valuable.

Development of thinking, training and education of future teachers-psychologists, preparation for creative activity depend on methodological competence, qualifications and training of the teacher in the organization of research activities. Self-learning needs and skills do not arise by themselves. Such qualities begin to be formed in the process of organizing educational activities during the joint work of teachers and students in and out of class, even during school.

In accordance with the tasks of the professional training of the future pedagogue-psychologist, active methods of training - problem-based lectures, seminars, debates and discussions, professional-oriented special courses, course and diploma works, scientific studies of school pedagogy and didactics, educational events such as scientifically organized forms of continuous pedagogical practice. As a result of mastering pedagogical activity, professional motivation of future pedagogical-psychological specialists is formed, understanding of goals and tasks, subject, psychological-pedagogical and didactic-methodical knowledge is developed, as well as relevant skills and abilities necessary for the development of cognitive activity of teenagers.

Keywords: pedagogue-psychologist, teenage period, cognitive activity, professional training, higher education institution, preparation of future specialists.

Қолжазбаның редакцияға келіп түскен күні: 18.03.2024 ж.

УДК 009
МРНТИ 14.01.07

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/24-30>

С.Х. Апаева¹, Б.Д. Каирбекова^{2*}, В.И. Цой², Ю.С. Мельничук²

¹Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына

²Инновационный Евразийский университет, Казахстан

*(e-mail: kairbekova.bagzhanat@mail.ru)

Инновационные инструменты как средства педагогического образования и деятельности

Аннотация

Основная проблема: в статье ставится вопрос о необходимости создания инновационных методов и моделей функционально-системного мышления и педагогического выращивания интеллектуальных способностей учащихся для повышения качества образования. Делается акцент на раскрытие рефлексивных, схмотехнических и организационно-коммуникативных способностей.

Цель: обзорно осветить базовые теоретические понятия функциональных инструментов самоопределения и взаимодействия субъектов (педагога и учащегося).

Методы: наблюдение и анализ педагогической деятельности преподавателей, систематизация методов и моделей функционально-системного мышления педагога.

Результаты и их значимость: в статье освещаются базовые теоретические понятия функциональных инструментов гармоничного личностного, социального, профессионального самоопределения и взаимодействия субъектов в контексте инновационно-технологического развития страны в абстрактно-конкретных и задачно-квалификационных координатах, для создания условий в профессиональной деятельности методистам, преподавателям, управленцам всех организаций образования и обучающимся в колледжах и вузах.

Ключевые слова: инновационные методы, модель функционально-системного мышления, педагогическое выращивание, интеллектуальные способности, умозрительный язык, схематические изображения мысли.

Введение

Для реализации ценности самораскрытия инновационных способностей обучающихся при сопровождающей, обеспечивающей роли педагога необходимо признать интеллектуальный рефлексивный механизм человека в качестве главного предмета образования. Развитые рефлексивные способности являются логическим условием самостоятельного преодоления человеком всевозможных затруднений в жизни и деятельности. В течение всего учебного процесса педагог должен отслеживать формирование этих способностей и при необходимости предпринимать коррекционные действия. Культура современного педагога обуславливается знанием и навыками использования объективных методов и парадигмы мышления, коммуникации и взаимодействия. Демонстрируя данную культуру, педагог создаёт среду взаиморазвития и выступает в качестве своеобразного триггера, запускающего процесс самообразования человека на протяжении всей жизни.

Материалы и методы

Согласно методологическому подходу, в модернизации педагогического образования выделяются три фокуса:

- 1 - позиция и роль педагога в общей системе деятельности;
- 2 - главный предмет образования;
- 3 - главные средства образовательной деятельности.

В реальной практике большое значение и роль педагога неоднократно продекларированы. Действующим педагогическим работникам впору задаться вопросом - что же должно подлежать действительной модернизации в образовании? Традиционно предметами образования считаются математика, физика, химия, биология, философия, история, экономика, языки, право и другие - так называемая «рыба». Проблемным остаётся понимание и выделение в качестве предмета образования самого мышления обучающихся. Поэтому столь напрягает обывателя и остаётся «*terra incognita*» понятие мыслительной деятельности. В эпоху

глобализации, постоянного возрастания потока информации и повышения роли «искусственного интеллекта» именно развитие мыслительных способностей, естественного интеллекта человека приобретает стратегическое значение. Напрашивается вывод о придании мышлению учащихся статуса главного предмета образования. В этом должно быть заинтересовано и государство. Поэтому логично утверждать, что главным предметом образования должно быть рефлексивное мышление учащегося, акцентирующее его внимание на самочувствии, самоанализе, самокритике, самонормировании и самореализации, фиксирующего, оценивающего и корректирующего собственные умственные, согласовательные и реализационные действия. Рефлексивный интеллектуальный механизм является генетически встроенным в каждого человека механизмом его саморазвития. Требуется лишь понять способ его инициации и средства организации неслучайного мышления.

Для деятельности необходимы знания двух типов - знания о средствах построения знаний (объективные методы, подходы, принципы) и собственно знания о мире и деятельности (понятия, категории, концепции, теории, модели, нормы). Совокупность используемых в практике единиц знаний (знаков, знаковых структур), используемых в построении текстов образует так называемую парадигму [1, С. 25]. Освоение культуры мышления зависит от создаваемой педагогами языковой среды, поэтому общественным лидерам и лицам, принимающим государственные решения, предстоит осознать необходимость опережающего обновления педагогической парадигмы.

Многие применяемые в управленческом, педагогическом, предпринимательском, экономическом образовании термины размыты, неконструктивны, содержательно противоречивы и понимаются по-разному. Этим предопределяются «проблемы» в согласовании субъектов, принятии однозначных нормативных правовых актов, обеспечении устойчивого развития страны. Такие недоработанные парадигмы являются незримыми источниками большинства цивилизационных недоразумений и кризисов: социальных, экономических, энергетических, экологических, идеологических. Фигурально выражаясь, слова без однозначных образов рожают безобразия [3, С. 17].

Безотносительно типа и характера мышления рассматриваются и исследуются лишь внешне замечаемые явления, по сути - следствия интеллектуальной несостоятельности субъектов, как-то: экономический кризис, инфляция, девальвация, коррупция, бедность, безработица и прочее. Ситуация усугубляется искусственно созданным технократическим трендом тотальной цифровизации всех сфер, включая гуманитарную. Предполагается, что логический цикл раскрытия возможностей «цифры» завершится созданием полностью роботизированной инфраструктуры потребительского бытия земной цивилизации. Соответственно обществу грозит расслоение на два антагонистических типа людей. Одни, составляющие меньшинство, будут совершенствовать цифровые технологии, создавать роботизированные комплексы, другим отводится роль временного сервиса машинного интеллекта. Первые, относящие себя к интеллектуальной элите, будут развиваться, созидать, жить полноценной жизнью. Вторые, относимые к сугубо потребительскому большинству, начнут терять смысл жизни и численно постепенно сокращаться. Таким образом, игнорирование решения проблемы опережающего раскрытия духовного и интеллектуального потенциала может привести к самоуничтожению человечества [4, С. 36].

Результаты

Одним из ориентиров модернизации образования в мире в последние годы объявлено формирование функциональной грамотности учащихся. Под этим понимаются их способности правильно применять знания в жизни и профессиональной деятельности [5, С. 118].

Для построения однозначной педагогической, а затем и общепрофессиональной парадигмы нужно исходить из целого. Прежде всего, необходимо определить общие методологические ориентиры, согласовать функционально целостную картину природного и деятельностного миров. Вместе с тем, многие считают, что универсального метода, универсальной методологии не существует, что каждый предмет, каждая проблема требуют собственного метода исследования.

Парадокс ситуации состоит в том, все скрытые от непосредственного наблюдения причины негативных явлений могут быть обнаружены и преодолены благодаря созданной в конце XX века под руководством академика О.С. Анисимова общей методологии мышления и деятельности [1, 27]. Созданы и многократно апробированы умозрительный язык схематических изображений мысли (ЯСИ), язык теории деятельности (нормативно-

деятельностный язык), методологическая азбука, метод работы с текстом, схематические и игровые методы моделирования типовых ситуаций учебной и профессиональной деятельности и другие инструменты методологической теории деятельности. Данные средства определяют инновационный характер создаваемой парадигмы, ускоренное раскрытие и реализацию духовного, интеллектуального и инновационно-профессионального потенциала учащихся. Уникальная особенность построения или обновления понятий и категорий мира деятельности состоит в том, что исходным и целевым стратегическим ориентиром, системообразующим звеном выступает человек, в частности, объективные затруднения в цикле его индивидуальной жизнедеятельности. Эти затруднения логически предопределены генетической программой раскрытия его интеллектуального потенциала, предполагающей естественное возникновение и необходимость удовлетворения периодически возникающих потребностей - физиологических, энергетических, интеллектуальных, духовных. Соответственно применяется метод последовательного выведения цикла действий, логически обуславливающих преодоление возникающих затруднений, удовлетворение потребностей в жизнедеятельности и, в конечном итоге, повышение качества и увеличение продолжительности жизни человека. Все затруднения в жизни человека взаимосвязаны. Для счастливой жизни, преодоления затруднений, связанных с созданием, приобретением и использованием определённых предметов потребности, нужно знать и уметь преодолевать затруднения во всех типах сред (таблица 1).

Таблица 1 – Типовые затруднения человека

Типовая среда	Типовые затруднения
1. Природная (жизнедеятельностная)	в удовлетворении индивидуальных биологических потребностей
2. Социодинамическая	в общении, согласовании, соблюдении договорённостей
3. Социокультурная	в недостаточности критериев согласования точек зрения и нейтрализации субъективности
4. Деятельностная	в реализации неоднозначных норм деятельности
5. Культурная	в создании высших абстрактных критериев мышления, согласования и деятельности
6. Духовная	в самоопределении в универсуме, целостном и гармоничном саморазвитии

Типовые затруднения, возникающие в жизни человека, обусловлены последовательным усложнением следующих типовых сред: природная или жизнедеятельностная - социодинамическая - социокультурная - деятельностная - культурная - духовная [2, С.114]. Каждая последующая среда содержит в себе все предыдущие. Данный ряд предполагает последовательное выращивание универсальных способностей человека к преодолению всех типовых затруднений - согласно принципу перехода от простого к сложному. Наибольшие требования к способностям предъявляет духовная среда.

Обсуждение

Очевидно, что развитие всякого человека, общества и страны в целом связано с преодолением затруднений во всех типовых средах. Средства, способы, технологии, обеспечивающие преодоление типовых затруднений, именуется инновациями [3, С. 121]. Соответственно учащиеся, осваивающие инновации, приобретают инновационные способности.

Остановимся на затруднениях в деятельности. Их можно разделить на внутренние (профессиональные) и внешние (ресурсные). Внутренние затруднения связаны с недостаточностью интеллектуальных и профессиональных способностей деятелей, внешние - недостаточностью или отсутствием необходимых для деятельности внешних ресурсов - энергии, финансов, материалов, орудий труда и другое [7, С. 78]. Очевидно, что между профессиональными и ресурсными затруднениями существует однозначная причинно-следственная связь. Например, игнорирование профессиональных затруднений, недостаточности профессиональных способностей обуславливает избыточность трат ресурсов, неэкономичность и неэффективность деятельности в целом.

Деятельность дуальна. Практика и теория деятельности - две стороны «одной медали» (рисунок 1). Схематически практика деятельности обозначается овалом, размещаемым в рамках организующей её теории деятельности. Построенная методологами теория содержит функциональную парадигму - методы, подходы, принципы, понятия, категории, концепции, объясняющие способы преодоления затруднений в практике деятельности.

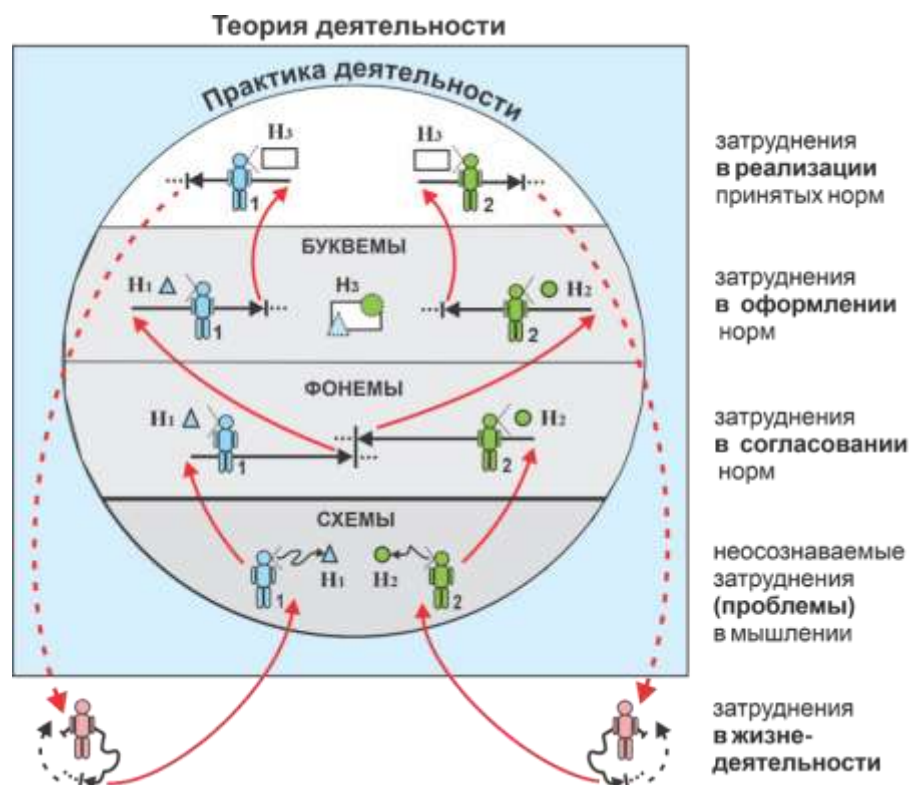

Рисунок 1 - Функционально-логическая зависимость типовых затруднений в практике деятельности

Известно выражение «практика без теории слепа». Все затруднения, появляющиеся в практике субъекта - следствие незнания и неподчинения в деятельности требованиям теории. Затруднения типизируются в соответствии с выделяемыми в общем цикле практики четырёх выводимых друг из друга процессов: мыслительная деятельность, согласование норм и решений, оформление нормативных документов, реализация норм деятельности [7, С. 79].

Согласно рисунку, всё деятельностное пространство (теория и практика) подчинено преодолению базовых первичных затруднений человека в индивидуальной жизнедеятельности. Логическая зависимость разных типов затруднений и требуемых для их преодоления действий выражается следующей формулой:

$$\text{затруднения в жизнедеятельности} = f(\text{затруднения в реализации установленных норм деятельности} = f(\text{затруднения в документальном оформлении норм деятельности} = f(\text{затруднения в согласовании и принятии норм деятельности} = f(\text{затруднения в мышлении))))))$$

Для человека наиболее чувствительны и очевидны следственные затруднения в реализационной практике (верхняя часть деятельностного «айсберга»). Глубинные, причинные затруднения в мышлении, являющиеся собственно проблемами, часто просто не осознаются. Из-за недостаточного понимания феномена мышления создаётся парадокс: человек не связывает негативные явления в своей и общественной жизни с характером мышления, качеством используемой парадигмы и настоящими проблемами.

В действительности, большинство констатируемых негативных социально-экономических явлений (популизм, коррупция, инфляция, безработица, бедность и прочее) - суть «произведения» невежества и волюнтаристского мышления, безответственности и использования человеком декларативной, неоднозначной парадигмы (рисунок 2).

Рисунок 2 – Логические последствия эгоизма и невежества

Свойственная большинству стран траектория паразитического бытия и саморазрушения в основном обусловлена недостаточностью профессионализма стратегических субъектов – аналитиков, педагогов и управленцев [4, С. 127]. Согласно схеме (Рисунок 2), становится очевидно, что исходным основанием разрушительных процессов является эгоизм человека, обусловленный естественным инстинктом самосохранения. Он присущ каждому с младенческого возраста - когда, выражаясь философским языком, интересы части преобладают над интересами целого. Только со временем, благодаря образованию и социализации, может происходить переоценка ценностей и меняться отношение человека к окружающей действительности. Например, индивидуальные потребности начинают отходить на второй план по отношению к гражданским обязанностям. Осваивая культуру, понимая суть и возможность системного бытия, приобретая высокие духовные качества и целостное мировоззрение, человек приходит к осознанию необходимости подчинения интересов части интересам целого. С этого начинается формирование интеллектуального иммунитета.

Заключение

Под интеллектуальным иммунитетом понимается способность человека различать и обнаруживать негативные воздействия различных факторов (информационных, идеологических, политических, экономических, финансовых и прочих), моделировать последствия, предвидеть затруднения и принимать своевременные меры по предупреждению появления вредных воздействий.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Анисимов О.С. Цивилизационная аналитика: понятийная парадигма. – М., 2017 – 132 с.
- 2 Цой В.И. Навигационные ориентиры инновационного евразийского мышления и взаимодействия/ В.И. Цой, К.Т. Кусаинов, А.М. Федорук. – Караганда, 2020. - 192 с.
- 3 Цой В.И. Инновационные методологические ориентиры системного мышления педагога. Монография / В.И. Цой – Павлодар: Инновационный Евразийский университет, 2021 – 172 с.
- 4 Шваб К. Четвёртая промышленная революция. – «Эксмо», 2016 – (Top Business Awards).
- 5 Анисимов О.С. Методологический словарь для стратегов. Т. 2. Методологическая парадигма и управленческая аналитика. М., 2004. – 364 с.
- 6 Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 576 с.
- 7 Цой В.И. Педагогические технологии раскрытия инновационного потенциала: Часть I. Концептуальные ориентиры: Учебное пособие / В.И. Цой. – Караганда: КарГТУ, 2007. - 152 с.
- 8 Цой В.И. Мировоззренческие ориентиры управленческого мышления и деятельности: учебное пособие / В.И. Цой. – Караганда: КарГТУ, 2005. – 181 с.

9 Цой В.И., Каирбекова Б.Д., Зонова Б.С., Оспанова А.М. Методологические ориентиры выращивания интеллектуальных способностей детей в дошкольном образовании. / Свидетельство о внесении сведений в государственный реестр прав на объекты, охраняемые авторским правом № 6648 от 26.11.2019 г.

10 Цой В.И., Каирбекова Б.Д. Методы и модели выращивания инновационных способностей: учебное-методическое пособие / В.И. Цой. Каирбекова Б.Д. – Павлодар: ИнЕУ, 2021. – 196 с.

REFERENCES

- 1 Anisimov, O.S. (2017). Tsivilizatsionnaya analitika: ponyatijnaya paradigma [Civilization analytics: conceptual paradigm]. Moscow. [In Russian].
- 2 Tsoi, V.I. (2020). Navigatsionnyye oriyentiry innovatsionnogo yevraziyskogo myshleniya i vzaimodeystviya [Navigation guidelines for innovative Eurasian thinking and interaction]. Karaganda. [In Russian].
- 3 Tsoi, V.I. (2021) Innovatsionnyye metodologicheskiye oriyentiry sistemnogo myshleniya pedagoga [Innovative methodological guidelines for a teacher's systemic thinking]. Pavlodar: Innovative University of Eurasia. [In Russian].
- 4 Shvab, K. (2016) Chetvortaya promyshlennaya revolyutsiya [The fourth industrial revolution]. Moscow: Eksmo. [In Russian].
- 5 Anisimov, O.S. (2004). Metodologicheskiy slovar' dlya strategov. T. 2. Metodologicheskaya paradigma i upravlencheskaya analitika. [Methodological dictionary for strategists. T. 2. Methodological paradigm and management analytics]. Moscow. [In Russian].
- 6 Vernandsiy V.I. (2004) Biosfera i noosfera [Biosphere and noosphere]. Moscow: Ayris-press. [In Russian].
- 7 Tsoi, V.I. (2007). Pedagogicheskiye tekhnologii raskrytiya innovatsionnogo potentsiala: Chast' I. Kontseptual'nyye oriyentiry [Pedagogical technologies for unlocking innovative potential: Part I. Conceptual guidelines]. Karaganda: KarGTU.
- 8 Tsoi, V.I. (2005). Mirovozzrencheskiye oriyentiry upravlencheskogo myshleniya i deyatelnosti [Worldview guidelines for management thinking and activities]. Karaganda: KarGTU.
- 9 Tsoi, V.I., Kairbekova, B.D., Zonova, B.S., Ospanova, A.M. Metodologicheskie orientiry vy`rashhivaniya intellektual`ny`x sposobnostej detej v doshkol`nom obrazovanii. [Methodological guidelines for developing the intellectual abilities of children in preschool education]. Pavlodar [in Kazakhstan]. Svidetelstvo o vnesenii svedenii v gosudarstvennyi reestr prav na obekty, ohraniaemye avtorskim pravom. №6648 (2019, 26 November).
- 10 Tsoi, V.I., Kairbekova, B.D. (2021). Metody i modeli vyrashchivaniya innovatsionnykh sposobnostey [Methods and models for cultivating innovative capabilities]. Pavlodar: Innovative University of Eurasia. [In Russian].

С.Х. Апаева¹, Б.Д. Каирбекова^{2*}, В.И. Цой², Ю.С. Мельничук²

¹ Ж. Баласағын ат. Қырғыз ұлттық университеті, Қырғызстан

²Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

*(e-mail: kairbekova.bagzhanat@mail.ru)

Инновациялық құралдар педагогикалық білім мен іс-әрекет құралы ретінде

Негізгі мәселе: мақалада білім сапасын арттыру үшін функционалдық-жүйелік ойлаудың және оқушылардың интеллектуалдық қабілеттерін педагогикалық тәрбиелеудің инновациялық әдістері мен үлгілерін жасау қажеттігі туралы мәселе көтеріледі. Рефлексиялық, сызбалық, ұйымдастырушылық және коммуникативті қабілеттерді дамытуға баса назар аударылады.

Мақсаты: субъектілердің (мұғалім мен оқушының) өзара әрекетін және өзін-өзі анықтаудың функционалдық құралдарының негізгі теориялық тұжырымдамаларына шолу жасау.

Әдіс-тәсілдері: мұғалімдердің педагогикалық іс-әрекетін бақылау және талдау, мұғалімнің функционалдық-жүйелік ойлауының әдістері мен үлгілерін жүйелеу.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: мақалада абстрактілі-нақты және міндет-біліктілік координаттарындағы елдің инновациялық-технологиялық дамуы контекстінде

үйлесімді тұлғалық, әлеуметтік, кәсіби өзін-өзі анықтау және субъектілердің өзара әрекеттесуі үшін функционалды құралдардың негізгі теориялық тұжырымдамалары көрсетілген. , колледждер мен университеттердегі әдіскерлердің, оқытушылардың, барлық білім беру ұйымдарының басшыларының және студенттердің кәсіби қызметінде жағдай жасау.

Түйінді сөздер: инновациялық әдістер, функционалды-жүйелік ойлау моделі, педагогикалық мәдениет, интеллектуалдық қабілеттер, алыпсатарлық тіл, ойдың схемалық бейнелері.

S.H. Aраева¹, B.D. Kairbekova^{2*}, V.I. Tsoi², Yu.S. Melnichuk²

¹Kyrgyz National University, Kyrgyzstan

²Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

*(e-mail: kairbekova.bagzhanat@mail.ru)

Innovative Tools as Means of Pedagogical Education and Activities

Main problem: the article raises the question of the need to create innovative methods and models of functional-system thinking and pedagogical cultivation of students' intellectual abilities to improve the quality of education. Emphasis is placed on the development of reflexive, schematic, organizational and communication abilities.

Purpose: to provide an overview of the basic theoretical concepts of functional tools for self-determination and interaction of subjects (teacher and student).

Methods: observation and analysis of teaching activities of teachers, systematization of methods and models of functional-system thinking of a teacher.

Results and their significance: the article highlights the basic theoretical concepts of functional tools for harmonious personal, social, professional self-determination and interaction of subjects in the context of the innovative and technological development of the country in abstract-concrete and task-qualification coordinates, to create conditions in the professional activities of methodologists, teachers, managers of all educational organizations and students in colleges and universities.

Key words: innovative methods, model of functional-system thinking, pedagogical cultivation, intellectual abilities, speculative language, schematic images of thoughts.

Дата поступления рукописи в редакцию: 26.03.2024 г.

UDC 159.9.072.5
IRSTI 15.81.70

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/31-39>

A.O.Zabegalin^{1*}, Yu.S. Melnichuk¹, V.A. Vishnitskaya²

¹Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

²Karaganda Buketov university, Kazakhstan

*(e-mail: sashazabeg@mail.ru)

Test as a Method of Psychology. Development History and Basic Requirements

Annotation

Main problem: The article highlights the problem of tests as methods of psychology, the influence of validity and reliability on the results of psychological research.

Purpose: Uncovering the significance of validity and reliability on psychological research results.

Results and their significance: Testing is an important method in psychology, allowing measuring various aspects of the psyche and behavior of a person. The history of the development of tests in psychology goes back more than a century and began with the work of Francis Galton and Alfred Binet. Over time, the tests have become widely used in various fields such as education, personnel selection, clinical diagnosis and research. Basic requirements for tests include reliability (repeatability of results), validity (measurement accuracy), standardization (same test conditions) and objectivity (lack of subjectivity in assessment). Tests must be designed using psychometric principles to ensure accuracy and validity of results. Modern tests include a variety of measurement techniques, such as tests of personality, intelligence, aptitude, and professional skills. The use of tests in psychology requires professional training to correctly interpret the results and make valid conclusions. Testing as a method of psychology continues to evolve, and its role remains key in the study of the human psyche and behavior. Testing in psychology has a wide range of applications, including assessing personality traits, identifying psychological disorders, and predicting behavior and success in various areas of life. The development of computer-based tests and online platforms makes testing more efficient and convenient for researchers and participants. Modern tests increasingly take into account cultural differences and the diversity of individual characteristics, which contributes to more accurate and tailored assessments. It is important to remember that the use of tests requires ethics, confidentiality and compliance to ensure the reliability and validity of the data obtained.

Key words: test, testology, methods of psychology, Ch. Spearman, validity, reliability.

Introduction

In psychology, as in many other sciences, there are certain ways of obtaining scientific data and facts, called methods. In addition, one of these methods of psychology is tests. The word “method” itself comes from the Greek “method” - “path, way of implementing an activity.” Methods are divided into basic ones, such as experiment, observation and measurement method, as well as non-basic ones, the most common and well-known of which are tests, as well as interviews (conversations), questionnaires, cross-sections, longitudinal sections, comparative methods, biographical methods, methods of analysis of activity products, method of mathematical data processing, methods of understanding (according to E. Spranger).

The formation of the science of psychology is largely due to the use in practice of methods of natural and exact sciences. Until this point, psychological knowledge was gained mainly through introspection, speculative reasoning, and observation of the behavior of other people. Analysis and reasonable generalization of this kind of life facts have played a positive role in the history of psychology.

The most intensive development of psychological diagnostic methods was observed at the turn of the 19th and 20th centuries. however, at that time many methods were aimed at studying human intelligence and its basic characteristics. the direction in psychodiagnostics dealing with issues of human intelligence was later called mentimetry [1, p. 13].

The modern understanding of the term “test” as the most important diagnostic method arose at the end of the 19th century, and one of the authors of the first tests was the English researcher Francis Galton. He is not only the founder of the first test methods but also the founder of the scientific study of individual differences in differential psychology. The first presentation of the test method to the general public occurred in 1884 in London, at an international exhibition of medical equipment. The process of measuring abilities took place in an anthropometric laboratory, where any interested visitor could be tested on 17 indicators, which included: visual acuity, color difference, impact force, memory capacity, etc.

Materials and methods

Our article is of a mischievous nature. In this regard, the main method when writing the article was the comparative method. We also used a continuous sampling method.

The American psychologist Cattell made a great contribution to the development of a completely new direction in psychology - psychodiagnostics; he took an active part in the creation of the first psychological tests. He also analyzed statistical data. Cattell believed that the validity of a study directly depends on the accuracy of the data obtained.

Cattell's very first intelligence test included 10 different subtests that measured: skin sensitivity, reaction time to light and sound, physical reaction speed, a dynamometer to measure grip strength, and other methods.

Cattell's research has been criticized in particular, mentor of the British psychologist, F. Galton. Galton argued that the test, first of all, must have validity, that is, it is necessary to conduct a comparative analysis of its results with the results of other psychologists and, based on this analysis, draw conclusions about whether it is possible to use this test in the course of psychological practice. the same time, according to the psychologist, it is necessary to take into account the results of testing the same variables that are studied using a particular test.

However, the process of widespread dissemination of tests began only in 1905, this is due to the publication of tests for diagnosing the intelligence of children of preschool and primary school age, and the authors of these tests are French psychologists A. Binet and A. Simon.

Let's take a closer look at the features of this famous test. As R.S. Nemov says in his “Psychological Dictionary”, this test is the first intelligence scale created in the world, intended for school-age children and developed by A. Binet and T. Simon in France in 1905. Binet-Simon's test is based on the assessment of human cognitive functions (attention, memory, imagination and thinking). It was aimed at testing the higher mental, cognitive abilities of a person, in contrast to simpler actions, sensory functions, reaction time, the ability to distinguish stimuli, etc., which is what the tests used previously, for example, by F. Galton, were aimed at.

Initially, A. Binet used in his experiments to study intelligence, the same tests that were used by Galton and J. Cattell. However, L.F. Burlachuk notes that: “Binet came to the conviction that to study individual differences in intelligence it is necessary to turn to more complex mental processes” [2, p. 19]. According to L.F. Burlachuk: “In 1905, A. Binet, together with Theodore Simon, created the first scale intended for measuring the intelligence of children and consisting of 30 tasks, arranged depending on increasing difficulty” [2, p. 21]. A. Binet also raised the problem of grouping test methods into different age groups.

As mentioned above, the subjects were given tasks that could be compared with their age, i.e. children aged 10 were given tasks that most children aged ten could handle, etc. But L.F. Burlachuk notes the following point: “He (the child - A.Z.) may not be able to cope with some tasks that in complexity correspond to a lower mental age than his own. In this regard, it is customary to establish the so-called “base age” of the subject, his maximum age level, below which all test tasks are available to the subject” [2, p. 22].

At the same time, L.F. Burlachuk says that during psychodiagnostics, it is important for a psychologist to take into account the age of the person being studied also because at a younger age, the development or lag of a child intellectually is much more significant than, for example, in adolescence. In this regard, indicators will vary for different age groups and have their own characteristics.

V.L. Stern proposed measuring intelligence as a relative rather than an absolute value, as was previously accepted. Thus, Stern laid the foundations for a concept that later became known as “intelligence quotient” (IQ). Stern's predecessor, the French psychologist A. Binet, also said that in the “measurement of the mind” it is worth adhering to relative rather than absolute scales [3, p. 23-24].

The next psychologist who made a significant contribution to the history of the development of psychodiagnostics, according to L.F. Burlachuk is Ch. Spearman. His research “was stimulated by his disagreement with the existing data that tests intended to measure different aspects of intelligence do not correlate with each other, and therefore there is no basis for calculating a general, summary indicator” [2, p. 24].

This theory of intelligence is considered by L.F. Burlachuk. According to him, “in this concept, positive correlations are explained only by the presence of a general factor; the stronger the saturation of tests with this factor, the higher the correlations between them. Specific factors play the same role as measurement errors” [2, p. 25].

Charles Spearman proposed selecting tests for psychodiagnostics, relying on the source material and the primary characteristics of the person being studied, and not on intuition. C. Spearman studied various aspects of human intelligence by testing the subject.

The crisis of psychodiagnostics in the early 30s of 20th century.

As noted by L.F. Burlachuk, in psychology, tests, although they have won universal recognition, for a long time remained outside the officially recognized diagnostic methods. Based on what was described by L.F. Burlachuk information, it can be suggested that the psychology of the period 1900-1920 did not take tests seriously, but only as something completely far to this science.

By the early 20s of the twentieth century, psychological testing was successful only in applied areas of various sciences, in which it had different names.

Mentimetry (from Latin mens – “mind” and Greec metres – “to measure”) is a direction in psychology and pedagogy, which is characterized by intensive attention to human intellectual characteristics. Psychological methods, that are frequently used in mentimetry, had a rapid development in the last decade of the 19th century and the first half of the 20th century.

Test as a psychodiagnostical method was first publicly presented in 1884 as an international exhibition of medical equipment.

Development of psychodiagnostics in the end of 30s of 20th century.

This period of the 20th century is characterized by the emergence of many new tests. At this time, in Great Britain, a well-known test for measuring the level of intelligence appeared, authored by L. Penrose and J. Raven, called “Raven's Progressive Matrices”. This test “minimized the influence of culture and training on the results obtained” [2, p. 41]. Raven's tasks are puzzles of a geometric nature with an increasing degree of difficulty (each task has a certain logical sequence that must be established for successful completion, while the complexity of the task increases gradually). The subject's task was to select the missing segment that completes the sequence outlined in the task. As we see, J. Raven and L. Penrose created their own test. The basis of which was the theory of the G-factor by Charles Spearman, which we mentioned earlier. But L.F. Burlachuk writes the following; “Raven's progressive matrices have not become highly effective for predicting learning success” [2, p. 42]. That is, as we see, this test could reveal the general level of intelligence of the student, but could not determine the success of the student's learning.

One of the psychologists who studied the decline in intelligence and created his own intelligence test is D. Wexler. Weskler defined intelligence as “the ability of an individual to behave purposefully, think intelligently and successfully interact with the external environment” [5, p. 166]. D. Weskler divided verbal and non-verbal intelligence, according to the areas of manifestation of this intelligence.

Development of psychodiagnostics in the 1940s.

This period is also characterized by an increase in the number of psychodiagnostic methods, one of which is the Minnesota Multifactor Personality Inventory (MMPI), which we would like to particularly focus on due to its great popularity among professionals. The MMPI was developed by psychologists Stark R. Hatatway and McKinley and was intended for the selection of officers of the American army. About the purpose of this test L.F. Burlachuk says that: “Although the MMPI was originally intended to help differentiate psychiatric diagnoses, its scales, based on 550 statements, are also beginning to be used in the diagnosis of non-pathological personalities” [2, p. 55].

The original version of the test consisted of 550 questions-statements written on cards. After viewing the card, the subject had to place it in one of three boxes - “true,” “false,” and “can't say.” This was followed by processing using scales.

The MMPI test consists of 10 main scales and 3 lie scales, and if the score on the lie scales is above the norm, then the results of the entire test are considered unreliable.

The first Russian-language version of the test was created in the USSR in 1971 at the Institute of Forensic Psychiatry, authored by L.N. Sobchik. In 1976, F.B. Berezin created a brochure abbreviated version of the test consisting of 377 questions. In the questions of the shortened version, there was an address to you, since here, as in the original version, both men and women were tested using a single questionnaire. In the 1980s, a version of the Mini-Cartoon test was created for teenagers and young men, consisting of 71 questions, where the 5th scale of female/male character traits was removed, as well as questions regarding satisfaction with sex life.

A great achievement in psychodiagnostics during this period was the creation of the “Color Choice Test” (1948) proposed by the Swiss psychologist Max Luther. This test belongs to the number of projective techniques.

The end of the 40s was also marked by the creation of a 16-factor personality test created by Raymond Bernard Cattell. And a few words should be said about the features of this test.

However, the institute created by R. Cattell in 1949 was not only engaged in the creation and development of new tests, but also developed a mathematical and statistical apparatus applicable in psychological testing. A large number of different researchers have written on this topic. Thanks to these studies of mathematical statistics, R. Cattell and his collaborators made an enormous contribution to the development of factor analysis.

The term “test” in psychological science comes from the Latin word “testa” (jug, shell) and is understood as a set of standardized tasks and questions aimed at studying certain human qualities. According to the psychological dictionary of V.D. Davydov: “A test is a short, standardized, usually time-limited psychological test designed to establish men-individual differences in the values being compared” [3, p. 370]. A similar definition of tests is given by K.M. Gurevich, “A standardized and usually short and time-limited psychophysiological test designed to establish, for practical purposes, interindividual differences in intelligence and ... special abilities” [3, p. 45]. That is, this method is linked here to the problems of differential psychology.

In his modern psychological dictionary A.L. Svetsinsky adheres to a slightly different understanding of tests: “A test is a set of standardized questions (or tasks) designed to measure the degree of expression of a person’s mental properties in relation to a particular field of activity” [4, p. 436].

A. Anastasi, in the first chapter of his book [4], entitled “The Nature and Purpose of Psychological Tests,” defines the concept of “psychological tests” and talks about the development of tests. The definition of tests according to A. Anastasi sounds like, “Psychological tests are tools or, using a broader term, tools” [15, p. 16]. On the topic of development and improvement of psychological tests, A. Anastasi writes that “Testing has developed and continues to develop at an increasing pace, providing effective assistance in solving an increasingly wide range of issues in various areas of everyday life” [5, p. 16].

Based on the research of M.S. Rogovin, we can say that tests differ from other methods of psychological research, “1) in the relative simplicity of the procedure and equipment; 2) short duration; 3) direct recording of results; 4) convenience of mathematical processing; 5) the presence of established standards (norms); 6) the possibility of use both individually and for entire groups” [5, p. 174].

Validity and reliability of tests. Tests are an accurate and quantitative method of psychodiagnostics aimed at studying individual personality traits and, accordingly, special requirements are applied to them, among which, first, we need to highlight the two most important ones: validity and reliability. Psychologist E.S. Romanova also writes that these requirements are basic: “In modern psychometry, it has become customary to highlight its reliability and validity as fundamental characteristics of the suitability of a test as a measuring instrument” [1, p. 68].

B.M. Teplov also adds the “concept of norm”, “a test norm is the result of performance of a test by a large group of people representative of the population” [6, p. 306].

Let us dwell in more detail on the basic requirements for tests (validity, reliability, etc.).

Reliability of tests. Test reliability is the effective application of the test “not only to the group of people for which it was developed, but also to a wider number of people” [5, p. 153]. For example, a test developed in Kazakhstan will not always work effectively when used in Europe, even if translated into the desired language (the peculiarities of translation, as well as the interpretation of words by test takers, should be taken into account). E.S. Romanova views the concept of reliability in a slightly different way: “Reliability of a test is a characteristic of its accuracy as a measuring

instrument, its resistance to interference (the state of the subjects, their attitude to the testing process, etc.)” [1, p. 68].

However, one should not assume that if a test is reliable, then it is initially valid, regarding this V.V. Stolin writes that “In psychology, quite often a situation arises when a researcher first proposes a certain measurement procedure, showing its reliability - a way to consistently distinguish between objects, but the question of validity remains open” [14, p. 112]. Also V.V. Stolin created a formula for the relationship between the validity and reliability of a test, “Reliability is a necessary but not sufficient condition for validity. This leads to the basic relationship of psychometrics: validity \leq reliability. This means that the validity of the test cannot exceed its reliability” [6, p. 113].

E.S. Romanov notes that research in the field of test reliability began much earlier than the study of the validity and consistency of tests [1, p. 68].

L.F. Burlachuk writes that: “A test is usually considered reliable if it produces the same indicators for each subject upon repeated testing” [2, p. 176]. N.S. Shadrin also notes this moment. An example of reliability is the stability of a test over repeated testing. Some problematic test is taken and the same group of people is tested on it twice with an interval of 3 months. You can then calculate the correlation coefficient between the data from the first and second tests. If the correlation is reliably positive (close to 1), then this means the reliability of our test.

Reliability of parallel forms. This important direction means creating alternative forms of the questionnaire submitted by the same subjects, and then assessing the correlation between the results obtained.

However, according to the author, this method of checking reliability is problematic, as he writes: “The main problem preventing the widespread use of this method of determining reliability is the need to prepare two sets of tasks, which is extremely difficult, since additional evidence of their equivalence is required” [2, With. 177].

Reliability of test parts. This reliability can be determined by dividing the questionnaire into two parts. Typically, psychologists divide the questionnaire according to the principle of even-odd tasks. After testing, the process of calculating the correlation indicator between these parts occurs [2, p. 177]. However, despite such novelty L.F. Burlachuk is of the opinion that this method should not be abused and it is not always worth using it. He states: “It is usually recommended to resort to this method of determining reliability only in cases where it is necessary to quickly obtain results” [2, p. 177].

In the process of determining reliability, some controversial and debatable issues still remain, E.S. Regarding the problems of this requirement for tests, Romanova writes the following: “in the interpretation of specific reliability coefficients, and finally, in the understanding of the relationship between reliability and validity, there are still many controversial, or even simply unexplained, issues” [1, p. 68]. In addition, E.S. Romanova expresses the opinion that “blank spots remain and in the issue of factors creating measurement error, ways to increase the reliability of test methods have not been sufficiently analyzed” [1, p. 68].

Validity of tests. The validity requirement is, according to N.S. Shadrin, that “the test should measure exactly the quality that it claims to measure” [4, p. 152]. For example, a test aimed at studying motivation should study motivation, and not anything else. A test is considered valid only if it measures exactly the quality it was designed to measure. The validity of a test can be checked by applying two tests to the same group of people, the first, the validity of which is questioned, and the second, repeatedly tested in practice, revealing the same qualities as the first.

L.F. Burlachuk gives the following definition of test validity: “A test is called valid if it measures what it is intended to measure” [2, p. 181]. B.M. Regarding the validity of tests, Teplov writes that “the question of validity is the question of how much T. really measures what it should study and measure” [6, p. 306]. He also describes various ways of proving the validity of a test, including: face validity, concurrent validity, predictive validity, incremental validity, differential validity, content validity and construct validity.

Concurrent validity. In this method, the validity of a selected or developed test is assessed by conducting a correlation with another test that is initially valid. Regarding the method of competitive validity L.F. Burlachuk cites the opinion of P. Klein: “P. Klein notes that concurrent validity data are useful when there are unsatisfactory tests for measuring some variables, and new ones are created in order to improve the quality of measurement” [2, p. 181].

Predictive validity. L.F. Burlachuk gives the following example of predictive validity; “the predictive validity of any intelligence test can be shown by the correlation of its indicators obtained

from a subject at the age of 10 years with academic performance at the end of high school” [2, p. 181]. The reality of validity is determined by the relationship between two factors. The first is test indicators, and the second is a specific criterion that describes the property that we are measuring, but not currently.

Incremental validity. This method is used in exceptional cases: “one test from a battery of tests may have a low correlation with a criterion, but does not overlap with other tests from this battery. In this case, the test has incremental validity” [4, p. 172].

Differential validity. A highlight of the potential use of this type of validity is: “Interest tests generally correlate with academic performance, but in different ways across disciplines. The value of differential validity, as well as incremental validity, is limited” [4, p. 181].

The problem of reliability and validity was considered in detail in the classic work of A. Anastasi “Psychological Testing” (2003). In Part One of this book, entitled “The Functions and Origins of Psychological Testing,” she examines in detail the issue of test reliability (Chapter 4) and test validity (Chapter 5).

The use of computer technology in processing psychological tests.

Computer processing of psychological tests is an important area of research that combines psychology and information technology. With the constant development of computer technology, the possibilities for analyzing and interpreting the results of psychological tests are increasing significantly. This essay will look at the benefits and challenges of processing psychological tests using a computer.

Advantages of processing psychological tests using a computer

Automation of the process: Computers make it possible to automate the testing process, which reduces the burden on specialists and increases efficiency.

Accuracy of results: Computer data processing algorithms are capable of providing a more accurate analysis of test results, eliminating the human factor.

Speed: Computer processing allows you to quickly obtain test results, which is especially important in cases requiring rapid analysis.

Objectivity: Using a computer to process psychological tests helps reduce subjective assessments and provides more objective data.

Results

Having examined the various stages of development and establishment of the test as a method of psychodiagnosis, we can say that the history of the use of tests in psychology is heterogeneous. In the early years, when the test was just beginning to be used as an experimental method, the opinions of psychologists were divided. Some argued that the tests would become the main method in the future, while others were quite skeptical about the tests. Now, the diversity and daily emergence of new psychodiagnostic tests indicate that the tests have firmly established themselves among the main methods of psychological research.

Discussion

In the first chapter of his book, A. Anastasi highlights such a subsection as “Areas of application and types of tests,” in which she describes what led to the creation of psychological tests, “One of the earliest problems that prompted the development of psychological tests was the identification of mentally retarded people” [5, p. 16] in which areas the tests were originally used and to which areas of activity they were extended. The use of tests in the field of education is also particularly highlighted; “a powerful impetus for the initial development of tests was given by the desire to meet the needs of education. This refers to the famous Bine tests, with which, in fact, intellectual testing began” [5, p. 17]. In addition, in the field of education, the usefulness of tests lies in the fact that they are able to study such topics as “age-related changes in human development throughout his life, the relative effectiveness of different teaching methods” [5, p. 18], that is, by connecting these two topics, we can, for example, study using the example of school levels (junior, middle and senior) which teaching methods are most effective for each of the school ages.

Another area of application of psychological tests is the selection and distribution of personnel in industrial enterprises. Regarding this area, A. Anastasi lists the entire possible range of applications of tests in this area. From the assembly line operator or the clerical worker to the C-suite, there is hardly a job for which testing would not be useful in deciding hiring, assigning responsibilities, reassigning, promoting, or terminating.

A. Anastasi, summing up the widespread use of tests in all types of human activity, writes, the use of tests in individual counseling has gradually expanded from narrowly focused advice regarding educational and professional plans to consideration of all aspects of a person's life [6, p. 17].

Psychological tests are used not only in the fields of education, industry, etc., but are also one of the non-main methods of psychological research (see above). A. Anastasi also mentions this: "It is quite obvious that psychological tests are currently used to solve a wide range of practical problems. However, we should not forget that such tests are an important means of fundamental research. For example, almost all problems in differential psychology require recourse to testing methods as a means of collecting data" [6, p. 17].

Conclusion.

The theoretical data we obtained not only describe the methods of psychology, but also reveal various classifications of test methods (including the unique classification of R.S. Nemov, who studied the age aspect of psychodiagnostics, which directly affects educational psychology), and draw attention to the basic requirements for tests (validity and reliability).

One of the main conclusions that can be drawn is that psychodiagnostics is an integral part of the work of practicing psychologists, allowing them to make more accurate and reliable assessments of the mental state of clients. Thanks to a variety of techniques and tools, specialists can identify personality traits, intellectual abilities, emotional state and other aspects necessary for further work.

An important aspect of the development of psychodiagnostics is the personalization of the approach to each person. An individual approach allows us to take into account unique personality and behavior characteristics, which contributes to more effective diagnosis and care. This opens up new opportunities for a deeper understanding of a person and his needs.

It should be noted that the development of technology also plays an important role in improving psychodiagnostic methods. With the advent of new technologies, such as neuroeducational methods and computerized tests, specialists are able to make more accurate and objective measurements of mental processes.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Романова Е.С. Психодиагностика. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2014. – 400 с.
- 2 Бурлачук Л.Ф. Психодиагностика: Учебник для вузов. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2014. - 384 с.
- 3 Свенцицкий А.Л. Краткий психологический словарь. М.: Проспект, 2019. – 512 с.
- 4 Шадрин Н.С. Введение в общую психологию, историю психологии и психодиагностику: Павлодар: Изд-во ПГПУ, 2020. – 192 с.
- 5 Ярошевский М.Г. История психологии. – М.: Мысль, 1985. – 575 с.
- 6 Шадриков В.Д., Мазиллов В.А. Общая психология. – М.: Юрайт, 2015. - 420 с.

REFERENCES

- 1 Romanova E.S., (2014). Psihodiagnostika. [Psychodiagnostics] 2-e izd. – SPB. Piter [In Russian].
- 2 Burlachuk L.F., (2014). Psihodiagnostika: Uchebnik dlya vuzov. [Psychodiagnostics: Textbook for universities] 2-e izd. SPB.: Piter [In Russian].
- 3 Svencickij A.L., (2019). Kratkij psihologicheskij slovar' [Brief psychological dictionary]. М.: Prospekt [In Russian].
- 4 Shadrin N.S., (2020). Vvedenie v obshchuyu psihologiyu, istoriyu psihologii i psihodiagnostiku [Introduction to general psychology, history of psychology and psychodiagnostics]. Pavlodar: Izd-vo PGPU [In Russian].
- 5 Yaroshevskij M.G., (1985). Istoriya psihologii [History of psychology]. М.: Mysl' [In Russian]
- 6 Shadrikov V.D., Mazilov V.A., (2015). Obshchaya psihologiya [General psychology]. – М.: YUrajt [In Russian].

А.О. Забегалин^{1*}, Ю.С. Мельничук¹, В.А. Вишницкая²

¹ Инновациялық Еуразия Университеті, Қазақстан

² Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қазақстан

*(e-mail: sashazabeg@mail.ru)

Тест - психологиялық әдіс ретінде. Даму тарихы және негізгі талаптары

Негізгі мәселе: Мақалада психология әдістері ретінде тесттер мәселесі, психологиялық зерттеу нәтижелеріне валидтілік пен сенімділіктің әсері көрсетілген.

Мақсаты: Психологиялық зерттеу нәтижелері бойынша валидтілік пен сенімділіктің маңыздылығын ашу.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: Тестілеу – адамның психикасы мен мінез-құлқының әртүрлі аспектілерін өлшеуге мүмкіндік беретін психологиядағы маңызды әдіс. Психологиядағы тесттердің даму тарихы бір ғасырдан астам уақытқа созылады және Фрэнсис Гальтон мен Альфред Бинеттің жұмысынан басталды. Уақыт өте келе сынақтар білім беру, персоналды таңдау, клиникалық диагностика және зерттеу сияқты әртүрлі салаларда кеңінен қолданыла бастады. Тесттерге қойылатын негізгі талаптарға сенімділік (нәтижелердің қайталануы), валидтілік (өлшеу дәлдігі), стандарттау (бірдей сынақ шарттары) және объективтілік (бағалауда субъективтіліктің болмауы) жатады. Нәтижелердің дәлдігі мен негізділігін қамтамасыз ету үшін тесттер психометриялық принциптерді қолдана отырып құрастырылуы керек. Заманауи тестілер тұлға, интеллект, бейімділік және кәсіби дағдыларды тексеру сияқты әртүрлі өлшеу әдістерін қамтиды. Психологияда тесттерді қолдану нәтижелерді дұрыс түсіндіру және дәлелді қорытындылар жасау үшін кәсіби дайындықты қажет етеді. Психология әдісі ретінде тестілеу дамуын жалғастыруда және оның рөлі адам психикасы мен мінез-құлқын зерттеуде негізгі болып қала береді. Психологиядағы тестілеудің қолдану аясы кең, соның ішінде тұлғаның қасиеттерін бағалау, психологиялық бұзылуларды анықтау, өмірдің әртүрлі салаларында мінез-құлық пен сәттілікті болжау. Компьютерлік тестілер мен онлайн платформалардың дамуы тестілеуді зерттеушілер мен қатысушылар үшін тиімдірек және ыңғайлы етеді. Заманауи сынақтар мәдени айырмашылықтарды және жеке сипаттамалардың алуан түрлілігін көбірек ескереді, бұл дәлірек және бейімделген бағалауға ықпал етеді. Тесттерді пайдалану алынған деректердің сенімділігі мен негізділігін қамтамасыз ету үшін этиканы, құпиялылықты және сәйкестікті талап ететінін есте ұстаған жөн.

Түйінді сөздер: тест, тестология, психология әдістемесі, Ч.Спирман, валидтілік, сенімділік.

А.О. Забегалин^{1*}, Ю.С. Мельничук¹, В.А. Вишницкая²

¹Инновационный Евразийский университет, Казахстан

²Карагандинский университет им. Академика Е.А. Букетова, Казахстан

*(e-mail: sashazabeg@mail.ru)

Тест как метод психологии. История развития и основные требования

Основная проблема: в статье освещена проблема тестов как методов психологии, влияние валидности и надежности на результаты психологических исследований.

Цель: Раскрытие значимости валидности и надежности на результаты психологических исследований.

Результаты и их значимость: Тестирование является важным методом в психологии, позволяющим измерить различные аспекты психики и поведения человека. История развития тестов в психологии насчитывает более столетия и началась с работ Фрэнсиса Гальтона и Альфреда Бине. С течением времени тесты стали широко применяться в различных областях, таких как образование, подбор персонала, клиническая диагностика и исследования. Основные требования к тестам включают надежность (повторяемость результатов), валидность (точность измерения), стандартизацию (одинаковые условия проведения) и объективность (отсутствие субъективности при оценке). Тесты должны быть разработаны с учетом психометрических принципов, чтобы обеспечить точность и достоверность результатов. Современные тесты включают разнообразные методики измерения, такие как тесты личности, интеллекта, способностей, а также профессиональных навыков. Использование тестов в психологии

требует профессиональной подготовки для правильной интерпретации результатов и принятия обоснованных выводов. Тестирование как метод психологии продолжает эволюционировать, а его роль остается ключевой в изучении человеческой психики и поведения. Тестирование в психологии имеет широкий спектр применения, включая оценку личностных особенностей, выявление психологических расстройств, а также прогнозирование поведения и успеха в различных областях жизни. Развитие компьютерных тестов и онлайн-платформ позволяет проводить тестирование более эффективно и удобно для исследователей и участников. Современные тесты все чаще учитывают культурные различия и многообразие индивидуальных особенностей, что способствует более точной и адаптированной оценке. Важно помнить, что использование тестов требует этичности, конфиденциальности и соблюдения правил проведения, чтобы обеспечить надежность и достоверность полученных данных.

Ключевые слова: тест, тестология, методы психологии, Ч. Спирмен, валидность, надежность.

Дата поступления рукописи в редакцию: 24.03.2024 г.

ӘОЖ 165.12
МРНТИ 15.21.41

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/40-45>

А.С. Кирибаева^{1*}, Г.А. Алдамжар¹

¹№ 5 жалпы орта білім беретін мектебі, Қазақстан
(e-mail: aizhan.sagnaeva@mail.ru)

Жоғары сынып оқушыларының танымдық қабілеттерін психологиялық тренинг арқылы дамыту

Аңдатпа

Негізгі мәселе: Мақалада жоғары сынып оқушыларының танымдық қабілеттерін дамыту мәселесі философиялық, педагогикалық, психологиялық, ғылыми-әдістемелік еңбектерге теориялық талдау жүргізу арқылы оны дамытудың өзекті бағыттары қарастырылған. Орта білім беру мекемелерінде оқыту үрдісінің жетілдіру жоғары сынып оқушыларының танымдық қабілеттерін дамыту өзекті мәселе болып отыр. Сондықтан жоғары сынып оқушыларының орта білім беру мекемелерінде оқып жүрген кезінде олардың ойлау, белсенділігін дамытып, білімі мен біліктерін өмірдің жаңа жағдайында пайдалана білуге үйрету міндеті туындайды. Бұл міндеттердің жүзеге асуы жоғары сынып оқушыларының танымдық іс-әрекетін жоспарлау және ұйымдастыру біліктерін қалыптастыруға септігін тигізетін оқу үдерісін ұйымдастырудың тәсілдері мен нысандарын іздестіруге өзекті сипат береді.

Мақсаты: әрекетте пайдаланылатын әртүрлі гуманитарлық парадигманы қайта форматтаудың жалпы логикалық координаттары мен әдістерін негіздеу.

Әдістері: генетикалық мазмұнды логиканың онтологиялық қағидаты, объектілердің нақты бейнелерін олардың абстрактілік мәніне сүйене отырып түрлендіру әдісі, абстрактыдан нақты тілге көтерілу әдісі, ойдың схемалық бейнелерінің ойлау тілі және қызметтің әдіснамалық теориясының тілі. Қазіргі уақытта мұндай жаңарту ғылым мен мектеп практикасын сабақтастыра дамыту құралы ретінде белсенді оқыту технологиясының әдістері мен құралдарына көшу болып табылады, оны пайдалану көп жағдайда жеткіншектердің қызығушылығы мен белсенділігін арттыруға ықпал етеді.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: әмбебап қозғалыстың логикалық негізделген әмбебап дерексіз-бетонды координаттары берілген. Өмірге және қызмет әлеміне қатысты оларды координаттар арқылы анықтауға болады: «өмір сүру деңгейі – қызмет тиімділігі», немесе «әрекет тиімділігі – уақыт», немесе «нәтиже – шығындар», немесе «сапа – сан», т.б. Ойлаудағы анықтық қозғалыс векторларының нақтыдан абстрактілігіне түсу, абстрактіліден нақтыға көтерілу логикасында, сонымен қатар олардың үйлесуі арқылы беріледі.

Танымдық іс-әрекетті тұрақты қажетсіну ізденімпаздық және оны жоспарлап, ұйымдастыру нәтижесін көрі студенттердің танымдық қанағаттану сезімін тудырады. Мұндай нәтиже жеткіншекті жаңа танымдық әрекетке белсенділікпен ізденіске, ісі менгере білуге тәжірибе жинақтауға дағдыландырады.

Түйінді сөздер: таным, қабілет, таным әрекеті, психологиялық тренинг, жоғары сынып оқушылары, дамыту.

Кіріспе

Бүгінгі таңда қоғамымыздың даму бағыты жан-жақты дамыған, саналы азамат қалыптастыру мәселесін жүктеп отыр. Білім беру жүйесінде болып жатқан елеулі өзгерістер осы мәселеден туындайды. Қазіргі заман талабына сәйкес білім дегеніміз – жеке тұлғаның әлеуметтік жетілуі мен өз деңгейінің өсуіне қол жеткізуге болатын мүмкіндіктері мен тәртібін жетілдіру процесі және нәтижесі болып саналады. Әрбір балаға жеке тұлға ретінде қарап, оның өзіне тән санасы, еркі, өзіндік әрекет жасай алатын ортасы бар екенін ескеру бүгінгі күннің басты талаптарының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының "Білім туралы" заңына сәйкес "Әр баланың жеке қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы, жеке адамның дарындылығын, талантын, қабілетін дамыту" сияқты өзекті мәселелер енгізіліп отырғаны белгілі [1]. Өйткені ғылым мен техниканы,

өндірісті әлемдік деңгейде дамыту үшін елімізге шығармашылықпен жұмыс жасайтын білімді, жоғарғы дайындығы бар білікті мамандар қажет.

Олай болса, әрбір қоғамның әлеуметтік – экономикалық даму деңгейі, сол қоғамдағы жек адамның потенциалына байланысты. Қазіргі кездегі қоғамдағы қарқынды өзгерістер жыл сайын жаңа өмір салтын құруда. Осыған орай, егеменді еліміз Қазақстанда қабілетті, дарынды, тәуелсіз жеке адамды, дербес шешім қабылдауға бейім ұрпақты тәрбиелеу – бүгінгі күнде аса маңызды мәселе болып отыр [2].

Қазіргі таңда жалпы білім беретін мектептердің дамуында жағымды өзгерістер және оқыту мен тәрбиелеу ісінің ұтымды жақтары ашылып жатқанымен, оқушылардың танымдық қабілеттерін дамыту жақтарына терең үңіле бермейміз. Бұл жағдайда, білім негізі бастауышта қаланатын болғандықтан, бастауыш мектеп оқушысының қабілеттілігін дамыту басты рөл атқарады. Қабілетті жеке адам ретінде дамуға бұл кезеңнің мәні зор [3]. Бұл мақсатқа жетуде ұстаздар терең білімді, әдістемелік жағынан толық қаруланған және жоғары мәдени деңгейі болуы тиіс. Себебі, бастауыш сынып мұғалімі оқушылардың оқуға ынтасын оятып, олардың танымдық қабілеттерінің дамуына жол ашады.

Сонымен қатар, қабілеттілік психологиясы – қазіргі психологиядағы өзекті тақырыптардың бірі болып саналады.

Қабілет – бұл тұлғаның қандайда бір іс-әрекет түрін табысты орындау шарты болып табылатын индивидуалды – психологиялық ерекшелігі. Қабілеттің табиғаты туралы мәселені қарастырған шетел психолого – педагогикалық ғалымдары (А.Н. Леонтьев, К.К. Платонов, С.Л. Рубинштейн, Б.М. Теплов, В.Д. Шадриков және т.б) атап өтуге болады. Жалпы қабілеттер мағынасы арнайы қабілеттер дамуының негізі ретінде зерттеулер (Б.Г. Ананьев, С.Л. Рубинштейн), қабілетті дамытудың жалпы заңдылықтарын (А.В. Брушлинский, Л.С. Выготский, Н.С. Лейтес, Р. Стенберг және т.б.), қабілетті зерттеудің әдістері (А. Бине, Дж. Гилфорд, Л. Термен, П. Торренс және т.б.) қарастырған [3, 125-129 б]. Ал отандық педагог-психологтардан М.А. Құдайқұлов, А.Р. Мандықаева осы тақырыпта зерттеу жұмыстарын жүргізген.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысымыздың ғылыми құқықтық процесін Поппердің фальсификациялану ұстанымына сай келесі құрылымда жасауға тырыстық [4]:

- 1) Зерттеу болжамын ұсыну.
- 2) Зерттеу жұмысын жоспарлау.
- 3) Зерттеуді жүзеге асыру.
- 4) Көрсеткіштерді өңдеу.
- 5) Болжамды нақтылау, дәйектеу.

Зерттеу болжамы. *Егер*, жоғары сынып оқушыларының танымдық қабілеттерін психологиялық тренинг арқылы дамытудың мүмкіндіктері анықталып, тұжырымдамасы жасалып, оны жүзеге асыратын құрылымдық-мазмұндық жүйесі құрылса, онда ол өмірдің барлық саласындағы белсенді, шығармашылық іс-әрекетіне қабілетті, еркін және жан-жақты жетілген көп тілді меңгерген тұлға болып қалыптасады.

Зерттеудің *теориялық міндеті*:

- педагогика-психология ғылымдарындағы аталмыш мәселеге қатысты теориялық ережелерге, қағидаларға және ой-пікірлерге ауқымды талдау жүргізу.

Зерттеудің *эмпирикалық міндеттері*:

- зерттеу гипотезаларына сай зерттеу процедураларын іріктеу, зерттеу критерийлерін, өлшемдерін, көрсеткіштерді өңдеу бірліктерін жасау;

- танымдық қабілет деңгейлерін арттыруға тренингтердің әсер ету деңгейін анықтау.

Зерттеудің *тәжірибелік міндеттері*:

- тәжірибеде қолдануға тиімді болатын ұсыныстар беру.

Тәжірибелік эксперимент – бұл экспериментті жүргізушінің ұйымдастыруымен және зерттелуші психикасының ерекшеліктерін анықтауға бағытталған, зерттелуші мен экспериментатордың бірлескен әрекеті.

Қандай бағытта болсын зерттеу жұмыстары бірнеше кезеңдерден тұрады. Олай болса, зерттеу жұмысымыздың келесі кезеңінде негізгі экспериментальды процедураларға және олардың жүргізілу жолдарына, өңделу ерекшеліктеріне кеңінен тоқталуға тырыстық.

Кез келген психологиялық экспериментті жүргізуде нәтиженің тиімді болуы – қажетті экспериментальды әдістемелерді дұрыс таңдауға тікелей байланысты. Осы тұста бірқатар

психолог-зерттеушілер, «зерттеу әдістемесі – бұл әдісті жүзеге асыру құралы, операциялар мен тәсілдердің (олардың жүйелілігі мен өзара байланыстылығы) біртұтастығы, сонымен қатар ақпаратты талдау және өндеудің қалыпқа келтірілген ережелері» [5, 297-б.] деген анықтама береді. Демек, зерттеу нәтижесінің нақты болуы эксперименталды әдістемелердің бір-бірін өзара толықтырушы ретінде жүзеге асырылуына байланысты.

Тәжірибелік жұмыс Ақсу қаласының мектебінің 14-18 жас аралығындағы 10-11 сынып оқушылар арасында өтті. Тәжірибелік жұмыс 3 кезеңде жүзеге асырылды.

1-кезең, 10-11 сынып оқушыларын екі пән бойынша сабақ барысында 9 шкала бойынша (ойлау қабілеті, сөйлеу қабілеті, есте сақтау қабілеті, зейіндеріне, мұғаліммен қарым-қатынас жасауы, оқушылармен қарым-қатынас жасауы, өз бетінше жұмыс жасауы, шапшаңдығы және шыдамдылығы байланысты) сырттай бақылау.

2-кезең, осы 9 шкала бойынша зерттеу нәтижелеріне қарай отырып жұмыс жасау. Яғни оқушылардың қабілеттерін жан-жақты дамыту. Жаттығулар, ойындар, тренингтік жұмыстар арқылы қорытында жасау.

3-кезең, бұл кезеңде жасөспірімдердің танымдық қабілеттерін байқау үшін алдымен ойындар, жаттығулар жүргізіледі. Кейін осы ойындар мен жаттығулардың қорытынды барысында шыдамдылық таныта алмай, агрессивтілік мінез байқалынған сыныппен жұмыс жасау. Яғни тест жұмысын алу, түзету жұмыстары жасалды.

Жоғары сынып оқушыларының белсендіруде олардың қабілеттері мен қызығушылығын, сыныпта жақсы ахуал орнату, олардың ар-намысына тимеуді және жетістіктерін мақтау, тиімді әдістер арқылы, шығармашылық сабақтар ұйымдастыру, жаттығулар, ойындар, тренингтік жұмыстар, өзіндік жұмыс істеуге мүмкіндік беру т.б. қажет.

Нәтижелер

Орта мектептерде жоғары сынып оқушыларымен жүргізілген зерттеулеріміздің қорытындысы мынадай болды: оқуға қызығушылығы төмен – 56 % (10 сынып); өз ойын, пікірін дәлелдеу білігі қалыптаспаған 43 % (11 сынып); өз білімін іс жүзінде қолдана алмайды - 40 % (10 сынып), негізгіні бөліп көрсете алмайды- 30 % (11 сынып), қарапайым жалпылауды білмейді – 51 % (10 сынып), күрделі емес тақырыпты, жағдайды өз бетінше талдай білмейді – 55 % (10 сынып).

Эксперимент барысында 11 сынып оқушыларының арасында сауалнама, пікір алысу ұйымдастырылды. Жауап бергендердің 12,2 % танымдық деңгейін дамытатын болса, 57,3 % "жоқ", 30,5 % - "кейде" деген жауап қайтарды. Егер жеке тұлғаның өз тарапынан танымдық қабілетті қалыптастыру әрекеттеріне бақылау жасамаса, ізденіс нәтижесі бағаланбаса, жетістіктерге жетуге болады деп айту қиын. Өзгелердің тарапынан болатын бақылаудан гөрі, оқушы өз білім деңгейіне, біліктері мен дағдыларын сын көзбен қарап, бақылау жасауы, оның білімді сапалы меңгеруіне, жұмыстың нәтижесін көруде барынша көмектесетінін тәжірибе көрсетіп отыр.

Оқушылардың қабілетін дамыту жөнінде ғылыми әдебиеттердің теориялық талдаулары, аталған мәселені анықтауға мүмкіндік берді. Қабілеттілік – адамның мінез-құлқын реттеп, оның тіршілік етуіне қызмет етеді, психикалық әрекеттің негізіне, шартына айналады. Жалпы қабілеттілікті дамыту үшін керек жағдайлар: туа біткен қасиетін дамыту, отбасының жағдайы, ата-анасының қолдауы, оқушы мен ұстаз арасындағы қарым-қатынас, ұстаз біліктілігі, мектептегі оқыту мен тәрбиелеу деңгейі [6, 7]. Міне, осы айтылғандар ұштасқан кезде ғана қабілетті, дарынды, талантты оқушылар жетіле түседі, күш-қуатын толық жұмсап, тынымсыз еңбек етеді. Алдыңғы қатарлы тәжірибені жетілдіре отырып, оқу үрдісіне жаңа әдіс-тәсілдерді, оқытудың жаңа технологияларын енгізіп, оқушылардың жалпы дамуын қамтамасыз етуі керек. Бала жаны жаңалыққа құмар, білмегенін білгісі келіп, белгісіз нәрсені ашуға тырысатын болғандықтан, бастауыш сынып мұғалімі олардың осы талпынысын дамытуға көңіл бөлуі тиіс. Оқушылардың сүйіспеншілігін арттыру мақсатында сабақ барысында тиімді әдіс-тәсілдерді енгізіп, оны ұйымдастыру формасын түрлендіріп отыру – мұғалімнің басты міндеті екені белгілі. Мұндай жағдайда мұғалімнің шеберлігі, ұйымдастырушылық қабілеті үлкен рөл атқарады.

Талқылау

Қазіргі оқыту технологиялары мұғалімнің дайын білімді баяндауымен байланысты. Оқушылардың танымдық білімі мен білігін қалыптастыру мақсаты арнайы үш әдістемелік ұсыныс жүйесінің негізінде ұйымдастырылуы тиіс: жаңа білім беруге дайындық, жаңа білім

беру және жаңа білімді бекіту. Бұл ұсыныстар оқытудың әдіс-тәсілдерін құралдары мен түрлерін жетілдіру, қазіргі технологияларды қолдану арқылы жүзеге асырылуы тиіс.

Эксперимент барысындағы зерттеулеріміздің нәтижесін талдай келе мынадай қорытынды жасадық: орта мектептерде оқушылардың танымдық қабілетін қалыптастыру мәселесін қайта қарау, танымдық қабілетті қалыптастыруда оқыту үрдісіндегі әдіс-тәсілдерді арнайы ұйымдастыру- оқу үрдісін жетілдірудің негізгі басты шарты деген тұжырым жасадық.

Жоғарыда келтірілген педагогикалық әдіс-тәсілдерді ұйымдастыру және педагогикалық іс-шаралар (сынып сағаттары, сайыстар, диспут, шығармалар, танымдық тапсырмалар, тренингтер, психологиялық кештер, ойындар) ұйымдастырылуы оқушылардың танымдық қабілеттілігін арттырып, дүниетанымын кеңейтеді, білім мен қабілетін шыңдауға мүмкіндік алады, алған білімдерін практикада еркін пайдалануға, т.б. дағдыланады.

Қорытынды

Оқушылардың қабілетін дамыту жөнінде ғылыми әдебиеттердің теориялық талдаулары, аталған мәселені анықтауға мүмкіндік берді. Қабілеттілік – адамның мінез-құлқын реттеп, оның тіршілік етуіне қызмет етеді, психикалық әрекеттің негізіне, шартына айналады. Жалпы қабілеттілікті дамыту үшін керек жағдайлар: туа біткен қасиетін дамыту, отбасының жағдайы, ата-анасының қолдауы, оқушы мен ұстаз арасындағы қарым-қатынас, ұстаз біліктілігі, мектептегі оқыту мен тәрбиелеу деңгейі. Міне, осы айтылғандар ұштасқан кезде ғана қабілетті, дарынды, талантты оқушылар жетіле түседі, күш-қуатын толық жұмсап, тынымсыз еңбек етеді. Алдыңғы қатарлы тәжірибені жетілдіре отырып, оқу үрдісіне жаңа әдіс-тәсілдерді, оқытудың жаңа технологияларын енгізіп, оқушылардың жалпы дамуын қамтамасыз етуі керек. Бала жаны жаңалыққа құмар, білмегенін білгісі келіп, белгісіз нәрсені ашуға тырысатын болған-дықтан, бастауыш сынып мұғалімі олардың осы талпынысын дамытуға көңіл бөлуі тиіс. Оқушылардың сүйіспеншілігін арттыру мақсатында сабақ барысында тиімді әдіс-тәсілдерді енгізіп, оны ұйымдастыру формасын түрлендіріп отыру – мұғалімнің басты міндеті екені белгілі. Мұндай жағдайда мұғалімнің шеберлігі, ұйымдастырушылық қабілеті үлкен рөл атқарады.

Зерттеу барысында зерттеудің ғылыми әдістерін мақсатты түрде қолдану және теориялық тұрғыдан негіздеу арқылы жүзеге асырылды. Тәжірибе жүргізуге бағытталған теориялық деректер жинағы сапалық жағынан талданып өңделді, ұсыныстар енгізілді. Зерттеу нәтижелері жоғары сынып оқушыларының танымдық қабілеттерін психологиялық тренинг арқылы дамытудың мүмкіндіктерін анықтау үдерісін терең ұғынып, соның негізінде оқу іс-әрекетін дамытуға мүмкіндік туғызды.

Зерттеу барысында төмендегі нәтижелерге қол жетті:

1. Жоғары сынып оқушысы тұлғасын дамытуда қабілет мәселесіне арналған ғылыми зерттеулерге теориялық талдау жасалынды.

2. Тренингтер жүргізу үрдісінде жоғары сынып оқушыларының танымдық қабілетін дамыту мүмкіндіктерін қарастыруды іске асырылды.

3. Оқушы қабілетінің дамуында жас кезеңі нақтыланып, осы кезеңде яғни жоғары сыныпта қалыптасуының өлшемдері мен көрсеткіштері белгіленді.

4. Жоғары сынып оқушыларының танымдық қабілеттерін психологиялық тренинг арқылы дамытудың тиімді жолдары мен құралдары анықталынды.

Алынған ғылыми нәтижелердің сенімділігі мен нақтылығы зерттеу негізі етіп алынған теориялық тұжырымдардың әдіснамалық тұрғыдан талдануы арқылы танылды. Зерттеу жұмыстың мақсатына, алға қойылған міндеттеріне сәйкес шешімін тапқан зерттеу әдістері мен көрсетілген нәтижелердің білім беру мекемелерінде жүргізілген сабақтарда дәйектелуі зерттеудің сенімділігіне кепілдік етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Білім туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі N 319-III Заңы. <https://egi.edu.kz/wp-content/uploads/2020/12/2007.27.07-319-III-R-ZA-Y.pdf>.

2 Жұматаева Е. Жоғары мектепте оқытудың бір тұтас дидактикалық жүйесі. – Алматы: Ғылым, 2001. – 208 б.

3 Менчинская Н.А. Проблемы учения и умственного развития школьника. //Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 224 с.

4 Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. – М.: Педагогика, 1986. – 239 с.

- 5 Эльконин Д.В. Избранные психологические труды.//Труды действ.чл. и чл.-кор. АПН СССР. – М.: Педагогика, 1989. – 500 с.
- 6 Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. Теория экспериментального исследования. – М.: Педагогика, 1980. – 120 с.
- 7 Волков Б.С., Волова Н.В., Губанов А.В. Методология и методы психологического исследования / Науч.ред. Б.С.Волок: Учебн.пособ. для вузов. – 5-е изд.,испр.и доп. – М.: Академический Проект; Трикста, 2006. – 352 с. - («Gaudeamus»)

REFERENCES

- 1 Law of the Republic of Kazakhstan on Education dated July 27, 2007 N 319-III. <https://egi.edu.kz/wp-content/uploads/2020/12/2007.27.07-319-III-R-ZA-Y.pdf> [in Russian].
- 2 Zhumataeva E. A. (2001). Comprehensive didactic system of higher education. – Almaty: Science. – 208 [in Kazakh].
- 3 Menchinskaya N.A. (1989). Problems of learning and mental development of schoolgirls. //Selected psychological works. - M.: Pedagogy, – 224. [in Russian].
- 4 Davydov V.V. (1986). Problems of developmental learning. - M.: Pedagogy, - 239. [in Russian].
- 5 Elkonin D.V. Selected psychological works.//Trudy deystv. and chl.-cor. APN USSR. - M.: Pedagogy, 1989. – 500. [in Russian].
- 6 Pidkasisty P.I. (1980). Independent cognitive activity of schoolchildren in education. Theory of experimental research. - M.: Pedagogy, – 120. [in Russian].
- 7 Volkov B.S., Volova N.V., Gubanov A.V. (2006). Methodology and methods of psychological studies / Scientific editor. B.S. Volok: Teaching assistant. for universities. -5-e izd., spr.i dop. - M.: Academic Project; Trixta, -352 p.- ("Gaudeamus")

А.С. Кирибаева^{1*}, Г.А. Алдамжар¹

¹Средняя общеобразовательная школа № 5, Казахстан
(e-mail: aizhan.sagnaeva@mail.ru)

Развитие познавательных способностей старшеклассников посредством психологического тренинга

Основная проблема: в статье рассматривается развитие познавательных способностей старшеклассников путем проведения теоретического анализа философских, педагогических, психологических, научно-методических работ и актуальных направлений его развития. Совершенствование учебного процесса в средних общеобразовательных учреждениях и развитие познавательных способностей старшеклассников является актуальной проблемой. Поэтому возникает задача развития мышления и активности старшеклассников во время обучения в средних учебных заведениях, обучения их использованию своих знаний и умений в новых жизненных ситуациях. Реализация этих задач придает актуальный характер поиску способов и форм организации учебного процесса, что будет способствовать формированию умений планировать и организовывать познавательную деятельность старшеклассников.

Цель: обосновать общие логические координаты и методы переформатирования различных гуманитарных парадигм, используемых в действии.

Методы: онтологический принцип логики с генетическим содержанием, метод преобразования конкретных образов предметов на основе их абстрактного значения, метод перехода от абстрактного к конкретному языку, язык мышления схематических образов мысли и язык методологической теории. деятельности. В настоящее время такое обновление представляет собой переход к методам и инструментам технологии активного обучения как средства непрерывного развития науки и школьной практики, использование которых в большинстве случаев способствует повышению интереса и активности подростков.

Результаты, их значимость: представлены логически обоснованные универсальные абстрактно-конкретные координаты вселенского движения. Применительно к жизни и миру деятельности их можно определить координатами: «уровень жизни – эффективность деятельности», или «эффективность действия – время», или «результат – затраты», или «качество – количество». и т.д. Ясность мышления обеспечивается логикой векторов движения,

нисходящих от реального к абстрактному, восходящих от абстрактного к реальному, а также их сочетанием.

Постоянная потребность в познавательной деятельности создает у учащихся чувство познавательного удовлетворения, видя результат любознательности, ее планирования и организации. Такой результат приучает подростка активно искать новую познавательную деятельность, приобретать опыт освоения предмета.

Ключевые слова: знания, способности, познавательная деятельность, психологическая подготовка, старшеклассники, развитие.

A.S. Kiribayeva^{1*}, G. A. Aldamzhar¹

¹Secondary school № 5, Kazakhstan

Development of Cognitive Abilities of high School Students by means of Psychological Training

The main problem: the article examines the development of cognitive abilities of high school students by conducting a theoretical analysis of philosophical, pedagogical, psychological, scientific and methodological works and current directions of its development. Improving the educational process in secondary educational institutions and developing the cognitive abilities of high school students is an urgent problem. Therefore, the task arises of developing the thinking and activity of high school students while studying in secondary educational institutions, teaching them to use their knowledge and skills in new life situations. The implementation of these tasks makes it urgent to search for ways and forms of organizing the educational process, which will contribute to the formation of the skills to plan and organize the cognitive activity of high school students.

Purpose: to substantiate the general logical coordinates and methods of reformatting various humanitarian paradigms used in action.

Methods: ontological principle of logic with genetic content, method of transforming specific images of objects based on their abstract meaning, method of transition from abstract to concrete language, language of thinking of schematic images of thought and language of methodological theory. activities. Currently, such an update represents a transition to the methods and tools of active learning technology as a means of continuous development of science and school practice, the use of which in most cases helps to increase the interest and activity of adolescents.

The results and their significance: logically substantiated universal abstract-concrete coordinates of the universal movement are presented. In relation to life and the world of activity, they can be defined by the coordinates: “standard of living - activity efficiency”, or “action efficiency - time”, or “result - costs”, or “quality - quantity” etc. Clarity of thinking is ensured by the logic of movement vectors descending from the real to the abstract, ascending from the abstract to the real, as well as their combination.

The constant need for cognitive activity creates in students a feeling of cognitive satisfaction, seeing the result of curiosity, its planning and organization. This result teaches the teenager to actively seek new cognitive activities and gain experience in mastering the subject.

Keywords: knowledge, abilities, cognitive activity, psychological preparation, high school students, development.

Қолжазбаның редакцияға келіп түскен күні: 18.03.2024 ж.

UDC 376
IRSTI 14.29.09

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/46-53>

E.V. Prokopets

Innovative University of Eurasia, Kazakhstan
(e-mail: podsolnuschek@mail.ru)

Methodological Aspects of Inclusive Education in the Field of IT Technologies

Abstract

The main problem: Today, the introduction of inclusive education is becoming one of the priorities of the state policy of the Republic of Kazakhstan in the system of modern education. In accordance with the law on Education, equal access to quality education for citizens is guaranteed, taking into account their intellectual development, psychophysiological and individual characteristics. The article is devoted to the analysis of the development of inclusive education. The author considers the problems on the way to the introduction of inclusive education, provides an analysis of the experience of conducting an IT school within the framework of inclusive education. An attempt has been made to identify the factors contributing to the successful implementation of inclusive education methods in the modern educational space.

Objective: To consider the issues of the development of inclusive education in the Republic of Kazakhstan. To present the methodology of teaching children with special educational needs, to suggest possible ways to solve problems on the way of introducing inclusive education into the domestic education system.

Methods: The methods of analysis, synthesis and deduction were used in the article.

Results and their significance: Based on the results of the work carried out aimed at identifying the main problems hindering the process of implementing inclusive education, as well as based on the results of the analysis and the identified main aspects in the cognitive activity of children with hearing and speech disorders, the author of the article proposes a methodology for teaching children multimedia technologies. In addition, the author clearly substantiates the need to prepare a teacher for the use of inclusive education methods, due to the lack of willingness of some teachers to teach in a class (group) in which people with disabilities study, fearing to get into a situation of psychological and professional discomfort.

Keywords: limited opportunities, inclusion, IT school, methodology, multimedia technologies.

Introduction

The term "Inclusive education" comes from the French word "inclusif" – including, and implies the disclosure of the principles of building the learning process for children with disabilities in secondary schools. Inclusive education provides an opportunity for every child to be "included" in the process of learning, upbringing, development and adaptation in society, regardless of the physical, intellectual, social, emotional, or other characteristics available to him. And then creates the conditions for a growing person to become a full member of society and reduces the risks of his isolation.

Materials and methods

– In modern society, there is an opinion that inclusive education implies the reorganization of the educational process in order to make it accessible to everyone, including people with disabilities. Thus, inclusive education in a broader sense implies the definition of a person's place in society [1].

– The process of integrating a person with disabilities into the education system involves solving the following stages:

– The reorganization of the education system, in general, and the educational process in particular;

– Redevelopment of educational facilities taking into account the needs of people with disabilities;

– availability of the necessary training tools;

– professional readiness of teachers, etc .

Due to the fact that the number of children with disabilities, unfortunately, is growing every year, the problem of education of people with disabilities is urgent and requires due attention.

In accordance with the Law on Education in the Republic of Kazakhstan, citizens are guaranteed the equal right to receive affordable and high-quality education for every person, taking into account intellectual development, psychophysiological and individual characteristics [2]. According to the State Program for the Development of Education and Science in Kazakhstan for 2020-2025, by 2025, 100 % of preschool schools and 70% of colleges and higher educational institutions should organize conditions for inclusive education. [3]. The National Action Plan for Ensuring the Rights and improving the quality of life of persons with disabilities in the Republic of Kazakhstan until 2025 has been approved [4]. On June 26, 2021, President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev signed the Law "On Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on inclusive education" [5].

– There are currently more than 160 thousand children with disabilities in the Republic of Kazakhstan who need inclusive education. Only about 23% of them participate in such an educational process.

– In addition, there are still a number of difficulties in implementing inclusive education for people with disabilities. Among them:

- insufficient organization of the educational environment for people with disabilities;
- lack of friendly attitude towards people with disabilities among trainees and employees of the education system, as well as insufficient awareness of their rights and opportunities;
- lack of necessary professional training.

– Along with the above difficulties, the author suggests that the fundamental stage of the implementation of inclusive education is the stage of changing the psychological aspects and professional competencies of teachers. There are the following problems:

– Insufficient training of employees of the education system to work with people with disabilities;

– lack of special competencies in the activities of teachers when working in an inclusive educational environment;

– psychological barriers and professional stereotypes of teachers.

The modern education system for people with disabilities in the Republic of Kazakhstan is currently undergoing significant changes. Thus, today in the republic

– 45 % of kindergartens (2,772 out of 6,159) work in the inclusive education system;

– 75 % of secondary schools(5,261 out of 7,014 schools);

– 50 % of educational institutions of technical and vocational education (in 410 out of 821 colleges);

– 112 higher educational institutions (for comparison: in 2023 there were 93 such universities, in 2022 – 75).

By the end of 2025, according to the Ministry of Education, 100 % of kindergartens and schools and 70 % of colleges will be adapted for inclusive education.

– N.N. Malofeyev identifies the following groups of children with disabilities in his works:

– Integration occurs due to the fact that no developmental abnormalities have been identified;

– education is provided in regular kindergartens and schools as a result of the parents' desire;

– the training is carried out in conjunction with normally developing peers of long - term correctional work;

– classes are taught in mass kindergartens and schools, taking into account developmental disabilities [6].

The success of learning and adaptation in society varies for the above groups. Conditions, taking into account the peculiarities of children's development, as practice shows, are created only for the final two categories. In most cases, the following practice is observed: children are formally with their peers, in practice they are actually excluded from co-education for a number of reasons. If conditions are not created for a person in the education system according to his needs, then he does not receive a high-quality education, and his situation worsens in the future. Malofeev believes that the introduction of inclusion "for show" in order to report on its alleged use is discrimination in its hidden form [6].

– At the moment, the introduction of inclusive education is becoming noticeable in the activities of secondary schools in the Republic of Kazakhstan. These include:

– School No. 13 Petropavlovsk. In this school, more inclusive education is provided for 10 years, children with musculoskeletal disorders are taught;

– Secondary school No. 11, Rudny. Children with mental retardation are taught at this school;

– Secondary school No.7, Kostanay. Children with severe speech disorders are integrated in this school;

– Gymnasium No.65 in Nur Sultan, an experimental school for the inclusion of children with hearing impairment and musculoskeletal system in general education;

– SCHOOL No. 27Karaganda. This school is a republican experimental platform of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for the introduction of inclusive education.

– Secondary school No. 40 in Pavlodar. Thanks to the implemented "School for All" program, children with disabilities and children with disabilities are integrated in this school.

– Today, in the public consciousness, inclusion implies the most progressive approach that allows anyone to get education, regardless of the type and severity of the violation. The application of inclusive approaches in the education system is becoming one of the priorities of the state policy of the Republic of Kazakhstan in the education system. Evidence of this can be seen in national legislative initiatives. Since 2019, the AMANAT Party has been implementing the Kedergisiz Keleshek project ("A Future without Barriers"). The main directions of this project are:

– development of inclusive education;

– assistance in employment;

– creating a barrier - free environment;

– ensuring the accessibility of transport infrastructure.

In order to keep up with the times, Kazakhstan overcomes difficulties on the way to introducing inclusive education and tries to solve the problems that have arisen, including through the introduction of international experience:

– Following the example of foreign ones, the position of teacher-assistant tutor has been introduced in Kazakh schools.

– Teachers of the Republic of Kazakhstan are learning the basics of adaptive sports, together with their French colleagues they are developing special programs in order to introduce adaptive sports into the school curriculum.

– The direction of learning is developing through inclusive games, which involve both ordinary children and special ones.

– Charities are opening inclusion support rooms where children are taught using the methodology of applied behavior analysis.

However, on the way to the introduction of inclusive education, there are some problems, the solution of which would greatly contribute to its further development:

– creating an educational environment in educational organizations without barriers for people with disabilities;

– Creation of support mechanisms for people with disabilities;

– changes in the staffing table in educational organizations where people with disabilities study;

– Some parents of healthy children are opposed to inclusion;

– Some teachers are not ready to teach in a class (group) in which people with disabilities study, for fear of getting into a situation of psychological and professional discomfort.

According to the author, there is a need to develop carefully thought-out changes in the education system, including in the training of teachers.

In the studies of Russian teachers and psychologists, data were obtained that in children with hearing and speech impairments, the productivity of attention depends on the nature of the information presented: letters, numbers, shapes, etc.

An analysis in the field of studying the stability of attention of children with hearing and speech disorders showed that during the beginning of school age, the stability of attention ranges from 10-12 minutes, and at the end of the period it is up to 40 minutes.

Based on the above, the attention features of children with hearing and speech impairments are characterized by the following aspects:

- The amount of attention is reduced. Children with hearing and speech impairments perceive less information;
- great fatigue. Information is received on an auditory-visual basis.
- Low switching rate. A student with hearing and speech impairment needs a little more time when moving from one educational activity to another;
- Difficulties arise in the distribution of attention. Children with hearing and speech impairments have some difficulty writing and reading at the same time.

Thus, the assimilation and memorization of information by children with hearing and speech impairments is difficult due to impaired interaction with others. What a hearing child learns involuntarily is available to a child with hearing and speech impairment only in conditions of special training and in the process of applying great efforts.

The author of this article, together with the faculty and staff of the Innovative Eurasian University, organized an IT school for children with hearing and speech impairments. The courses were attended by 13 students from grades 8 to 10 of the State Educational Institution "Special Comprehensive Boarding School No. 1 for children with hearing and speech disorders" and 2 hearing children. A sign language interpreter worked together with the faculty and staff of the University. The IT school is organized in order to attract children's interest in modern information technologies. During the lessons, there were minor difficulties in explaining the material, which were eliminated by changing the method of its presentation. This is due to the lack of professional training in teaching children with special learning needs. It should be borne in mind that attention is one of the central factors in teaching deaf students.

Results

As part of the autumn IT school in InEU, teachers have developed methodological materials to simplify the stage of assimilation and consolidation of knowledge by children with hearing and speech disorders.

Let's take a closer look at the methodological material prepared by the author of this study. At the beginning of the lesson, together with the sign language teacher, the theoretical material was explained to the students with a visual demonstration of the program's capabilities. Then the children began to perform practical tasks under the direct supervision and help of a teacher. At the end of the lesson, the students successfully completed an independent task.

The module "Creating interactive videos in Vectorian Giotto".

The module Creating interactive videos in Vectorian Giotto allows you to get acquainted with the basics of creating the simplest animation, animated videos, working in the Vectorian Giotto program.

The training program.

Studying this module will allow students to develop their creative abilities, provides an opportunity to try themselves as a screenwriter and director of cartoons.

Purpose: To familiarize students with the Vectorian Giotto multimedia program, to organize students' interest in modern computer technologies, to develop imagination, logical thinking and to organize a creative campaign.

Requirements for the preparation of students:

Students

should know:

- the purpose of the Vectorian Giotto multimedia program;
- Features of the Vectorian Giotto multimedia program;
- the main elements of the Vectorian Giotto interface;
- graphic and multimedia file formats.

they must be able to:

- to launch and close the program;
- to carry out the process of opening and saving files in the Vectorian Giotto program;
- use the tools of the Vectorian Giotto program while working with it;
- Save, view and publish animated videos;
- Draw with a brush;
- Apply different types of fill;
- work with the library;

- create, delete, duplicate a layer;
- Apply various effects to the text;
- Create a simple cartoon.

The content of the training.

Introduction.

Computer animation and its history. The main types of computer animation.

Vectorian Giotto multimedia program.

Basic concepts: extensions, tools, layers, interface, palettes.

The program interface. File formats. Vectorian Giotto multimedia program (menu features, workspace, scene, layers, toolbar, properties panel, color control panel, symbol library).

Drawing and coloring.

Select the main and background colors. Filling. Using drawing tools: pencil, brush, eraser, fill, eyedropper, ink, circle, square.

Highlighting and moving.

Basic concepts: *selection*.

Methods of allocation. Using various selection tools: Selection, Lasso, Sub-selection. Moving and changing the selection border, changing the size.

Working with layers.

Basic concepts: *layer, layer name, layer mask*.

The concept of a layer. Using layers to create a video. Operations on layers: deleting, moving, merging, renaming. Document saving formats.

Working with the symbol library.

Basic concepts: *symbol library, conversion*.

Converting objects on the desktop into a movie clip and a button, moving to the symbol library. Removing a movie clip from the scene. Moving symbols from the library to the workspace. Creating an animation.

Working with text.

Basic concepts: *text*.

Working with the Text component. The design of the text. Text placement Zooming, rotating, and moving text. Applying built-in effects to the text.

Working with images.

Basic concepts: *images, import*.

Importing an external drawing into the workspace. Resizing, converting an image. Creating an animation.

** Practical work. Task 1. Animation – A Boat.*

Task 2. Animation – Cloud.

Task 3. Animated postcard.

Task number 2. Animation is a Cloud.

1. Create a new project by running the command: File – New Movie.
2. It is necessary to change the color of the stage to blue: Modify – Document.
3. At this stage, we draw the sun using the following tools: Oval (O) and Brush (K).
4. Select the drawn objects with the mouse, right-click on the first keyframe – RMB (context menu) - Create motion tween.
5. Select 100 frames (frame ruler) and press F5 for slower movement (Figure 1).

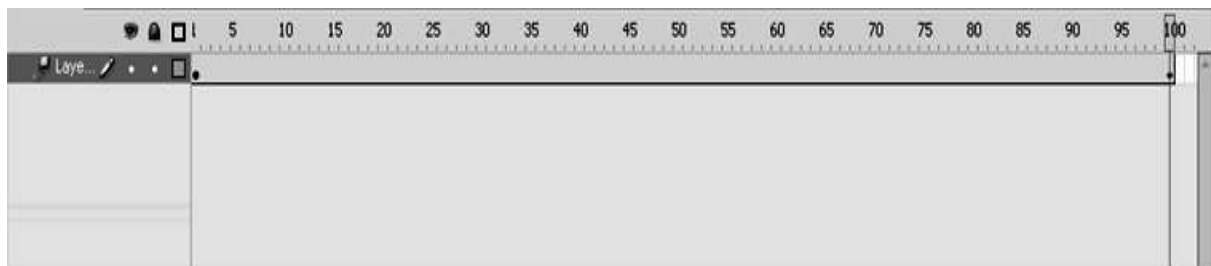

Figure 1 - Duration of the video

1. At this stage, move the sun in the opposite direction.
2. Let's view the animation using the Ctrl+ Enter keys.
3. You need to add a new layer (menu items Insert – Timeline – Layer). On the new layer, draw a cloud with a brush, select the white fill color (Shape panel on the right) and alpha transparency = 50% (Transform panel – Color Transformation tab – select alpha in the drop-down list and set 50% - Enter).
4. On the first keyframe of the cloud layer, press the right mouse button – RMB (context menu) – select Create motion tween.
5. Select 100 frames (frame ruler) and press F5 (for slower movement).
6. At this stage, we will move the cloud in the opposite direction.
7. Let's view the animation using the Ctrl+Enter keys
8. Select the File – Export Flash Movie menu item and name it Cloud (Figure 2).

Figure 2 – Cloud animation

Discussion

Based on the results of the study, the author made the following conclusions:

- a child with hearing and speech impairment needs much more time to assimilate and memorize educational material;
- Step - by - step instructions are required when preparing practical tasks;
- Visual materials and demonstrations of actions are required during classes.
- When organizing the educational process in which children with hearing and speech impairments are supposed to participate, the teacher is obliged to take into account their characteristic cognitive features.

Conclusion

Inclusive education should be purposeful, not spontaneous. Therefore, it is optimal to train a person with disabilities within the framework of a continuing education system. One of the most important aspects for the successful and effective functioning of an inclusive educational environment is the high-quality professional training of a teacher, as the main key figure.

THE LIST OF SOURCES

- 1 Назарова Н.Н. Интегрированное (инклюзивное) образование: генезис и проблемы внедрения / Н.Н. Назарова // Социальная педагогика. – 2010. – № 1. – С.77-87.
- 2 Закон РК «Об образовании». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747.
- 3 Государственная программа развития образования в Республике Казахстан на 2020-2025 годы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988>.
- 4 Национальный план действий на долгосрочную перспективу по обеспечению прав и улучшению качества жизни лиц с инвалидностью в Республике Казахстан до 2025 года

- (Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 мая 2019 г. № 326). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39276702.
- 5 Закон Республики Казахстан от 26 июня 2021 года № 56-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам инклюзивного образования. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&pos=1;-8#pos=1;-8.
- 6 Малофеев Н.Н. XXI век: векторы модернизации системы образования детей с ограниченными возможностями здоровья / Н.Н. Малофеев // Открытая школа. – 2012. – № 9(120). – С. 16–20.

REFERENCES

- 1 Nazarova, N.N. (2010). Integririvannoye (inklyuzivnoye) obrazovaniye: genezis i problemy vnedreniya [Integrated (inclusive) education: the genesis and problems of implementation]. *Sotsialnaya pedagogika*, 1, 77-87 [in Russian].
- 2 Zakon RK «Ob obrazovanii» [Elektronnyy resurs] / Zakon.kz. – Rezhim dostupa: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747.
- 3 Gosudarstvennaya programma razvitiya obrazovaniya v Respublike Kazakhstan na 2020-2025 gody [The State program for the development of education in the Republic of Kazakhstan for 2020-2025]. (n.d.). adilet.zan.kz. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> [in Russian].
- 4 Natsionalnyy plan deystviy na dolgosrochnuyu perspektivu po obespecheniyu prav i uluchsheniyu kachestva zhizni lic s invalidnostyu v Respublike Kazakhstan do 2025 goda (Postanovleniye Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 26 maya 2019 g. № 326) [National Long-term Action Plan to ensure the rights and improve the quality of life of persons with disabilities in the Republic of Kazakhstan until 2025 (Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 26, 2019 No. 326)]. (n.d.). online.zakon.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39276702 [in Russian].
- 5 Zakon Respubliki Kazahstan ot 26 iyunya 2021 goda № 56-VII «O vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatelnye akty Respubliki Kazahstan po voprosam inklyuzivnogo obrazovaniya [Law of the Republic of Kazakhstan dated June 26, 2021 No. 56-VII "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on inclusive Education]. (n.d.). online.zakon.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39579626&pos=1;-8#pos=1;-8 [in Russian].
- 6 Malofeyev N.N. (2012) XXI vek: vektory modernizatsii sistemy obrazovaniya detey s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorovia [XXI century: vectors of modernization of the education system for children with disabilities]. *Otkrytaya shkola*, 9(120), 16–20 [in Russian].

Е.В. Прокопец

Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

IT технологиялар саласындағы инклюзивті білім берудің әдістемелік аспектілері

Негізгі мәселе: Қазіргі қоғамда мүмкіндігі шектеулі жандарға білім беру мәселесі өзекті және тиісті назар аударуды қажет етеді. Бүгінгі таңда инклюзивті білім беруді енгізу қазіргі заманғы білім беру жүйесіндегі Қазақстан Республикасы мемлекеттік саясатының басым бағыттарының біріне айналуда. Білім туралы Заңға сәйкес Қазақстан Республикасында білім беру үрдісінің әрбір субъектісінің зияткерлік дамуын, психофизиологиялық және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, азаматтар үшін сапалы білім алуға тең құқылы кепілдік беріледі. Мақала инклюзивті білім берудің дамуын талдауға арналған. Автор инклюзивті білім беруді енгізу жолындағы мәселелерді қарастырды, инклюзивті білім беру шеңберінде IT-мектепті өткізу тәжірибесіне талдау жасады. Сондай-ақ, мақалада қазіргі білім беру кеңістігіне инклюзивті білім беру әдістерін сәтті енгізуге ықпал ететін факторларды анықтауға тырысады.

Мақсаты: Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамыту мәселелерін қарау. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту әдістемесін ұсыну, отандық білім беру жүйесіне инклюзивті оқытуды енгізу жолындағы мәселелерді шешудің мүмкін жолдарын ұсыну.

Әдістері: Мақалада талдау, синтез және дедукция әдістері қолданылды.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: Инклюзивті білім беруді енгізу үрдісіне кедергі келтіретін негізгі мәселелерді анықтауға бағытталған жұмыстың қорытындылары бойынша, сондай-ақ есту және сөйлеу қабілеті бұзылған балалардың танымдық іс-әрекетіндегі талдау мен анықталған негізгі аспектілердің нәтижелері бойынша мақала авторы есту және сөйлеу қабілеті бұзылған балаларды мультимедиялық технологияларға оқыту әдістемесін ұсынды. Сонымен қатар, автор мұғалімді инклюзивті білім беру әдістерін қолдану кезінде білім беру процесіне дайындау қажеттілігін нақты негіздейді, бұл кейбір мұғалімдердің психологиялық және кәсіби ыңғайсыздық жағдайына түсуден қорқып, мүмкіндігі шектеулі адамдар оқытылатын сыныпта (топта) сабақ беруге дайын болмауымен байланысты.

Түйін сөздер: шектеулі мүмкіндіктер, инклюзия, it-мектеп, әдістеме, мультимедиялық технологиялар.

Е.В. Прокопец

Инновационный Евразийский университет, Казахстан

Методические аспекты инклюзивного образования в сфере IT технологий

Основная проблема: В современном обществе проблема образования людей с ограниченными возможностями, является актуальной и требующей должного внимания. На сегодняшний день внедрение инклюзивного образования становится одним из приоритетных направлений государственной политики Республики Казахстан в системе современного образования. В соответствии с законом об образовании, в Республике Казахстан гарантировано равноправное получение качественного образования для граждан с учетом их интеллектуального развития, психофизиологических и индивидуальных особенностей каждого субъекта образовательного процесса. Статья посвящена анализу развития инклюзивного образования. Автором рассмотрены проблемы на пути внедрения инклюзивного образования, приведен анализ опыта проведения IT-школы в рамках инклюзивного образования. Также в статье предпринята попытка выявления факторов, способствующих успешному внедрению методов инклюзивного образования в современное образовательное пространство.

Цель: Рассмотреть вопросы развития инклюзивного образования в Республике Казахстан. Представить методику обучения детей с особыми образовательными потребностями, предложить возможные пути решения проблем на пути внедрения инклюзивного образования в отечественную систему образования.

Методы: В статье были использованы методы анализа, синтеза и дедукции.

Результаты и их значимость: По итогам проведенной работы, направленной на выявление основных проблем, препятствующих процессу внедрения инклюзивного образования, а также по результатам проведенного анализа и выявленных основных аспектов в познавательной деятельности детей с нарушением слуха и речи, автором статьи предложена методика обучения детей с нарушением слуха и речи мультимедийным технологиям. Кроме того, автором четко обоснована необходимость подготовки преподавателя к образовательному процессу при использовании методов инклюзивного образования, связанная с отсутствием готовности части педагогов преподавать в классе (группе), в которых обучаются люди с ограниченными возможностями, опасаясь попасть в ситуацию психологического и профессионального дискомфорта.

Ключевые слова: ограниченные возможности, инклюзия, IT-школа, методика, мультимедиа технологии.

Date of receipt of the manuscript to the editor: 2024/02/23

Мақала авторлары туралы ақпарат
Сведения об авторах статей
Information about authors of articles

А.К. Абаева- Шымкент қаласы білім басқармасына қарасты №62 Нәзір Төреқұлов атындағы жалпы орта білім беру мектебінің қазақ тілі мен әдебиеті пән мұғалімі, педагог-модератор, Шымкент қаласы, Қазақстан **А.К. Абаева** – учитель-предметник казахского языка и литературы, педагог-модератор средней общеобразовательной школы №62 имени Назира Торекулова, г. Шымкент, Казахстан **A.K. Abayeva** - teacher of Kazakh language and literature, teacher-moderator of secondary school №62 named after Nazira Torekulova, Shymkent, Kazakhstan. E-mail: shirin_jan89kz@mail.ru.

Апаева С.Х. - филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ж.Баласағұни атындағы Қырғыз ұлттық университетінің Қырғыз-Қытай ұлттық факультетінің деканы, Бішкек, Қырғызстан. **Апаева С.Х.** - кандидат филологических наук, доцент, декан кыргызско-китайского национального факультета Кыргызского национального университета им. Ж.Баласыгына г.Бишкек, Кыргызстан. **Apayeva S.** - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of the Kyrgyz-Chinese National Faculty of the Kyrgyz National University. Zh. Balasygyuna, Bishkek, Kyrgyzstan. E-mail: apayeva.sofya@mail.ru.

Алдамжар Г.А. - Екібастұз қаласы №5 жалпы орта білім беру мектебінің әлеуметтік психологі, Павлодар обл., Екібастұз қ., Қазақстан Республикасы. **Алдамжар Г.А.** - социальный психолог средней общеобразовательной школы № 5 г. Экибастуза, Павлодарская обл., Г. Экибастуз, Республика Казахстан. **Aldamzhar G.A.** - social psychologist of Secondary School № 5 of Ekibastuz, Pavlodar region. Ekibastuz, Republic of Kazakhstan.

Вишницкая В.А. – филология ғылымдарының магистрі, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы. **Вишницкая В.А.** – магистр филологических наук, преподаватель Карагандинского университета им. Академика Е.А. Букетова, г. Караганда, Республика Казахстан. **Vishnitskaya V.** – Master of Philology Sciences, teacher at the Karaganda Buketov University, Karaganda, Republic of Kazakhstan.. E-mail: vik_va@bk.ru.

Забегалин А.О. – педагогика ғылымдарының магистрі, Инновациялық Еуразия университетінің оқытушысы, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Забегалин А.О.** – магистр педагогических наук, преподаватель Инновационного Евразийского Университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Zabegalin A.** – Master of Pedagogical Sciences, teacher at the Innovative Eurasian University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan.. E-mail: sashazabeg@mail.ru.

Каирбекова Б.Д. – педагогика ғылымдарының докторы, Инновациялық Еуразия университетінің «Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар» кафедрасының меңгерушісі, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Каирбекова Б.Д.** – доктор педагогических наук, заведующая кафедрой Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Kairbekova, B.** - Doctor of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Social Sciences and Humanities at Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Republic of Kazakhstan. E-mail: kairbekova.bagzhanat@mail.ru.

Кундузкайрова А.К. – Педагогика ғылымдарының магистрі, Инновациялық Еуразия университетінің аға оқытушысы, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Кундузкайрова А.К.** – магистр педагогических наук, старший преподаватель Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Kunduzkairova, A.** – Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: turdibekova91@mail.ru.

Кирибаева А.С. – Педагогика ғылымдарының магистрі, Екібастұз қаласы №5 жалпы орта білім беру мектебінің психологі, Павлодар обл., Екібастұз қ., Қазақстан Республикасы. **Кирибаева А. С.**-магистр педагогических наук, психолог средней общеобразовательной школы № 5 г. Экибастуза, Павлодарская обл., Г. Экибастуз, Республика Казахстан. **Kiribayeva A. S.** - Master of Pedagogical Sciences, psychologist of Secondary School № 5 Ekibastuz, Pavlodar region, Ekibastuz, Republic of Kazakhstan.

Мельничук Ю.С. – Педагогика және психология магистрі, Инновациялық Еуразия университетінің аға оқытушысы, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Мельничук Ю.С.** – магистр педагогики и психологии, старший преподаватель Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Melnichuk, Yu.** – Master of Pedagogical

Sciences and Psychology, Senior Lecturer at Innovative University Of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: yulya_melnichuk@list.ru.

Прокопец Е.В. – информатика магистрі, Инновациялық Еуразия университетінің Экономика және инжиниринг факультетінің аға оқытушысы, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы.

Прокопец Е.В. – магистр информатики, старший преподаватель факультета Экономика инжиниринг Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан.

Prokopets, E. – Master of Computer Science, Senior Lecturer at the Faculty of Economics and Engineering of Innovative University of Eurasia, Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: podsolnuschek@mail.ru.

Цой В.И. – техника ғылымдарының кандидаты, экономика доценті, Халықаралық инновациялық әлеуметтік технологиялар академиясының, Халықаралық Ақпараттандыру Академиясының толық мүшесі.

Цой В.И. – кандидат технических наук, доцент, действительный член Международной академии инновационных социальных технологий, Международной академии информатизации.

Tsoi, V. – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of Economics, full member of the International Academy of Innovative Social Technologies, the International Academy of Informatization. E-mail: ipkm@mail.ru.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

УДК 614.2
МРНТИ 76.75.75

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/56-64>

З.А. Арынова^{1*}, Т. Оразалин²

¹Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

²Инновационный Евразийский университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

*(e-mail: zaryn24@mail.ru)

Основные тенденции развития системы здравоохранения в РК в современных условиях

Аннотация

Основная проблема: В современных условиях система здравоохранения Казахстана проходит через изменения, направленные на обеспечение высокого уровня медицинского обслуживания и поддержание здоровья населения. В условиях современных вызовов, таких как технологические инновации, демографические изменения и глобальные пандемии, становится критически важным анализировать и приспосабливаться к новым требованиям. Понимание и адаптация к указанным тенденциям являются критически важными шагами для успешного развития системы здравоохранения в будущем. В данной статье рассмотрены основные тенденции развития системы здравоохранения в Казахстане и их влияние на предоставление медицинских услуг и уровень здоровья населения. Статья фокусируется на сущности основной проблемы, стоящей перед системой здравоохранения Республики Казахстан в настоящее время. Актуальность темы проявляется в контексте динамично меняющейся социально-экономической среды, которая оказывает давление на существующую систему здравоохранения. Демографические изменения, рост хронических заболеваний и необходимость внедрения современных технологий создают вызовы, требующие комплексного анализа и эффективных стратегий развития системы.

Цель статьи: Целью статьи является проведение анализа и систематизации основных тенденций развития системы здравоохранения в Казахстане, с учетом текущих вызовов и изменений в мировой парадигме здравоохранения. Авторы стремятся выявить ключевые направления развития, а также предоставить практические рекомендации для улучшения системы.

Методы: Исследование базируется на комплексном методологическом подходе, включающем анализ статистических данных здравоохранения, экономический анализ расходов и финансирования, а также обзор современных научных публикаций. Дополнительно используются методы сравнительного анализа с мировыми стандартами здравоохранения.

Результаты и их значимость: Статья выявляет не только основные проблемы в системе здравоохранения Казахстана, но и предоставляет аналитические результаты, выраженные в виде выявленных тенденций развития. Работа имеет важное значение для разработки стратегий улучшения качества и доступности медицинских услуг в стране. Рекомендации, предложенные авторами, могут послужить основой для принятия эффективных решений в области здравоохранения в современных условиях.

Ключевые слова: бюджетное финансирование, здравоохранение, медицинские услуги, общественное здравоохранение, расходы на здравоохранение, система здравоохранения SWOT-анализ здравоохранения,

Введение

В последние годы в отечественной системе здравоохранения проводятся значительные институциональные изменения с целью улучшения качества предоставляемых медицинских услуг. Эти преобразования направлены на осуществление программы государственных гарантий, переход к одноканальной модели финансирования медицинской помощи, а также

внедрение принципов результативно-ориентированного бюджетирования в деятельность социально ориентированных организаций, предоставляющих общественно важные услуги.

Реализация вышеперечисленных нововведений в практике требует пересмотра концепции развития государственного регулирования в сфере здравоохранения. Приоритетные направления этого пересмотра должны соответствовать передовым мировым стандартам. Сохранение здоровья нации признается стратегическим ориентиром государственного регулирования в области здравоохранения, который определяет целевые задачи государственной политики.

Материалы и методы

Для оценки текущего состояния системы здравоохранения в Республике Казахстан был проведен анализ обширных статистических данных. Были использованы официальные статистические отчеты, включающие данные о заболеваемости, смертности, распределении медицинских ресурсов и демографических параметрах.

Основой для исследования послужил обширный литературный обзор современных научных публикаций в области здравоохранения. Анализ релевантной литературы позволил выделить ключевые тенденции и новые подходы к управлению и организации системы здравоохранения. Комбинированный подход к использованию различных методов и материалов обеспечивает комплексное понимание современного состояния системы здравоохранения в Республике Казахстан и определяет пути для ее улучшения в соответствии с современными вызовами и требованиями.

Результаты

Система здравоохранения в Казахстане переживает период интенсивного развития и приспособления к современным вызовам. Введение электронной медицинской системы стало значимым шагом в направлении повышения эффективности и доступности медицинских услуг. Электронные медкарты и онлайн-системы записи на прием облегчают взаимодействие пациентов с системой здравоохранения.

Создание единой электронной медицинской системы позволяет более эффективно управлять медицинской информацией, улучшает координацию лечения и уменьшает бюрократические барьеры. Онлайн-платформы для записи на прием к врачу и электронные медкарты пациентов содействуют улучшению доступности медицинских услуг.

Следует отметить активные шаги в области профилактики и общественного здоровья. Государственные программы по вакцинации и пропаганде здорового образа жизни позитивно влияют на общую заболеваемость. Однако, несмотря на эти усилия, финансовая устойчивость системы остается на грани, требуя внимания к вопросам эффективного финансирования и расходования средств.

Показатели общественного здоровья, такие как, смертность, рождаемость, заболеваемость и смертность от ведущих причин (сердечнососудистые, онкологические заболевания), ожидаемая продолжительность жизни, показатель материнской и младенческой смертности находится на контроле всех ветвей государственного аппарата. Анализ динамики этих показателей позволяет оценить основные медико-социальные проблемы и разрабатывать наиболее эффективные направления развития системы здравоохранения

Абсолютные показатели по РК представлены в таблице 1.

Таблица 1 - Основные медико-демографические показатели РК

Показатели	2018 год	2019 год	2020 год	2021 год	2022 год
Численность населения, чел.	170918,2	18157,1	18395,6	18636,8	18879, 5
Рождаемость, на 1000 жителей	22,52	21,64	21,77	21,73	22,76
Общая смертность, на 1000 жителей	7,37	7,15	7,14	7, 19	8,6
Естественный прирост, %	15,15	14,48	14,63	14,53	14,16
Продолжительность жизни, лет	72,30	72,95	73,15	73,18	71,37

Примечание - составлено на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам республики Казахстан, <https://stat.gov.kz>

Как показано в таблице, Республика Казахстан имеет высокую рождаемость, относительно средние показатели смертности, вместе с тем естественный прирост остается на одном уровне. При анализе такого индикатора как продолжительность жизни, также не отмечается значительных изменений цифр в сторону увеличения. Важным для анализа является показатель ее структуры по причинам смерти. Именно он позволяет сформировать приоритетные направления снижения смертности.

Показатели, характеризующие работу лечебно-профилактических учреждений, организаций первично медико-санитарной помощи, больниц, диспансеров, станций скорой и неотложной медпомощи, а также обеспеченность койками, оснащенность медицинским оборудованием являются важными медико-статистическими показателями в принятии управленческих решений поставленных задач, улучшения инфраструктуры в области здравоохранения, конечной целью которых должно стать обеспечение доступности и повышение качественных показателей медицинской помощи населению страны.

Как видно по данным таблицы 2 в течение анализируемого периода отмечается сокращение числа больничных учреждений с 911 в 2018 года до 788 в 2022 году, что обусловлено оптимизацией монопрофильных организаций здравоохранения в 2018 году.

Таблица 2 - Динамика основных показателей развития здравоохранения РК

Показатели	Период				
	2018 год	2019 год	2020 год	2021 год	2022 год
Число больничных учреждений, единиц	911	901	877	853	788
Число больничных коек, единиц	105219	102489	100079	99465	98371
Число врачебных учреждений, оказывающих амбулаторно-поликлиническую помощь населению, единиц	3896	3803	3521	3332	3538
Число коек для больных детей, тысяч единиц	19,6	20,4	20,6	20,5	20,1
Примечание - составлено на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, https://stat.gov.kz					

Также наблюдается сокращение число врачебных учреждений, оказывающих амбулаторно-поликлиническую помощь населению, а также число коек для больных детей.

Основной ресурсной характеристикой стационара является коечный фонд, поэтому одной из важнейших задач является оптимизация использования данного ресурса. Число больничных коек составило в 2022 году 98371 единиц. то есть сократилось на 6848 коек к уровню базисного 2018 года.

Основными источниками финансирования затрат на систему здравоохранения в стране являются средства республиканского и местных бюджетов, средства Фонда обязательного медицинского страхования.

Бюджетное финансирование здравоохранения призвано возместить затраты учреждений, связанные с предоставлением бесплатных медицинских услуг населению в соответствии с действующим социальным стандартом. В свою очередь, при планировании бюджетных расходов здравоохранения необходимо иметь четкое представление об объемах распределения средств на первичную медико-санитарную помощь и стационар с учетом определенных тарифов. Как показывает опыт, к сожалению на практике основные методы планирования и механизмы финансирования (фондодержание, клинко-затратные группы), существующая система тарифообразования, не достаточно включают обновление основных фондов, сохраняется низкая самостоятельность государственных организаций здравоохранения и нехватка квалифицированных менеджеров для развития конкуренции в отрасли. [23]

Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ) в числе рекомендаций правительствам стран было выдвинуто предложение руководствоваться пятью процентами ВВП в качестве минимального социального стандарта экономического обеспечения здравоохранения. Следует сказать, что данная рекомендация имеет большое значение для обоснования бюджетных

требований, формирования макроэкономических пропорций, отвечающих тенденциям становления социальной рыночной экономики.

Расходы на здравоохранение в Казахстане составляют 3,7 % от ВВП в соответствие с данными таблицы 3.

Таблица 3 - Расходы на здравоохранение в Республике Казахстан (в процентах от ВВП, на душу населения)

Показатели	2018 год	2019 год	2020 год	2021 год	2022 год
Расходы на здравоохранение в процентах от ВВП, %	3,61	3,95	3,73	3,65	3,7
В долларах США на душу населения по паритету покупательской способности	177,21	219,99	257,47	311,84	544
Примечание - составлено на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, https://stat.gov.kz					

При этом к основным направлениям финансирования сферы здравоохранения относятся:

- формирование государственной политики в области здравоохранения;
- прикладные научные исследования;
- реформирование системы здравоохранения и развитие инфраструктуры;
- социальное медицинское страхование.

- развитие высокотехнологических медицинских услуг (трансплантация органов, экстракорпоральное оплодотворение).

Объемы расходов на здравоохранение в Республике Казахстан за период 2018-2022 гг., в том числе на общественное здравоохранение указаны в таблице 4.

Таблица 4 – Объем расходов на здравоохранение в РК, 2018-2022 годы

Показатели	2018 год	2019 год	2020 год	2021 год	2022 год
Здравоохранение в целом, миллион тенге	496426,7	149872,2	166244,7	374873,1	310598,7
В том числе общественное здравоохранении	1921,2	1894,0	1456,0	1232,0	311,6
Примечание - составлено на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, https://stat.gov.kz					

Как можно наблюдать, за период 2017-2021 гг. расходы на работу по продвижению ЗОЖ неуклонно падают. Также следует отметить, что еще в 2017 году в местных бюджетах была статья ГОБМП, но с 2018 года объем ГОБМП перешел в ФСМС. При этом затраты на продвижение ЗОЖ до сих пор находятся в местных бюджетах, а конкурс проводится посредством 23 государственных закупок на уровне Управлений здравоохранения. В пакете услуг фонда обязательного медицинского страхования, финансирования профилактических услуг, как, проведение информационно-разъяснительной работы среди населения и повышения медицинской грамотности, нет.

Вместе с тем, такие высокотехнологические услуги, как трансплантация органов, экстракорпоральное оплодотворение, неонатальная хирургия, кардиохирургические операции, высокочрезвычайны для экономики страны. В 2019 году завершена реализация Госпрограммы развития здравоохранения РК «Денсаулық» на 2016-2019 годы и ее анализ показал о недостижении 10 индикаторов Госпрограммы «Денсаулық» на 2016-2019 годы, такие как: общая смертность населения; материнская смертность; младенческая смертность; 5-летняя выживаемость больных со злокачественными новообразованиями; уровень суицидов среди детей от 15 до 17 лет.

В 2020 году была начата реализация Госпрограммы развития здравоохранения РК на 2020-2025 годы и вопросы цифровизации здравоохранения выделены отдельным блоком. На протяжении последних семи лет усилия по цифровизации были направлены преимущественно в сторону оказания медицинской помощи. Казахстан в короткие сроки смог внедрить ряд

технологий, включая медицинские информационные системы и мобильные приложения для пациентов [30].

Так, например, такие услуги профилактической медицины как, проведение вакцинации и проведение скрининга, в настоящее время цифровизированы и имеется возможность контроля, мониторинга указанных услуг

За период 2018-2022 годы кадры системы здравоохранения РК демонстрировали следующую динамику:

- прирост государственного сектора составил 9,6 %;
- прирост частного сектора составил 50,4 %.

Таблица 5 – Численность кадрового состава системы здравоохранения РК

Показатели	2018 год	2019 год	2020 год	2021 год	2022 год
Численность медицинских работников человек					
Государственные организации	53335	56570	55476	54996	55845
Ведомственные организации	21276	15564	17401	19050	20598
Частные организации	15653	13258	15263	16896	18423
Примечание - составлено на основе данных Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, https://stat.gov.kz					

Несмотря на ежегодное увеличение числа медицинских кадров с высшим образованием (более чем на 9,5 %) за счет роста приема в медицинские вузы, увеличение количества выпускников, в отрасли сохраняется дефицит кадров, особенно в сельской местности. Показатель обеспеченности врачебными кадрами сельского населения почти в четыре раза меньше, чем в городе.

Неравномерность распределения врачебных кадров по регионам Казахстана характеризуется как крайне высокая и составляет в некоторых регионах от 9,5 врачей (Алматинская область) до 19,3 врачей (Карагандинская область) на 10 тысяч населения.

Наблюдается тенденция «старения» кадров. Несмотря на увеличение притока молодых специалистов в отрасль, их доля остается недостаточной и составляет не более четырех процентов от общего числа врачебных кадров. По-прежнему из-за низкой привлекательности профессии и отсутствия мотивационных механизмов уровень трудоустройства выпускников вузов не превышает 87 процентов.

Одной из проблем сферы здравоохранения является низкий уровень оплаты труда медицинских работников. Кроме того, повсеместно наблюдается дефицит квалифицированных кадров, особенно в сельских регионах, что затрудняет обеспечение медицинскими услугами сельского населения республики.

Многие страны из года в год увеличивают расходы на здравоохранение, однако должной отдачи от этих вложений нет. Практика показывает, что увеличение объема финансирования, выделяемого на здравоохранение, способствует улучшению качества и доступности медицинской помощи, однако величина средств, выделяемых на здравоохранение, но не всегда коррелирует с конечным показателем эффективности здравоохранения - уровнем здоровья населения. Тем не менее, для нормального функционирования медицины ВОЗ рекомендует выделять как минимально необходимую величину 6-8 % от ВВП при бюджетном финансировании в развитых государствах, и не менее 5 % ВВП в развивающихся странах.

По данным Всемирного банка, Казахстан по расходам на здравоохранение занимает 136 место из 187 стран мира, составив 2,4 %. Так, например, в США этот показатель достигает 9,5 %, и занимает одну из лидирующих позиций. Однако, истинное значение для финансирования здравоохранения имеет не процент ВВП, который в различных странах равноценен, а реальная сумма средств, приходящаяся на одного жителя. [24]

Казахстан поддерживает определение Организации Объединенных Наций (ООН) о том, что ключевой элемент устойчивого развития – это обеспечение здорового образа жизни и содействие благополучию для всех людей в любом возрасте. В среднесрочном Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2025 года Правительство Республики Казахстан определило Цели устойчивого развития ООН важным ориентиром, где третьей целью указаны хорошее здоровье и благополучие населения.

В этой связи государство должно обеспечивает поэтапное внедрение стандартов стран ОЭСР, направленных на улучшение качества и доступности предоставляемых медицинских услуг, повышение эффективности системы управления и финансирования системы здравоохранения.

Обобщая вышеизложенное, проведем SWOT-анализ системы здравоохранения Республики Казахстан в соответствии с таблицей 6. SWOT-анализ системы здравоохранения Казахстана помогает выявить ключевые характеристики и факторы, влияющие на ее эффективность.

Таблица 6 – SWOT-анализ системы здравоохранения Республики Казахстан

Сильные стороны	Слабые стороны
1) Предоставление широкого спектра здравоохранения населению; 2) Эффективное управление расходами в области здравоохранения; 3) Установление стандартов клинической практики; 4) Объединение закупок лекарственных препаратов и медицинских товаров (сокращение стоимости закупок в рамках ГОБМП); 5) Внедрение цифровых технологий в систему здравоохранения; 6) Развитие стратегических партнерств медицинских вузов с ведущими зарубежными университетами.	1) Низкий уровень грамотности населения в вопросах здоровья и воздействие поведенческих факторов риска на здоровье; 2) Недостаточно конкурентоспособная заработная плата медицинских работников в государственном секторе здравоохранения; 3) Устаревшая инфраструктура медицинских учреждений и недостаточная оснащенность медицинской техникой; 4) Неравномерное распределение кадров в системе здравоохранения; 5) Различный уровень сервиса и качества медицинской помощи; 6) Недоразвитие информационных технологий в сфере здравоохранения.
Возможности	Угрозы
1) Внедрение искусственного интеллекта и полная цифровизация системы здравоохранения; 2) Создание мобильных и веб-приложений для информирования и активного участия населения в поддержании собственного здоровья; 3) Реализация инициативы Всемирной организации здравоохранения "Здоровые города"; 4) Повышение грамотности населения по вопросам здоровья и уменьшение влияния поведенческих факторов риска; 5) Продвижение персонализированной медицины; 6) Внедрение инновационных методов лечения и технологий, включая область биофармацевтики; 7) Развитие государственно-частного партнерства в сфере здравоохранения; 8) Увеличение финансирования системы здравоохранения.	1) Утечка высококвалифицированных специалистов за границу; 2) Загрязнение атмосферы, почвы и водных ресурсов; 3) Распространение инфекционных пандемий и их быстрое распространение; 4) Увеличение бремени неинфекционных заболеваний; 5) Нерациональное применение медикаментов и проблема антимикробной устойчивости; 6) Распространение дезинформации среди населения через недостоверные источники, а также отказ от вакцинации; 7) Снижение соблюдения рекомендаций со стороны пациентов (непоследование указаниям медицинских работников).

В целом, обобщая вышеизложенное, следует отметить, здравоохранение является важнейшей отраслью деятельности государства, целью которого является организация и обеспечение доступного медицинского обслуживания населения, сохранение и повышение его уровня здоровья.

Обсуждение

Результаты анализа текущего состояния системы здравоохранения в Казахстане позволили выделить положительные шаги в направлении современности и вызовы, требующие системных изменений. Развитие системы здравоохранения требует комплексного подхода, включая эффективное управление финансами, улучшение доступности в удаленных районах и более активное внимание к ментальному здоровью граждан.

Процесс цифровизации также касается телемедицины, которая становится важным механизмом предоставления медицинских консультаций в удаленных регионах.

Внедрение телемедицины становится актуальным ответом на вызовы удаленности и необходимости обеспечения доступа к медицинской помощи в отдаленных районах. Телемедицинские консультации и диагностика через интернет создают возможность получения квалифицированной медицинской помощи без физического присутствия пациента в клинике.

Однако, несмотря на все позитивные тенденции, остаются вызовы. Неравенство в доступе к медицинским услугам между городами и сельскими районами остается актуальной проблемой, требующей комплексного подхода к улучшению инфраструктуры в отдаленных районах и созданию стимулов для медицинских работников работать в этих местах.

Одной из важных задач является обеспечение доступности качественной медицинской помощи для жителей отдаленных и сельских районов. Внедрение мобильных медицинских пунктов, обучение медицинского персонала для работы в условиях сельской местности, а также создание программ по стимулированию врачей для работы в этих регионах способствуют уменьшению неравенства в доступе к медицинским услугам.

Ментальное здоровье становится важным аспектом обсуждения в рамках системы здравоохранения. Несмотря на увеличение внимания к этой теме, существует потребность в более широких ресурсах и долгосрочных программах по предоставлению поддержки тем, кто сталкивается с психическими расстройствами.

Система здравоохранения в Республике Казахстан сталкивается с рядом проблем, влияющих на доступность, качество и эффективность предоставляемых медицинских услуг. Некоторые из ключевых проблем включают:

1) Неравномерное распределение средств между городскими и сельскими районами приводит к неравенству в доступе к медицинским услугам.

2) Проблемы кадрового обеспечения, нехватка квалифицированных специалистов. Некоторые области здравоохранения сталкиваются с дефицитом врачей и медицинского персонала, особенно в отдаленных и сельских районах. Кроме того, проблемы в управлении, распределении и мотивации медицинского персонала могут влиять на качество предоставляемых услуг.

3) Неравенство в доступе к медицинским услугам. Жители сельских районов часто сталкиваются с ограниченным доступом к высокотехнологичным медицинским услугам и специалистам.

4) Неэффективная система управления и организации. Недостаточная координация и отсутствие централизованного управления могут привести к неэффективности в использовании ресурсов.

5) Проблемы в области оборудования и технологий. Отсутствие современного оборудования может снижать эффективность диагностики и лечения. Различия в технологическом обеспечении медицинских учреждений могут создавать неравенство в качестве медицинских услуг.

6) Недостаточная профилактическая медицина. Недостаточное внимание к программам профилактики и раннего выявления заболеваний может привести к увеличению бремени хронических заболеваний.

Решение данных проблем требует комплексного подхода, включая улучшение финансирования, укрепление кадровой базы, развитие технологической инфраструктуры и более эффективное управление системой здравоохранения.

Сотрудничество с мировыми медицинскими организациями и странами позволяет Казахстану использовать передовой опыт, внедрять инновационные методы лечения, а также повышать уровень подготовки медицинских специалистов.

В заключение, тенденции развития системы здравоохранения в Казахстане свидетельствуют о стремлении к качественным изменениям в сфере медицины. Цифровизация, телемедицина, акцент на профилактике, обновление кадров и финансовая устойчивость - эти

направления в совокупности создают основу для создания современной, эффективной и доступной медицинской системы, способной обеспечивать заботу о здоровье граждан на высоком уровне.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Об утверждении Концепции развития здравоохранения Республики Казахстан до 2026 года//Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2022 года № 945. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000945>.
- 2 Кодекс РК «О здоровье народа и системе здравоохранения» от 7 июля 2020 года № 360-VI ЗРК. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360>.
- 3 Здоровье населения республики Казахстан и деятельность организаций здравоохранения в 2022 году//Статистический сборник, Астана, 2023. – 340 с.
- 4 Население, ограничение жизнедеятельности, заболеваемость COVID-19 и вакцинация в Республике Казахстан// Статистический сборник, Астана, 2023.- 68 с.

REFERENCES

- 1 Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya zdavoohraneniya Respubliki Kazahstan do 2026 goda//Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24 noyabrya 2022 goda № 945. [On approval of the Concept of Healthcare Development of the Republic of Kazakhstan until 2026//Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 24, 2022 No. 945n]. Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000945> [in Russian].
- 2 Kodeks RK «O zdorov'e naroda i sisteme zdavoohraneniya» ot 7 iyulya 2020 goda № 360-VI ZRK. [The Code of the Republic of Kazakhstan "On the Health of the people and the healthcare system] dated July 7, 2020 No. 360-VI SAM 4. Population, disability, incidence of COVID-19 and vaccination in the Republic of Kazakhstan: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360> [in Russian]
- 3 Zdorov'e naseleniya respubliki Kazahstan i deyatel'nost' organizacij zdavoohraneniya v 2022 godu [The health of the population of the Republic of Kazakhstan and the activities of healthcare organizations in 2022]//Statisticheskij sbornik, Astana, 2023. – 340 s. [in Russian].
- 4 Naselenie, ogranichenie zhiznedeyatel'nosti, zaboлеваemost' COVID-19 i vakcinaciya v Respublike Kazahstan [Population, disability, incidence of COVID-19 and vaccination in the Republic of Kazakhstan]//Statisticheskij sbornik, Astana, 2023.- 68 s. [in Russian].

Z.A. Arynova^{1*}, T.G. Orazalin²

¹ Toraigyrov University, Kazakhstan

² Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

The Main Trends in the Development of the Healthcare System of the Republic of Kazakhstan in Modern Conditions

The main problem: In modern conditions, the healthcare system of Kazakhstan is going through changes aimed at providing a high level of medical care and maintaining the health of the population. In the face of modern challenges such as technological innovations, demographic changes and global pandemics, it becomes critically important to analyze and adapt to new requirements. Understanding and adapting to these trends are critical steps for the successful development of the healthcare system in the future. This article examines the main trends in the development of the healthcare system in Kazakhstan and their impact on the provision of medical services and the level of public health. The article focuses on the essence of the main problem facing the healthcare system of the Republic of Kazakhstan at the present time. The relevance of the topic is manifested in the context of a dynamically changing socio-economic environment, which puts pressure on the existing health care system. Demographic changes, the growth of chronic diseases and the need to introduce modern technologies create challenges that require a comprehensive analysis and effective strategies for the development of the system.

Purpose of the article: The purpose of the article is to analyze and systematize the main trends in the development of the healthcare system in Kazakhstan, taking into account current challenges and

changes in the global healthcare paradigm. The authors seek to identify key areas of development, as well as provide practical recommendations for improving the system.

Methods: The study is based on a comprehensive methodological approach, including analysis of health statistics, economic analysis of expenditures and financing, as well as a review of modern scientific publications. Additionally, methods of comparative analysis with international health standards are used.

Results and their significance: The article identifies not only the main problems in the healthcare system of Kazakhstan, but also provides analytical results expressed in the form of identified development trends. The work is important for developing strategies to improve the quality and accessibility of medical services in the country. The recommendations proposed by the authors can serve as a basis for making effective decisions in the field of healthcare in modern conditions.

Keywords: budget financing, healthcare, medical services, public health, healthcare costs, healthcare system, SWOT analysis of healthcare.

З.А. Арынова^{1*}, Т.Г. Оразалин²

¹Торайғыров университеті, Қазақстан

²Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

Қазіргі жағдайдағы ҚР денсаулық сақтау жүйесін дамытудың негізгі үрдістері

Негізгі мәселе: қазіргі жағдайда Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесі медициналық қызмет көрсетудің жоғары деңгейін қамтамасыз етуге және халықтың денсаулығын қолдауға бағытталған өзгерістер арқылы өтеді. Технологиялық инновациялар, демографиялық өзгерістер және жаһандық пандемия сияқты заманауи сын-қатерлер жағдайында жаңа талаптарды талдау және оларға бейімделу өте маңызды. Осы тенденцияларды түсіну және оларға бейімделу болашақта денсаулық сақтау жүйесін сәтті дамыту үшін маңызды қадамдар болып табылады. Бұл мақалада Қазақстандағы денсаулық сақтау жүйесін дамытудың негізгі тенденциялары және олардың медициналық қызмет көрсетуге және халықтың денсаулық деңгейіне әсері қарастырылған. Мақала қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау жүйесінің алдында тұрған негізгі проблеманың мәніне назар аударады. Тақырыптың өзектілігі қолданыстағы денсаулық сақтау жүйесіне қысым жасайтын динамикалық өзгеретін әлеуметтік-экономикалық орта аясында көрінеді. Демографиялық өзгерістер, созымалы аурулардың өсуі және заманауи технологияларды енгізу қажеттілігі кешенді талдау мен жүйені дамытудың тиімді стратегияларын қажет ететін сын-қатерлер туғызады.

Мақаланың мақсаты: мақаланың мақсаты денсаулық сақтаудың әлемдік парадигмасындағы ағымдағы сын-қатерлер мен өзгерістерді ескере отырып, Қазақстандағы денсаулық сақтау жүйесін дамытудың негізгі үрдістеріне талдау және жүйелеу болып табылады. Авторлар дамудың негізгі бағыттарын анықтауға, сондай-ақ жүйені жақсарту үшін практикалық ұсыныстар беруге тырысады.

Әдістері: зерттеу Денсаулық сақтау статистикасын талдауды, шығындар мен қаржыландыруды экономикалық талдауды және заманауи ғылыми басылымдарға шолуды қамтитын кешенді әдістемелік тәсілге негізделген. Сонымен қатар, әлемдік денсаулық сақтау стандарттарымен салыстырмалы талдау әдістері қолданылады.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: мақала Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесіндегі негізгі проблемаларды ғана емес, сонымен қатар анықталған даму тенденциялары түрінде көрсетілген талдамалық нәтижелерді де көрсетеді. Жұмыс елдегі медициналық қызметтердің сапасы мен қолжетімділігін жақсарту стратегияларын әзірлеу үшін маңызды. Авторлар ұсынған ұсыныстар қазіргі жағдайда денсаулық сақтау саласында тиімді шешімдер қабылдауға негіз бола алады.

Түйінді сөздер: бюджеттік қаржыландыру, Денсаулық сақтау, денсаулық сақтау қызметтері, қоғамдық денсаулық сақтау, денсаулық сақтау шығындары, Денсаулық сақтау жүйесі SWOT-денсаулық сақтауды талдау

Дата поступления рукописи в редакцию: 24.12.2023 г.

УДК 614.2
МРНТИ 06.52.13

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/65-77>

Д.С. Бекниязова^{1*}, А.Н. Бигалиева², Ж.К. Нургаламов³, А.А. Ергалимова³

¹Торайгыров университет, Казахстан

²Кыргызский экономический университет им. М. Рыскулбекова, Кыргызская Республика

³Инновационный Евразийский университет, Казахстан

(*e-mail: dana.bekniyazova@mail.ru)

Оценка состояния кадрового потенциала организаций санитарно-эпидемиологической службы Республики Казахстан

Аннотация

Основная проблема: На современном этапе жизни в деятельности и развитии любой организации особую и очень важную роль играет ее трудовые ресурсы. Трудовыми ресурсами нужно управлять. Само по себе управление – это процесс упорядочения, регламентации той или иной деятельности. Управлять организацией – значит определять основные направления ее развития, ставить перед ней цели и способствовать их достижению. Трудовые ресурсы – это лицо компании, составляющая производная, без которой невозможно ее существование. Любая перспективная и уважающая себя компания отводит формированию штата своих работников одно из ведущих направлений собственной политики. В настоящее время в условиях социальных и экономических преобразований существенно меняется управление деятельностью организаций здравоохранения, в связи с чем необходимо совершенствование подходов управления персоналом, способствующих повышению качества предоставленных услуг и производительности труда. Учитывая особенности по управлению персоналом медицинского учреждения в настоящее время, остро стоит вопрос о реформировании кадровой политики здравоохранения, повышении имиджа учреждений, формировании корпоративной культуры, разработки и внедрения критериев мотивационного процесса. Решение данных задач поможет руководителям в процессе управления персоналом.

Цель данной статьи состоит в проведении оценки состояния кадрового потенциала организаций санитарно-эпидемиологической службы Республики Казахстан и выявлению основных проблем в системе управления персоналом организации на примере деятельности РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан»

Методы: В работе использовались общенаучные методы сравнительно-системного, вертикального и горизонтального анализа, структурно-функциональный метод, аналитические приемы, экономико-статистические методы исследования.

Результаты и их значимость: авторами определена система управления трудовыми ресурсами учреждения здравоохранения, проведен анализ действующей системы управления персоналом на примере РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан. Проведена оценка состояния и движения трудовых ресурсов Комитета санитарно-эпидемиологического контроля. На основе проведенного исследования авторами выявлены основные проблемы управления трудовыми ресурсами учреждения здравоохранения и разработаны предложения, которые могут быть использованы в качестве рекомендаций по дальнейшему реформированию и развитию системы управления персоналом в сфере здравоохранения.

Ключевые слова: управление персоналом, трудовые ресурсы, бюджетный сектор, здравоохранение, санитарно-эпидемиологическая служба.

Введение

Система управления трудовыми ресурсами занимает значительное место в системе управления медицинской организацией. Это связано с возрастающей ролью служб управления трудовыми ресурсами в обеспечении эффективности деятельности каждой категории работников в целом [1]. Современные крупные многопрофильные больницы представляют собой сложные организации, включающие в свою структуру не только медицинские и

параclinical отделения, обеспечивающие соответствующую лечебную помощь пациентам, но и вспомогательные службы: административную, экономическую, инженерную, юридическую и хозяйственные – прачечные, транспортные, пищеблоки, охраны и т.д. [2, с.153].

Основное внимание организаторов здравоохранения и исследователей прежде всего сосредоточено на проблемах ресурсного обеспечения, повышения эффективности и качества деятельности основных подразделений лечебно-профилактических учреждений [3].

Сложность управления трудовыми ресурсами заключается в следующем:

- 1) сам по себе управленческий труд является очень сложным;
- 2) сам персонал является сложным объектом управления;
- 3) постоянно, причем достаточно круто, меняются системы ценностей работников (что, как правило, связано с общеполитическими и экономическими реформами общества) и т.д..

Главными элементами системы управления являются люди, которые одновременно выступают объектом и субъектом управления. Способность человеческих ресурсов одновременно выступать как объектом, так и субъектом управления - основная специфическая особенность управления [4]. Целью управления трудовыми ресурсами является формирование работоспособных коллективов, в которых работники действуют с учетом собственных интересов и во благо организации в целом. Основными задачами управления трудовыми ресурсами являются удовлетворение потребности предприятия в кадрах, обеспечение рациональной расстановки, профессионально-квалификационного и должностного продвижения кадров [5].

В настоящее время в условиях социальных и экономических преобразований существенно меняется понятие процесса деятельности организации здравоохранения, в связи с чем необходимо совершенствование подходов управления персоналом, способствующих повышению качества предоставленных услуг и производительности труда.

Материалы и методы

Управление трудовыми ресурсами представляет собой сложный, постоянно обновляющийся творческий процесс, в котором взаимодействуют: организационные, социально-психологические, правовые, экономические, нравственные и другие факторы [6, с. 15]. Некоторые специалисты в области экономики, юриспруденции отмечают, что управление трудовыми ресурсами, в том числе как система, становится все более сложным. Управление трудовыми ресурсами включает комплекс мероприятий по формированию и развитию трудовых ресурсов предприятия. К процессу управления трудовыми ресурсами существуют различные подходы [7].

Концептуальная модель системы управления персоналом представлена на рисунке 1.

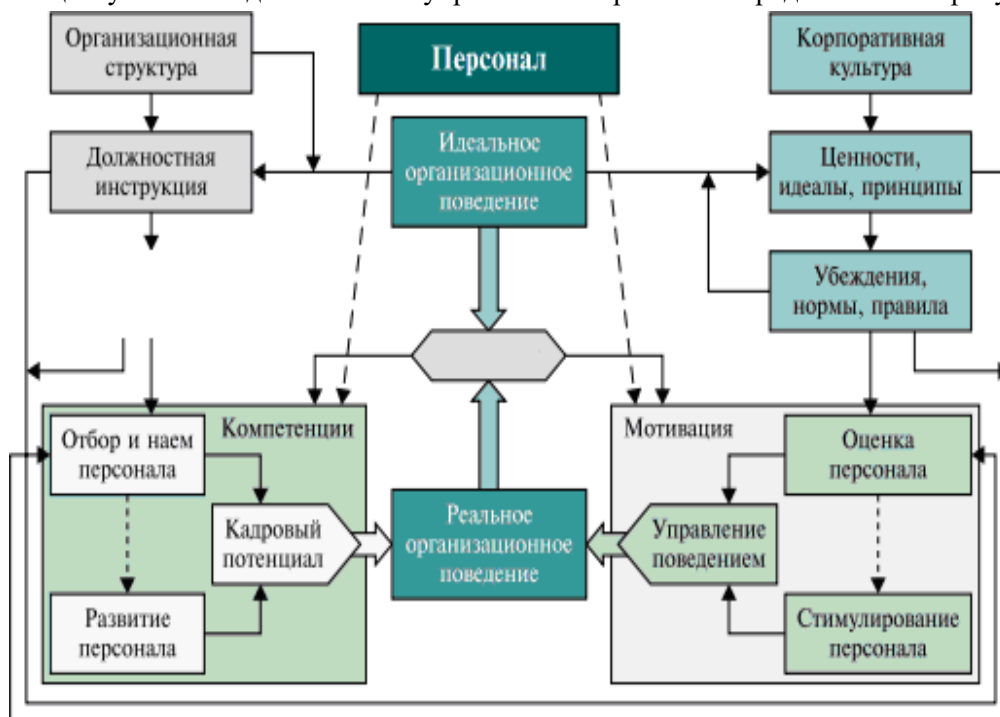

Рисунок 1 – Концептуальная модель системы управления персоналом

Рассматривая систему управления трудовыми ресурсами в сфере здравоохранения и ее элементы, важно сказать, что основными ресурсами, необходимыми для осуществления процесса управления трудовыми ресурсами, являются:

- сотрудники службы управления трудовыми ресурсами;
- материально-технические ресурсы для ее оснащения;
- информация о существующем кадровом потенциале организации;
- методики оценки трудовых ресурсов, результативности их обучения.

Кроме материального поощрения сегодня существует достаточное количество методов стимулирования персонала, не требующих существенных денежных затрат [8]. В соответствии с описанной выше структурой системы управления трудовыми ресурсами, управление эффективностью персонала в медицинской организации может осуществляться через управление группой процессов (рисунок 2): управление эффективностью труда персонала (разработка показателей результативности, качества и эффективности, мониторинг показателей, корректировка и анализ); управление квалификацией персонала (повышение квалификации, наем на работу, аттестация, оценка, обучение и т.д.); управление мотивацией (материальные, нематериальные методы) [9].

Рисунок 2 – Основные группы процессов управления персоналом в сфере здравоохранения

Таким образом, все перечисленные выше процессы тесно взаимосвязаны и образуют единую систему процессного управления трудовыми ресурсами в медицинской организации. Например, оценку и аттестацию сотрудников можно проводить тогда, когда решены вопросы с показателями их деятельности, выделением среди них ключевых и ранжированием по важности в персональных матрицах сотрудников.

Результаты

Оценка современных тенденций в управлении персоналом рассмотрена на примере РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан».

Основные задачи РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» представлены на рисунке 3.

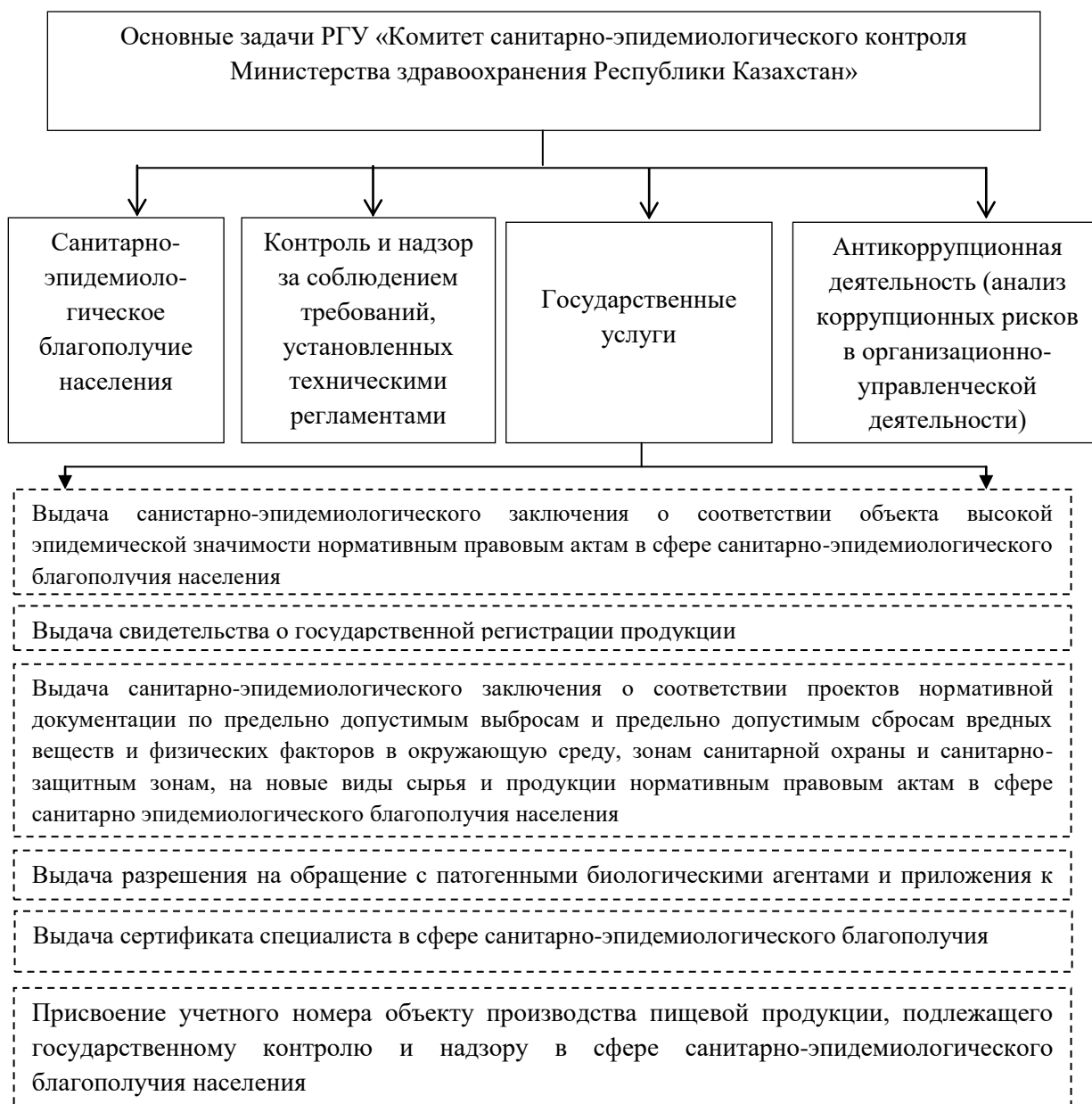

Рисунок 3 - Основные задачи РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан»

В целом, организационная структура РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» представлена на рисунке 4.

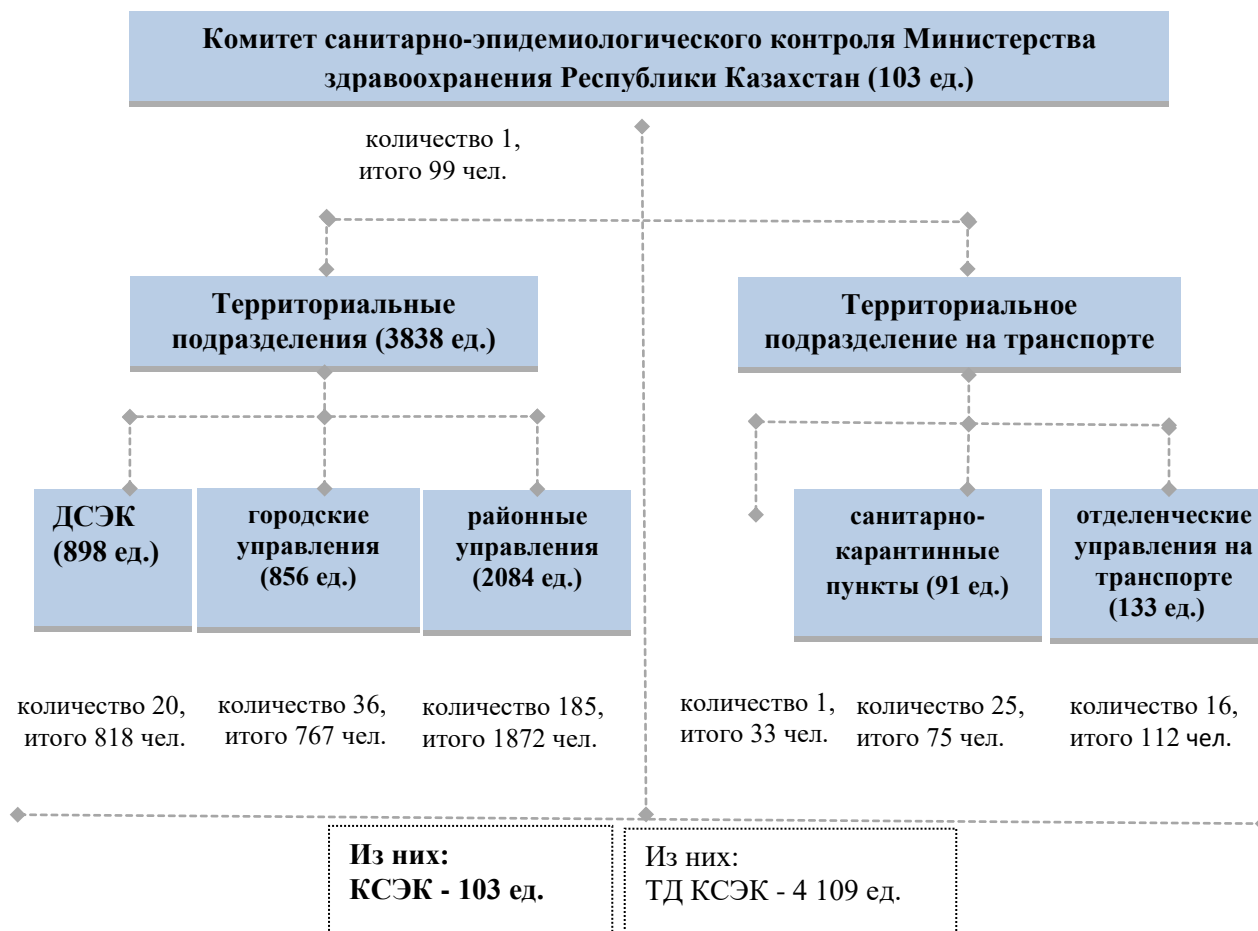

Рисунок 4 - Действующая организационная структура РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан»

Структура и лимит штатной численности Комитета санитарно-эпидемиологического контроля утверждаются в соответствии с действующим законодательством Республики Казахстан.

Штатная численность Комитета санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан за 2018-2022 годы имела тенденцию к увеличению в 2019 году на 146 человек или на 3,2 процентов.

Однако в целом с 2018 года штатная численность Комитета санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан сократилась до 4212 человек в 2022 году или на 7,3 процентов (в 2018 году – 4542 человек).

Более подробно динамика изменения штатной численности Комитета санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан за 2018-2022 годы представлена на рисунке 5.

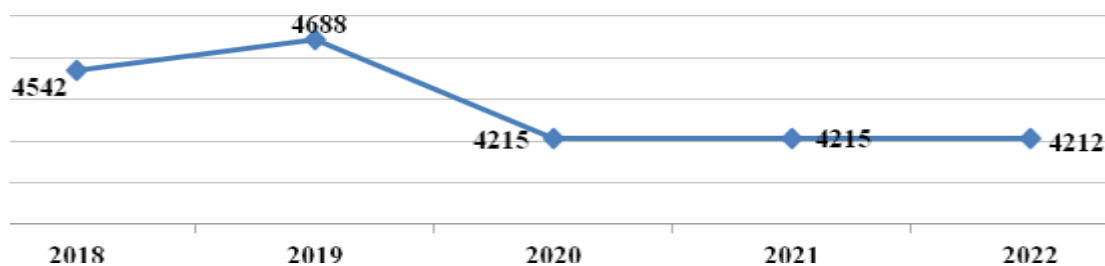

Рисунок 5 - Динамика изменения штатной численности Комитета санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан за 2018-2022 годы

За последние пять лет санитарно-эпидемиологическая служба Казахстана претерпела ряд сокращений численности сотрудников (с 2018 года численность персонала сократилась на 7,3 процента, с 4542 до 4212 в 2022 году) и эта проблема наиболее болезненно проявилась в условиях пандемии.

В 2020 году в период пандемии COVID-19 наблюдается значительный отток медицинских кадров в связи с недостаточными мерами социальной поддержки медицинских работников. Данная ситуация, несмотря на принятые меры в обеспечении мер социальной поддержки, сохранилась и в 2021-2022 годах. В частности, была обеспечена социальная поддержка медиков путем:

- предоставления общежитий;
- компенсации коммунальных расходов, услуг связи, сооплаты арендных платежей;
- выделения мест в детских садах;
- трудоустройства супруг/супруга и пр.

За 2020 год за счет средств местного бюджета молодым специалистам, прибывшим в сельские населенные пункты были предоставлены подъемные пособия 19,2 процентов (138 из 717), жилье 7,4 процентов (53 из 717), иные меры социальной поддержки 6,7 процентов (48 из 717). Прибывшим для работы в город предоставлены подъемные пособия 8,5 процентов (60 из 704), жилье 0,7 процентов (5 из 704) и иные меры социальной поддержки - 2,6 процентов.

Руководство Комитетом санитарно-эпидемиологического контроля осуществляется Председателем, который несет персональную ответственность за выполнение возложенных на Комитет санитарно-эпидемиологического контроля задач и осуществление им своих функций [10]. Председатель Комитета санитарно-эпидемиологического контроля имеет заместителей, которые назначаются на должность и освобождается от должности Председателем Комитета.

Исполнение полномочий председателя Комитета санитарно-эпидемиологического контроля в период его отсутствия осуществляется лицом, его замещающим в соответствии с действующим законодательством Республики Казахстан. Председатель Комитета санитарно-эпидемиологического контроля имеет право образовывать консультативно-совещательные органы при Комитете.

Обсуждение

Коллектив РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» – сотрудники занимающиеся оказанием государственных услуг профиля на основании законодательства Республики Казахстан, постановлений Министерства здравоохранения РК, трудового договора, устава организации, функциональных обязательств и других нормативных, локальных актов. В ведомстве Комитета санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан имеется 21 территориальных подразделений с 237 районными и городскими управлениями.

В 2022 году увеличилось количество Департаментов санитарно-эпидемиологического контроля - с 18 до 21 (появились новые области в республике: Абай, Ұлытау и Жетісу).

Всего штатная численность Комитета санитарно-эпидемиологического контроля в 2022 году составляет 4212 единиц, из них в Комитете – 103 единицы, в территориальных подразделениях - 4109 единиц. Общее количество человек – 2083 (таблица 1, рисунок 6).

Исходя из данных таблицы 2.2 и рисунка 2.4 штатная численность РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» за 2018-2022 годы снизилась на 380 единиц (с 4592 единиц в 2018 году до 4212 единиц в 2022 году), что повлияло на небольшой рост укомплектованности кадрами Комитета санитарно-эпидемиологического контроля: в итоге немного увеличена на 1,0 процент (с 89,0 процентов в 2018 году до 90,0 процентов в 2022 году).

Таблица 1 – Укомплектованность кадрами РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» за 2018-2022 годы

Подразделения	2018 год			2019 год			2020 год			2021 год			2022 год		
	штат	факт	%	штат	факт	%	штат	факт	%	штат	факт	%	штат	факт	%
Комитет	97	93	96	134	117	87	97	85	88	101	93	92	103	99	96
Департаменты	1270	1055	83	1390	1203	87	1013	892	88	1008	908	90	1036	933	90
Городские управления	1001	918	92	990	888	90	970	877	90	970	886	91	962	861	90
Районные управления	2174	1973	91	2174	1937	89	2135	1862	87	2136	1881	88	2111	1890	90
Всего	4592	4039	89	4688	4145	88	4215	3716	88	4215	3768	89	4212	3783	90

Примечание - Составлено авторами по данным источника [10].

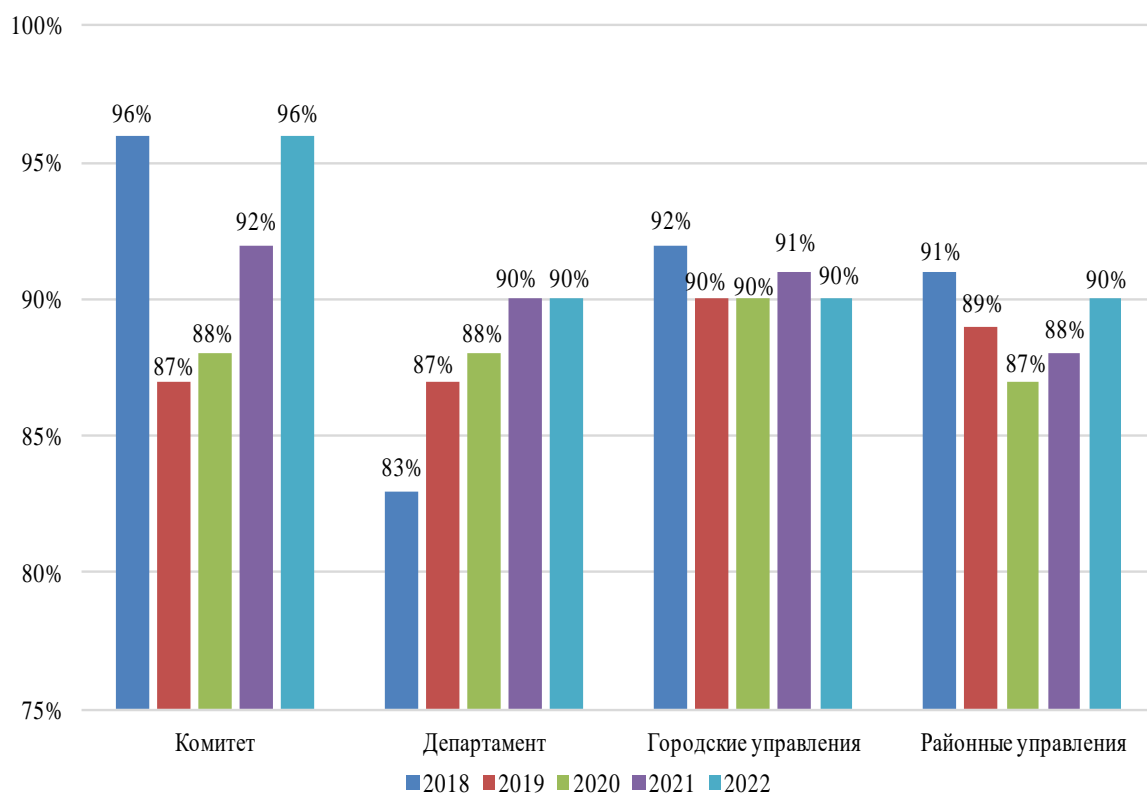

Рисунок 6 – Укомплектованность кадрами РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» за 2018-2022 годы (в процентах)

С 2018 года по 2022 годы в РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» количество постоянных вакансий снизилось с 503 единиц до 429 единиц, а количество временных вакансий, напротив, увеличивается с 254 единиц до 272 единиц (таблица 2, рисунок 7).

Таблица 2 – Динамика количества вакантных штатных единиц РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» за 2018-2022 годы

Годы / вакансии	Постоянные вакансии	Из них постоянные профессиональные вакансии		Временные вакансии	Из них временные профессиональные вакансии		общее количество профессиональных вакансий	уд. вес, %
		Кол-во, единиц	уд. вес, %		Кол-во, единиц	уд. вес, %		
2018 г.	503	390	77,5	254	205	80,7	595	78,0
2019 г.	543	435	80,1	322	256	79,5	691	80,0
2020 г.	499	418	83,8	355	300	84,5	718	84,1
2021 г.	447	357	79,9	305	264	86,5	621	83,2
2022 г.	429	350	81,6	272	229	84,2	579	83,0

Примечание - Составлено авторами по данным источника [10].

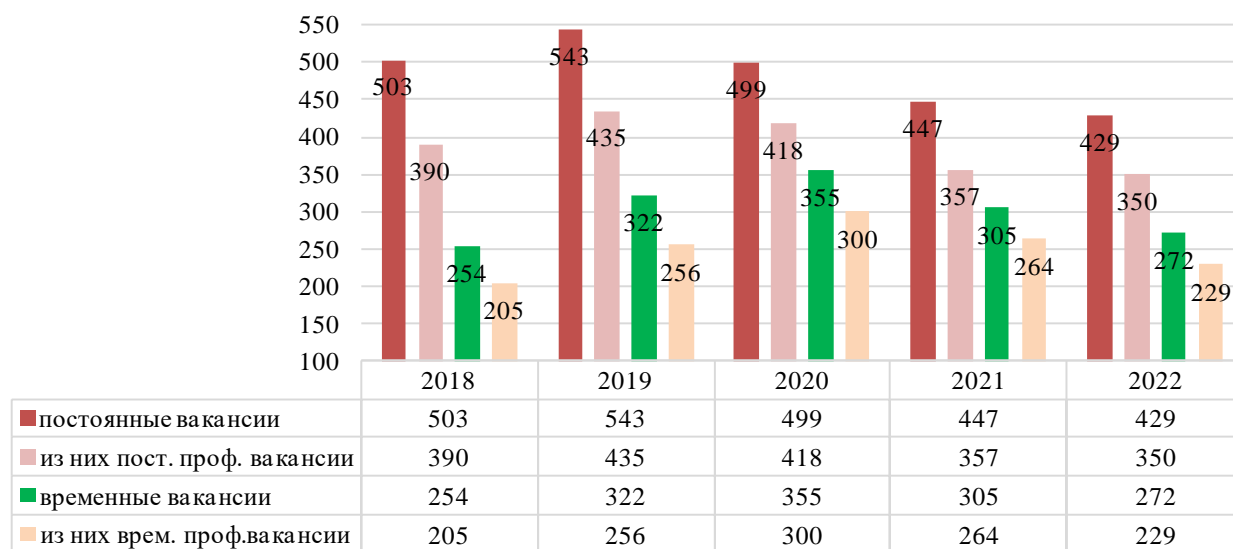

Рисунок 7 – Динамика количества вакантных штатных единиц РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» за 2018-2022 годы

Ежегодно дефицит профессиональных специалистов формируется свыше 500 единиц дефицита или порядка 17,0 процентов от всей численности (83,0 процентов в 2022 году). В структуре вакансий за 2018 год 78,0 процентов общего количества вакансии или 595 единиц составляют дефицит профессионального состава, за 2022 год дефицит составляет 83,0 процентов или 579 единиц. Тем самым, наблюдается увеличение доли дефицита профессиональных кадров на 5,0 процентов от общего числа вакантных должностей, несмотря на сокращение профессиональных вакансий в целом с 595 до 579 единиц.

Следует отметить, что за последние семь лет санитарно-эпидемиологическая служба реорганизовывалась пять раз (в том числе нахождение в министерствах экономики, образования, культуры и спорта).

При этом функционал санитарно-эпидемиологических служб, помимо обусловленных коронавирусной инфекцией вызовов, расширился в связи с новыми требованиями в сфере защиты прав потребителей и технического регулирования, охраны общественного здоровья, биологической безопасности, а также внедрением новых видов камерального контроля и мониторинга.

Текучесть кадров РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» за пять лет (с 2018 по 2022 годы) в среднем составила 11,0 процентов. Количество уволенных сотрудников увеличилось от 10,0 процентов (или 454 сотрудника) в 2018 году до 12,0 процентов (или 481 сотрудник) в 2022 году (рисунок 8, таблица 3).

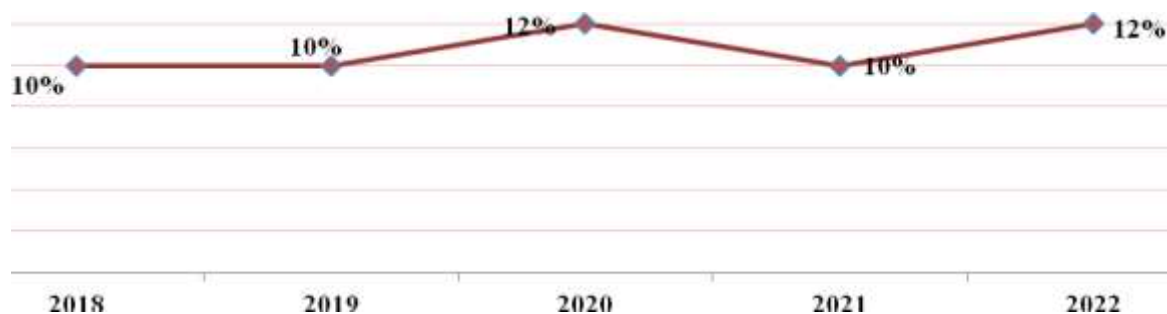

Рисунок 8 – Текучесть кадров РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» за 2018-2022 годы (в процентах)

Таблица 3 – Анализ текучести кадров РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» за 2018-2022 годы

Подразделения	2018 год			2019 год			2020 год			2021 год			2022 год		
	Кол-во уволенных кадров	Из них уволено с мед. образованием	Из них уволено с немед. образованием	Кол-во уволенных кадров	Из них уволено с мед. образованием	Из них уволено с немед. образованием	Кол-во уволенных кадров	Из них уволено с мед. образованием	Из них уволено с немед. образованием	Кол-во уволенных кадров	Из них уволено с мед. образованием	Из них уволено с немед. образованием	Кол-во уволенных кадров	Из них уволено с мед. образованием	Из них уволено с немед. образованием
Комитет	3	3	0	19	10	9	15	7	8	8	4	4	24	7	17
Департаменты	114	74	40	172	111	61	201	139	62	120	62	58	153	87	66
Городские управления	134	98	36	106	89	17	99	67	32	106	84	22	92	65	27
Районные управления	203	151	52	193	153	40	178	138	40	196	138	58	212	155	57
ИТОГО:	454	326	128	490	363	127	493	351	142	430	288	142	481	314	167

Примечание - Составлено авторами по данным источника [10].

От общего количества уволенных доля уволенных профильных специалистов составило – 66,0 процентов, из них 50,0 процентов с районных управлений.

Тем самым, за пять лет с 2018 по 2022 годы доля профильных вакансий выросла от 78,0 процентов до 82,0 процентов. Дефицит профессиональных специалистов по данным 2022 года составляет 17,0 процентов. Штатная численность Комитета санитарно-эпидемиологического контроля за 2018-2022 годы снизилась на 380 единиц (с 4592 единиц в 2018 году до 4212 единиц в 2022 году), что в итоге повлияло на небольшой рост

укомплектованности кадрами на 1,0 процент (с 89,0 процентов в 2018 году до 90,0 процентов в 2022 году).

Заключение

Таким образом, на основе проведенной оценки авторами выявлено, что основной проблемой в РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» за 2018-2022 годы остается допущение оттока высококвалифицированных специалистов из службы за последние пять лет, что в целом отразилось на квалификации кадрового состава службы.

Текущее количество кадров Комитета санитарно-эпидемиологического контроля в среднем составило 11,0 процентов за 2018-2022 годы. От общего количества уволенных доля уволенных профильных специалистов составило – 66,0 процентов, из них 50,0 процентов с районных управлений.

Основные причины увольнений:

- неконкурентоспособная заработная плата государственных служащих;
- деление оклада по функциональным блокам;
- отсутствие жилищных и социально-бытовых условий государственных служащих, проживающих в сельской местности.

Кроме того, низкий показатель укомплектованности кадров связан со сложной системой поступления и прохождения государственной службы:

- прохождение тестирования на знание законодательства, тестирования на оценку компетенций;
- конкурсный отбор (собеседование), в последующем – прохождение специальной проверки, процедуры испытательного срока и адаптационного наставничества.

Такая существующая система приводит к низкому количеству участников конкурсов на занятие вакантных должностей. Учитывая, что основная часть вакансий - это специальности с медицинским образованием, то лицам, желающим трудоустроиться, гораздо проще сделать это в медицинскую организацию, где нет таких сложных процедур, выше заработная плата и имеется существенный социальный пакет.

Из-за продолжающейся непривлекательности санитарной службы в части низкой оплаты труда, отсутствия мер поддержки молодых специалистов (жилье, подъемные) в службу, в течении ряда лет нет притока молодых специалистов с профильным высшим образованием, что ведет к низкой эффективности кадрового потенциала и старению кадров.

В 2023 году в проект «С дипломом в село», в перечень специалистов, получающих меры социальной поддержки, необходимо включение государственных служащих - специалистов санитарно-эпидемиологической службы, прибывшим для работы и проживания в сельские населенные пункты [11].

В качестве решения данной проблемы предлагается увеличение предоставления образовательных грантов учащимся для получения высшего медицинского образования по специальности «Медико-профилактическое дело» до 100 и более с условием трудоустройства в санитарно-эпидемиологические службы, включая сельские населенные пункты, а также установление требования об обязательной отработке в территориальных управлениях СЭС не менее трех лет. Данная мера позволит значительно сократить потребность в профессиональных кадрах санитарно-эпидемиологической службы.

Также предлагается внести изменения к приказу № ҚР ДСМ-63 по ГОСО, № ҚР ДСМ-305/2020: возврат статуса врача-гигиениста, эпидемиолога выпускникам через реализацию пятилетней программы «Медико-профилактическое дело» по принципу непрерывного интегрированного медицинского образования с сентября планируемого года; реализовать программу «Медико-профилактическое дело» через сокращенные образовательные программы для выпускников «Общественное здоровье» выпуска до 2027 года (для получения статуса врача и/или степени магистра).

В рамках решения выявленных проблем предлагается дополнить мотивационный механизм РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан» следующими методами:

- публикация по итогам квартала, полугодия лучших работников на сайте медицинской организации и в местных СМИ;

- содействие и помощь в продвижении работника по карьерной лестнице, даже если карьерное развитие не влечет за собой увеличения зарплаты (или незначительное увеличение) для амбициозных работников такая мотивация представляет интерес;
- система наставничества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Correia T., Dussault G., Pontes C. The impact of the financial crisis on human resources for health policies in three southern-Europe countries // Health Policy. 2019. - № 119 (12). - P. 1600-1605.
- 2 Buchan J., Dhillon I. S., Campbell J. Health Employment and Economic Growth: An Evidence Base. Geneva, World Health Organization, 2017, - 455 p.
- 3 Романова Т.И., Виничук Т.Г. Оценка эффективности использования трудового потенциала // Russian Journal of Labor Economics. – 2018. - № 5(2). – С. 493-502.
- 4 Касумова М.К., Мchedlidze Т.Ш., Ступин М.Г., Шпилев Д.И., Янченко В.М. Управление эффективностью персонала медицинской организации // Институт стоматологии. - 2020. - № 4 (69). - С. 14-19.
- 5 Ошкордина А.А. Оценка использования трудовых ресурсов в медицинских учреждениях // Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований. - 2019. - № 27(2). - С. 104-108.
- 6 Barriball L. et al. Recruitment and Retention of the Health Workforce in Europe. Luxembourg, European Union, 2020, - 54 p.
- 7 Zimmerman R.D. Understanding the impact of personality traits on individuals' turnover decisions: A metaanalytic path model. Personnel Psychology. – 2018. - № 61 (2). - P. 309-348.
- 8 Shanafelt T. D. et al. Impact of organizational leadership on physician burnout and satisfaction // Mayo Clinic Proceedings. – 2022. - № 90(4). - P. 432-440.
- 9 Santric Milicevic M., Vasic M., Edwards M. Mapping the governance of human resources for health in Serbia // Health Policy. - 2017. - № 119 (12) - P. 1613-1620.
- 10 РГУ «Комитет санитарно-эпидемиологического контроля Министерства здравоохранения Республики Казахстан», 2023 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksek?lang=ru>.
- 11 Турумбетова Т.Б., Мусина Г.А., Кабдуллина М.М. Методы планирования, прогнозирования кадровых ресурсов здравоохранения: методические рекомендации. – Астана: Республиканский центр развития здравоохранения, 2019. – 42 с.

REFERENCES

- 1 Correia, T., Dussault, G., Pontes, C. (2019) The impact of the financial crisis on human resources for health policies in three southern-Europe countries. Health Policy, 19(12), 1600-1605.
- 2 Buchan, J., Dhillon, I. S., Campbell J. (2017). Health Employment and Economic Growth: An Evidence Base. Geneva: World Health Organization.
- 3 Romanova, T. I., Vinichuk, T. G. (2018). Ocenka jeffektivnosti ispol'zovanija trudovogo potenciala [Evaluation of the effectiveness of the use of labor potential]. Russian Journal of Labor Economics, 5(2), 493-502 [in Russian].
- 4 Kasumova, M. K., Mchedlidze, T. Sh., Stupin, M. G., Shpilev, D. I., Yanchenko, V. M. (2020). Upravlenie jeffektivnost'ju pe rsonala medicinskoj organizacii [Efficiency management of medical organization staff]. Institut stomatologii - Institute of Dentistry, 4(69), 14-19 [in Russian].
- 5 Oshkordina, A. A. (2019). Ocenka ispol'zovanija trudovyh resursov v medicinskih uchrezhdenijah [Assessment of the use of labor resources in medical institutions]. Novoe slovo v nauke i praktike: gipotezy i aprobacija rezul'tatov issledovanij - New word in science and practice: hypotheses and approbation of research results, 27(2), 104-108 [in Russian].
- 6 Barriball, L. et al. (2020). Recruitment and Retention of the Health Workforce in Europe. Luxembourg: European Union.
- 7 Zimmerman, R. D. (2018). Understanding the impact of personality traits on individuals' turnover decisions: A metaanalytic path model. Personnel Psychology, 61(2), 309-348.
- 8 Shanafelt, T. D. et al. (2022). Impact of organizational leadership on physician burnout and satisfaction. Mayo Clinic Proceedings, 90(4), 432-440.

9 Santric Milicevic, M., Vasic, M., Edwards, M. (2017). Mapping the governance of human resources for health in Serbia. *Health Policy*, 119(12), 1613-1620.

10 RGU «Komitet sanitarno-jepidemiologicheskogo kontrolja Ministerstva zdravoohraneniya Respubliki Kazahstan» [“Committee for Sanitary and Epidemiological Control of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan” RSU], 2023 Retrieved from: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksek?lang=ru> [in Russian].

11 Turumbetova, T. B., Musina, G. A., Kabdullina, M. M. (2019). *Metody planirovaniya, prognozirovaniya kadrovyyh resursov zdravoohraneniya: metodicheskie rekomendacii* [Methods of planning and forecasting human resources of healthcare: methodological recommendations]. Astana: Republican Center for Health Development [in Russian].

Д.С. Бекниязова^{1*}, А.Н. Бигалиева², Ж.К. Нургаламов³, А.А. Ергалимова³

¹Торайғыров университеті, Қазақстан

²М. Рысқұлбеков атындағы Қырғыз экономикалық университеті, Қырғыз Республикасы

³Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

(*e-mail: dana.bekniyazova@mail.ru)

Қазақстан Республикасының санитариялық-эпидемиологиялық қызметі ұйымдарының кадр әлеуетінің жай-күйін бағалау

Негізгі мәселе: өмірдің қазіргі кезеңінде кез-келген ұйымның қызметі мен дамуында оның еңбек ресурстары ерекше және өте маңызды рөл атқарады. Еңбек ресурстарын басқару керек. Басқарудың өзі-бұл белгілі бір қызметті реттеу, реттеу процесі. Ұйымды басқару дегеніміз-оның дамуының негізгі бағыттарын анықтау, оған мақсат қою және оларға қол жеткізуге ықпал ету. Еңбек ресурстары-бұл туынды құрайтын компанияның тұлғасы, онсыз оның болуы мүмкін емес. Кез-келген перспективалы және өзін-өзі құрметтейтін компания өз қызметкерлерінің штатын құруға өз саясатының жетекші бағыттарының бірін береді. Қазіргі уақытта әлеуметтік және экономикалық өзгерістер жағдайында денсаулық сақтау ұйымдарының қызметін басқару айтарлықтай өзгеруде, осыған байланысты көрсетілетін қызметтердің сапасын және еңбек өнімділігін арттыруға ықпал ететін персоналды басқару тәсілдерін жетілдіру қажет. Қазіргі уақытта медициналық мекеменің персоналды басқару ерекшеліктерін ескере отырып, денсаулық сақтаудың кадрлық саясатын реформалау, мекемелердің имиджін арттыру, корпоративтік мәдениетті қалыптастыру, мотивациялық процестің критерийлерін әзірлеу және енгізу мәселесі өткір тұр. Бұл міндеттерді шешу менеджерлерге персоналды басқару процесінде көмектеседі.

Зерттеу мақсаты: «Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің санитариялық-эпидемиологиялық бақылау комитеті» РММ қызметінің мысалында Қазақстан Республикасы санитариялық-эпидемиологиялық қызметі ұйымдарының кадр әлеуетінің жай-күйіне бағалау жүргізу және ұйымның персоналды басқару жүйесіндегі негізгі проблемаларды анықтау болып табылады

Әдістері: жұмыста салыстырмалы жүйелік, тік және көлденең талдаудың жалпы ғылыми әдістері, құрылымдық-функционалдық әдіс, аналитикалық әдістер, экономикалық және Статистикалық зерттеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: авторлар Денсаулық сақтау мекемесінің Еңбек ресурстарын басқару жүйесін анықтады, «Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің санитарлық-эпидемиологиялық бақылау комитеті» РММ мысалында персоналды басқарудың қолданыстағы жүйесіне талдау жүргізді. Санитарлық-эпидемиологиялық бақылау комитетінің еңбек ресурстарының жай-күйі мен қозғалысына бағалау жүргізілді. Зерттеу негізінде авторлар денсаулық сақтау мекемесінің еңбек ресурстарын басқарудың негізгі проблемаларын анықтады және денсаулық сақтау саласындағы персоналды басқару жүйесін одан әрі реформалау және дамыту бойынша ұсыныстар ретінде пайдаланылуы мүмкін ұсыныстар әзірледі.

Түйінді сөздер: персоналды басқару, еңбек ресурстары, Бюджеттік сектор, денсаулық сақтау, санитарлық-эпидемиологиялық қызмет.

D.S. Bekniyazova^{1*}, A.N. Bigaliev², Zh.K. Nurgalamov³, A.A. Ergalimova³

¹Toraighyrov University, Kazakhstan

²Kyrgyz Economic University named of M. Ryskulbekov, Kyrgyz Republic

³Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

(*e-mail: dana.bekniyazova@mail.ru)

Evaluation of Human Resource Potential of Organizations of Sanitary and Epidemiological Service of the Republic of Kazakhstan

Main problem: At the present stage of life, workforce plays a special and very important role in the activities and development of any organization. Human resources need to be managed. Management itself is a process of streamlining, regulating a particular activity. Managing an organization means defining the main directions of its development, setting goals for it and contributing to their achievement. Human resources are the face of a company, a component derivative, without which its existence is impossible. Any promising and self-respecting company assigns the formation of its staff to one of the leading directions of its own policy. Currently, in the context of social and economic transformations, the management of the activities of healthcare organizations is changing significantly, and therefore it is necessary to improve personnel management approaches that contribute to improving the quality of services provided and labor productivity. Taking into account the peculiarities of personnel management of a medical institution at the present time, the issue of reforming the personnel policy of healthcare, improving the image of institutions, forming a corporate culture, developing and implementing criteria for the motivational process is acute. Solving these tasks will help managers in the personnel management process.

Purpose of this article is to assess the state of human resources of organizations of the sanitary and epidemiological service in the Republic of Kazakhstan and identify the main problems in the personnel management system of the organization using the example of the activities of the State Institution “Committee for Sanitary and Epidemiological Control of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan”.

Methods: The work used general scientific methods of comparative systemic, vertical and horizontal analysis, structural and functional the method, analytical techniques, economic and statistical research methods.

Results and their significance: the authors have defined the human resource management system of a healthcare institution, analyzed the current personnel management system using the example of the State Institution “Committee for Sanitary and Epidemiological Control of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan”. The assessment of the state and movement of labor resources of the Sanitary and Epidemiological Control Committee was carried out. Based on the conducted research, the authors identified the main problems of human resource management of a healthcare institution and developed proposals that can be used as recommendations for further reform and development of the personnel management system in the healthcare sector.

Keywords: personnel management, human resources, public sector, healthcare, sanitary and epidemiological service.

Дата поступления рукописи в редакцию: 12.03.2024 г.

УДК 656.07:004.9
МРНТИ 73.01.75

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/78-90>

С.В. Беспалый^{1*}, С.К. Тугаев¹

¹Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан

^{*}(e-mail: sergeybesp@mail.ru)

Технологии Индустрии 4.0 в устойчивой логистике: возможности применения в транспортных компаниях

Аннотация

Основная проблема: В настоящее время рыночная конкуренция становится все более жесткой из-за разнообразных потребностей клиентов, строгих экологических требований и глобальных конкурентов. Одним из наиболее важных факторов, позволяющих компаниям не только выжить, но и процветать на современном конкурентном рынке, является эффективность логистики. В этом исследовании рассматриваются технологии Индустрии 4.0, открывающие возможности для повышения экономической эффективности, экологических показателей и социального воздействия логистических секторов. Однако в ходе этой технологической трансформации возникает ряд проблем, а именно: компромисс между различными показателями устойчивости, неясные выгоды, воздействие на окружающую среду в течение жизненного цикла, проблемы неравенства и зрелость технологий. Основное внимание в исследованиях уделяется общим вопросам устойчивого развития и цепочки поставок, связанным с Индустрией 4.0. Однако по-прежнему отсутствует систематический анализ, направленный на объединение устойчивой логистики с различными технологиями Индустрии 4.0.

Цель: Проведение систематического анализа по выявлению и обоснованию использования технологий Индустрии 4.0 для использования транспортными компаниями, помогающие формировать не только устойчивую практику предприятий, но и создавать имидж социально ответственной компании, а также улучшать их общие устойчивые показатели в экономическом и экологическом измерениях.

Методы: Систематический обзор литературы направлен на выявление, оценку, интерпретацию и классификацию всех соответствующих статей, затрагивающих один или несколько исследовательских вопросов и тем. По сравнению с описательным исследованием литературы, результаты которого в основном сосредоточены на описательных результатах конкретной области знаний и могут страдать от систематической ошибки отбора, систематический обзор литературы представляет всесторонний обзор исследовательского ландшафта.

Результаты и их значимость: Проведенный анализ показывает то, что транспортным компаниям необходимо сосредоточить свое внимание, в том числе и для будущего развития, на балансе между различными показателями устойчивости на протяжении всего жизненного цикла, технологической трансформации, ориентированной на человека, системной интеграции и цифровых двойниках, полуавтономных транспортных решениях, интеллектуальной обратной логистике и других эффективных инструментах управления компанией.

Ключевые слова: устойчивая логистика; зеленая логистика; умные технологии; индустрия 4.0.

Введение

В условиях растущей обеспокоенности всего общества загрязнением окружающей среды, истощением ресурсов и изменением климата предприятия должны преобразовать свой бизнес и операции на более устойчивые пути [1]. Недавние исследования показали, что больший акцент и инвестиции в устойчивую практику предприятий не только помогают им создать имидж социально ответственной компании, но и улучшают их общие устойчивые показатели в экономическом и экологическом измерениях [2]. Логистика связывает различные операции и участников в цепочке поставок и является жизненно важной частью, которая во многом определяет общую эффективность компании и эффективность использования ресурсов

[3]. Управление логистической системой включает в себя несколько взаимосвязанных видов деятельности, т.е. складирование, обработку запасов, информационные услуги и транспортировку, и любые решения могут повлиять на большое количество заинтересованных сторон как положительным, так и отрицательным образом. Эффективность и устойчивость логистической системы определяют долгосрочную конкурентоспособность и успех предприятия. Поэтому как научные круги, так и промышленные практики исследуют новые методы для улучшения экономической, экологической и социальной устойчивости логистической деятельности.

Недавний технологический прогресс и инновации Индустрии 4.0 предоставили предприятиям новые возможности для создания ценности и предложения посредством оперативного и экономически эффективного удовлетворения индивидуальных потребностей клиентов. Это не только привело к изменению производственной парадигмы, но и радикально повлияло на способ логистических операций в сторону высокого уровня цифровизации, связи, интеллекта, интеграции и оперативности [4]. Несмотря на то, что Индустрия 4.0 предоставляет предприятиям новые возможности для улучшения своей практики устойчивой логистики, операционная трансформация за счет внедрения этих новых технологий, тем не менее, никогда не была безболезненной задачей, которая также может столкнуться со структурным сопротивлением как на внутри-, так и на межорганизационном уровне [5]. Таким образом, систематический анализ важен для того, чтобы выявить полезные выводы о преимуществах и проблемах внедрения новых технологий в устойчивой логистике, которые могут помочь в успешной трансформации компании в наступающую цифровую эпоху.

Предыдущие обзоры литературы предоставили всестороннее представление о планировании устойчивой логистики, практиках «зеленой» и устойчивой логистики [6], устойчивый грузовой транспорт [7] и управление знаниями в области устойчивой логистики [8]. В целях повышения интеллекта, гибкости и эффективности логистической деятельности в недавних исследованиях преобладает внедрение новых технологий, например, анализа больших данных [9], блокчейна [10], искусственного интеллекта, интеллект (ИИ) [11], Интернет вещей (IoT) и аддитивное производство [12]. Эта тенденция привела к созданию новой архитектуры Логистики 4.0. Кроме того, в нескольких недавних обзорах обсуждалась связь между Индустрией 4.0 и общими устойчивыми практиками [13,14,15].

Основное внимание в исследованиях уделяется общим вопросам устойчивого развития и цепочки поставок, связанным с Индустрией 4.0. Однако по-прежнему отсутствует систематический анализ, направленный на объединение устойчивой логистики с различными технологиями Индустрии 4.0. Логистика традиционно является трудоемкой отраслью, которая претерпевает значительные изменения в ходе цифровой трансформации, поэтому необходимо лучше понимать как положительные, так и отрицательные последствия для экономической, экологической и социальной устойчивости. Кроме того, использование как библиометрического анализа, так и контент-анализа не было использовано в полной мере. Библиометрический анализ — это количественный метод, который показывает сетевые данные о взаимосвязях различной литературы в нескольких измерениях, но он редко использовался в обзорах литературы по Индустрии 4.0 и устойчивому развитию, особенно в сочетании с контент-анализом.

Таким образом, данная статья направлена на восполнение пробела в литературе путем проведения систематического обзора литературы, чтобы проиллюстрировать текущие и будущие исследовательские ландшафты устойчивой логистики в эпоху Индустрии 4.0. Вклады суммируются следующим образом:

Используя как библиометрический анализ, так и контент-анализ, мы тщательно изучаем текущую исследовательскую среду, которая связывает устойчивую логистическую практику с различными технологиями Индустрии 4.0.

Анализируем как возможности, так и проблемы внедрения технологий Индустрии 4.0 в секторах логистики, связанных с экономической, экологической и социальной устойчивостью транспортных компаний.

Предлагаем направления исследований, чтобы заполнить текущие пробелы в исследованиях.

Материалы и методы

Систематический обзор литературы направлен на выявление, оценку, интерпретацию и классификацию всех соответствующих статей, затрагивающих один или несколько

исследовательских вопросов и тем. По сравнению с описательным исследованием литературы, результаты которого в основном сосредоточены на описательных результатах конкретной области знаний и могут страдать от систематической ошибки отбора, систематический обзор литературы представляет всесторонний обзор исследовательского ландшафта.

Систематический обзор литературы состоит из следующих этапов:

Определение вопросов исследования. Формулирование вопросов исследования, на которые необходимо ответить.

Поиск и выбор литературы. Разработка стратегии поиска документов с широким сочетанием ключевых слов для получения полного обзора исследуемой области.

Библиометрический анализ. Представление количественного анализа данных выбранной выборки статей для понимания ключевых характеристик темы.

Контент-анализ. Проведение контент-анализа выбранных статей для обобщения вклада нескольких связанных тематических областей. На основании этого можно понять текущую исследовательскую среду и определить будущие исследовательские возможности.

Вопросы исследования формулируются так, чтобы отражать цель и объем исследования. В данной статье связываются две концепции: устойчивая логистика и Индустрия 4.0, поэтому в литературе основное внимание уделяется их взаимодействию.

Результаты

Устойчивая логистика. Слово «логистика» появилось более века назад и изначально ассоциировалось с перемещением войск и военных грузов. Со временем это слово стало широко использоваться для описания перемещения физических товаров между разными местами. Логистика занимается всем циклом, включая предпроизводственную, производственную и постпроизводственную деятельность. Чтобы удовлетворить потребности клиентов на удовлетворительном уровне, логистика направлена на реализацию ряда решений, включая закупку сырья, деталей и компонентов, обработку и хранение запасов, а также транспортировку товаров из одного места в другое. Эффективность и результативность логистической системы во многом определяют показатели предприятия по затратам, удовлетворенности клиентов и прибыльности. В последнее время понятие, называемое «управление цепочками поставок», стало взаимозаменяемо использоваться для обозначения нескольких видов логистической деятельности, но объемы этих двух слов не пересекаются друг с другом. Некоторые исследователи предполагают, что управление цепочками поставок больше фокусируется на формировании стратегий управления отношениями и координации между различными партнерами, в то время как логистика, с другой стороны, подчеркивает реализацию этих стратегий для объединения различных компаний в физические потоки. В этом отношении логистику можно рассматривать как часть управления цепочками поставок, которая фокусируется на физическом перемещении товаров и соответствующем информационном потоке.

Устойчивому развитию уделяется особое внимание из-за беспокойства по поводу все более серьезных экологических и социальных проблем. Широко принятое определение устойчивого развития заключается в том, чтобы «удовлетворять потребности настоящего, не ставя под угрозу способность будущих поколений удовлетворять свои собственные потребности». Устойчивое развитие определяется тремя измерениями, а именно экономическим процветанием, экологичностью и социальной справедливостью и равенством, которые также известны как тройной практический результат. Целью общества устойчивого развития является достижение гармонии между этими тремя измерениями. Для решения глобальных проблем, связанных с голодом и нищетой, здоровьем и благополучием, загрязнением окружающей среды, изменением климата и глобальным потеплением, Организация Объединенных Наций (ООН) недавно установила 17 целей устойчивого развития, которые являются призывом к действиям для достижения лучшего будущего для всех людей к 2030 году.

Резкое увеличение числа компаний начало включать принципы устойчивого развития в логистические операции, чтобы улучшить свой социальный имидж и конкурентные преимущества. Первоначально устойчивая логистика была сосредоточена на экологической перспективе снижения экологического следа, связанного с логистической деятельностью. Концепция зеленой логистики была впервые предложена для снижения воздействия на окружающую среду, например, выбросов парниковых газов, потребления энергии и т. д., посредством улучшения стратегического проектирования и оперативного планирования.

Обратная логистика и замкнутая цепочка поставок (CLSC) все больше внимания уделяют достижению устойчивого восстановления стоимости продуктов с истекшим сроком эксплуатации (EOL) и минимизации загрязнения окружающей среды в результате управления отходами. Однако ненадлежащая утилизация приводит к возникновению риска как для людей, так и для окружающей среды. Таким образом, недавние исследовательские усилия были направлены на минимизацию экологического воздействия как прямой, так и обратной логистики. Более того, в устойчивой логистике комплексно учитываются не только экономические и экологические аспекты, но и показатели социальной устойчивости, т.е. создание рабочих мест и условия труда. Таким образом, устойчивая логистика направлена на то, чтобы сбалансировать социально-экономические показатели логистической системы с ее экологической устойчивостью при управлении деятельностью системы. Этот баланс воплощается в принятии решений путем рассмотрения взаимодействия различных функций логистики, т.е. конфигурации сети, транспортировки, закупок, распределения спроса и управления ресурсами. Оптимизация устойчивой логистической системы во многом зависит от способности сбалансировать компромиссы между тремя измерениями устойчивости.

Индустрия 4.0. Индустрия 4.0, или четвертая промышленная революция, была выдвинута на Ганноверской ярмарке промышленных технологий в 2011 году с целью повышения конкурентоспособности немецкой обрабатывающей промышленности. На глобальном уровне несколько стран также запустили свои стратегии, например, Национальную сеть производственных инноваций США, Стратегию новых роботов Японии и Китайскую стратегию «Сделано в Китае 2025», направленные на укрепление своих обрабатывающих отраслей за счет использования технологических инноваций. В то время как последние три промышленные революции в истории были основными результатами механизации, массового и автоматизированного производства, Индустрия 4.0 уделяет основное внимание объединению интернет-коммуникационных технологий, цифровизации и ориентированных на будущее интеллектуальных производственных технологий, чтобы создавать интеллектуальные машины и системы, внедрять интеллектуальные процессы и предоставлять интеллектуальные продукты и услуги. Интеллектуальная производственная сеть, основанная на технологиях Индустрии 4.0, может обеспечить мониторинг в реальном времени, оперативную связь, автономные операции и бесперебойные потоки материалов. Технологический прогресс предоставил возможности и новые бизнес-модели для создания ценности и предложения на основе индивидуальной настройки и инноваций в сфере услуг. На основании предыдущих исследований 12 наиболее важных технологий Индустрии 4.0 представлены следующим образом:

- Интернет вещей (IoT): Интернет вещей - это сетевое соединение, которое, возможно, соединяет миллионы физических объектов с Интернетом. Это позволяет различным интеллектуальным устройствам соединяться между собой, контролироваться, обмениваться данными и управляться на основе стандартных протоколов связи, чтобы облегчить передачу товаров, услуг и информации.

- Киберфизическая система (CPS): CPS - это системная интеграция вычислительного интеллекта и физических элементов, которая обеспечивает эффективное взаимодействие между системой и людьми. Целью CPS является достижение высокого уровня связи, интеллекта и автоматизации за счет интеграции как кибер-, так и физических компонентов. Таким образом, уровень CPS во многом определяет успешную реализацию Индустрии 4.0.

Аналитика больших данных. Аналитика больших данных - это современные аналитические возможности для обработки большого объема динамических данных с высокой скоростью, высокой сложностью и большим разнообразием. Стратегии и деятельность компании или системы можно постоянно оценивать с помощью массивного анализа данных, чтобы получить важную информацию для лучшего бизнес-планирования и принятия решений.

Искусственный интеллект (ИИ): ИИ относится к компьютерным системам и приложениям, которые выполняют задачи, требующие человеческого интеллекта, а также обладает способностью обучаться и улучшать мышление, восприятие и действия посредством обучения на основе данных и алгоритмы. Алгоритмы искусственного интеллекта широко используются во многих областях, например, в маршрутизации, управлении трафиком, обслуживании и безопасности.

Облачные технологии: Облачные технологии обеспечивают центральную платформу для хранения и интеграции настраиваемых ресурсов информационных технологий (ИТ), которые обеспечивают доступ к данным и ресурсам из децентрализованных мест. Облачные

технологии образуют сервис-ориентированную архитектуру, которая объединяет концепции «Платформа как услуга» (PaaS), «Программное обеспечение как услуга» (SaaS) и «Информация как услуга» (IaaS).

Блокчейн: Блокчейн - это инновационный способ реализации технологий распределенного реестра, который можно запрограммировать для записи и отслеживания любых данных кем угодно без центрального органа, а также это одноранговая сеть и неразрушающий способ отслеживания изменений данных с течением времени.

Автономные роботы. Автономные роботы обладают высоким интеллектом и способны к самоорганизации, самооценке и принятию решений для выполнения нескольких задач без инструкций человека. Автономный робот может быть разных размеров и форм, с разным уровнем автономности, мобильности и интеллекта.

Беспилотный летательный аппарат (БПЛА): БПЛА, или обычно называемый дроном, представляет собой летающее устройство, не требующее присутствия пилота-человека на борту. Обычно он управляется с помощью дистанционного управления или с помощью комбинированного управления с компьютерным программированием.

Аддитивное производство (АП): АМ, или 3D-печать, представляет собой послойное производство или генеративное производство. Добавляя материал слой за слоем, он предоставляет возможности для точного производства предметов необходимого размера, формы и материала без каких-либо отходов. Благодаря технологической зрелости и растущему осознанию устойчивости, АМ все чаще используется в качестве основного элемента как в производственных, так и в логистических процессах.

Дополненная реальность (AR): AR в наложении сгенерированной компьютером цифровой информации, например, текстов, изображений и эффектов, в реальный мир, которая может взаимодействовать с пользователями и давать инструкции в реальном времени в удобной для пользователя форме.

Виртуальные технологии и моделирование. Виртуальные технологии - это мощные инструменты, которые могут имитировать, оценивать, оптимизировать и контролировать реальный объект или систему в ее цифровом представлении в безопасной и экономически эффективной среде.

Кибербезопасность. Под кибербезопасностью понимается защита критически важных данных, серверов и компьютеров, программного обеспечения и других ИТ-ресурсов от кибератак.

Анализ совпадения ключевых слов показал важность технологий и данных в устойчивой логистике, а контент-анализ проводится, чтобы понять, как интеллектуальные технологии и анализ данных повлияют на парадигму логистических операций и устойчивость системы. Контент-анализ - важный шаг для систематического анализа развития исследований в нескольких актуальных областях. Мы представляем подробный контент-анализ четырех основных тем, связанных с устойчивыми логистическими операциями на этапах подготовки, производства и постпроизводства. Во-первых, умное производство порождает новые модели спроса и меняет способы его удовлетворения, а, следовательно, меняет требования к закупочным и логистическим услугам. Таким образом, Индустрия 4.0 позволила обеспечить устойчивое производство и закупки. Затем были представлены интеллектуальные решения для двух наиболее важных логистических операций, а именно складирования и транспортировки. И последнее, но не менее важное: были рассмотрены общие вопросы цифровизации и системной интеграции для оптимизации различных операций в рамках устойчивой логистической системы.

Индустрия 4.0 обеспечила устойчивое производство и закупки. На все более глобализированном и динамичном рынке технологии Индустрии 4.0 играют жизненно важную роль в повышении устойчивости производственных операций, принятия решений о закупках и планирования ресурсов. Эти технологии могут обеспечить эффективный поток товаров и информации от закупки сырья до доставки продукции через открытую, динамичную, интеллектуальную и устойчивую производственно-логистическую сеть. Кроме того, они могут повлиять на возможности динамического восстановления, экологически чистого производства, сокращения отходов и переработки в устойчивой логистической системе.

Интернет вещей и автономные роботы являются фундаментальными частями интеллектуальной производственной системы, обеспечивающими высокий уровень связи и автоматизации. Системы, встроенные в Интернет вещей, могут обеспечить лучшее

отслеживание и прослеживаемость, что помогает продуктам перемещаться быстрее и предоставляет клиентам информацию о поставках в режиме реального времени. Интеграция устройств с поддержкой Интернета вещей, автономных роботов, облачной аналитики данных образует подключенную, оцифрованную и интеллектуальную производственную CPS. Эта интеллектуальная сеть как физических устройств, так и кибер-интеллекта обеспечивает эффективную межмашинную связь и взаимодействие человека с машиной, что открывает путь к автономной производственной системе с высокой гибкостью и оперативностью.

Анализу больших данных уделяется все больше внимания в производстве и логистике. Передовые аналитические инструменты, такие как искусственный интеллект и машинное обучение, использовались для обработки большого количества сложных данных, собранных из разных источников. Результаты можно использовать для анализа рыночных тенденций, моделей закупок, потенциальных рисков, циклов обслуживания оборудования, надежности поставок и оперативности и других важных показателей эффективности, на основании чего производственная деятельность может планироваться более устойчиво.

AM можно использовать для децентрализованного производства по требованию, что позволяет клиентам активно участвовать в разработке продукции. AM может помочь уменьшить ограничения ресурсов, связанные с размером, минимизировать отходы материалов и поддержать мелкосерийное и строго индивидуальное производство, например, запасных частей. Архитектура открытого дизайна AM способствует росту рынка, способствует локализации производства, генерирует потребительский спрос, дифференцированный по ценностям, меняет практику лидеров рынка, а также поддерживает и распространяет социальную устойчивость в их повседневной деятельности.

Облачные технологии предоставляют платформу для централизованного хранения и децентрализованного доступа к различным инструментам анализа данных и вычислений для удовлетворения растущих потребностей массовой индивидуализации, улучшения реагирования на клиентов и изменения рынка, а также обеспечения более широкого глобального сотрудничества. На зрелость выбора поставщика и стратегии закупок может влиять эффективность и своевременность обмена данными с партнерами.

Благодаря высокой надежности и прозрачности блокчейн является еще одной узкоспециализированной технологией Индустрии 4.0, предназначенной для эффективной интеграции потоков информации и материалов. Блокчейн может изменить способ получения, управления и использования критически важных данных о продукте на протяжении всего жизненного цикла продукта, что обеспечивает лучший дизайн продукта, более эффективное планирование производства и продаж, а также ответственное восстановление на этапе EOL. С экологической точки зрения блокчейн может помочь сократить количество отходов и способствовать вторичной переработке. Кроме того, отслеживаемость блокчейна может повысить социальную устойчивость за счет лучшего обеспечения прав человека, справедливости и безопасности. Например, прослеживаемая запись истории продукта позволяет покупателям и производителям торговать с высокой уверенностью.

Индустрия 4.0 позволила создать устойчивое складское хозяйство. Склады являются важными складскими и узловыми объектами в логистической сети, которые обеспечивают защиту товаров и устраняют разрыв между различными логистическими операциями, например, закупками и производством. Управление складом состоит из четырех операций, а именно: приема и учета товаров от разных поставщиков, хранения товаров в соответствующих местах, поиска и комплектации товаров, когда они необходимы, и отгрузки клиентам. Технологии Индустрии 4.0 открыли возможности для интеллектуальных и устойчивых складских решений с расширенными возможностями принятия решений на основе информации и коммуникаций. Использование Интернета вещей, CPS, искусственного интеллекта и автономных роботов исследовалось в различных операциях, например, при получении, идентификации, хранении и распределении продукт, а также при сборе продуктов и доставка с помощью автономных роботов.

Устройства с поддержкой Интернета вещей широко используются в интеллектуальном управлении складами крупными компаниями, например, DHL, Amazon и JD.com. Сочетание Интернета вещей и CPS обеспечивает быстрое соединение интеллектуальных активов на складе, например поддонов, вилочных погрузчиков, машин и роботов. Это обеспечивает сбор данных в режиме реального времени и системный мониторинг товаров, оборудования и персонала, что улучшает складские операции, принятие решений, безопасность и

использование ресурсов. Кроме того, используя Интернет вещей, облачные технологии и блокчейн, можно облегчить отслеживание и прозрачность, а также свести к минимуму ошибки и задержки складских операций.

Сочетание сбора, аналитики и оптимизации облачных данных позволяет улучшить связь и позиционирование транспортных средств, а также более точно прогнозировать время их прибытия, чтобы оптимизировать место стыковки и обеспечить последовательность доставки, благодаря чему можно сократить затраты на транспортировку, выбросы парниковых газов и рабочее время водителей грузовиков. Кроме того, эти технологии могут обеспечить лучшую видимость уровней запасов, повышение точности инвентаризации и использования пространства, снижение затрат на запасы, улучшение управления процессами и безопасностью, а также улучшение обслуживания клиентов.

Умные роботы состоят из различных датчиков и мощных процессоров, которые позволяют им широко чувствовать, принимать разумные решения и вести себя точно. Умные роботы все чаще используются для замены ручных операций, минимизации ошибок и повышения эффективности и безопасности. Также обсуждалось использование БПЛА для сбора данных и мониторинга процессов. АМ — еще одна новая технология, которая все чаще используется в управлении складами и обеспечивает недорогое решение для хранения цифровых запасов большого количества товаров с низким и нерегулярным спросом.

Виртуальные технологии получили широкое распространение для повышения эффективности и обучения складских операций. Например, виртуальную реальность (VR) можно использовать для обучения новых сотрудников, не прерывая складские операции, а при минимальных рисках — для обучения некоторым опасным операциям, например, обращение с опасными материалами. Моделирование широко используется для визуализации, тестирования и оценки эффективности новых технологий и процессов. Некоторые логистические компании, например, DHL, используют дополненную реальность для управления и контроля складских процессов, где операторам могут быть предоставлены инструкции в реальном времени и визуализация задач, чтобы обеспечить лучшую помощь и максимизировать их эффективность.

Индустрия 4.0 сделала возможным устойчивый транспорт. Перевозка товаров между разными точками во многом определяет устойчивость логистической системы, а технологии Индустрии 4.0 могут использоваться для повышения устойчивости в различных транспортных видах деятельности, например, интеллектуальные транспортные системы, маршрутизация транспортных средств, сокращение выбросов, управление зеленым парком, а также услуги по приему и доставке. Интеграция Интернета вещей и искусственного интеллекта в облачную платформу обеспечивает обработку данных и анализ условий дорожного движения в режиме реального времени, информацию о транспортных средствах, динамические требования, а также доступность и использование ресурсов. Сочетая передовые алгоритмы оптимизации, например, генетический алгоритм и алгоритм моделирования отжига, информацию в реальном времени можно использовать для лучшего планирования транспортировки и своевременного принятия решений, чтобы минимизировать задержки транспортировки, повысить эффективность реагирования на аварии, сократить потребление топлива и затраты, а также свести к минимуму выбросы парниковых газов, шум и подверженность населения рискам и опасностям.

Аналитика больших данных и искусственный интеллект предоставляют вычислительные мощности для обработки большого количества данных из разных источников, собранных с датчиков Интернета вещей, и выбора правильного качества и количества данных для различных инструментов поддержки принятия решений, и это привело к увеличению внимания к управляемым данным. устойчивое планирование перевозок и оптимизация логистики. Исследователи исследовали систему маршрутизации «зеленых» транспортных средств, встроенную в аналитику больших данных и искусственный интеллект, для улучшения транспортировки в интеллектуальной логистической системе, где были улучшены показатели затрат, энергопотребления, выбросов парниковых газов и обслуживания клиентов. Оптимизация на основе данных также использовалась при устойчивом планировании мультимодальных перевозок. Благодаря балансировке пропускной способности и оптимизации различных видов транспорта на основе данных резко возросло использование низкоуглеродных и экологически чистых видов транспорта, например, переход от автомобильного транспорта к железнодорожному, без существенного компромисса по экономической эффективности.

Виртуальные технологии предоставляют мощные модули для включения устойчивости в моделирование и анализ реальных логистических систем. Ученые представили анализ на

основе моделирования для планирования, принятия решений и контроля логистической сети с поддержкой CPS. Минимизируя количество грузовиков с низкой или пустой загрузкой, моделирование улучшает транспортные стратегии за счет снижения расхода топлива, затрат, выбросов парниковых газов и рабочего времени водителей грузовиков. Имитационные модели также использовались, чтобы показать преимущества совместного использования ресурсов в устойчивых логистических системах. Кроме того, комбинированная оптимизация и моделирование все чаще используются в устойчивой логистике, например, при проектировании инфраструктуры и оптимизации сети, чтобы воспользоваться преимуществами обоих методов.

Технологии Индустрии 4.0 изменили способы доставки товаров. Акцент на умных и беспилотных транспортных средствах, то есть автономных грузовиках и грузовых автомобилях, продемонстрировал потенциал снижения затрат, количества аварий и выбросов CO₂. Еще одна технология, меняющая правила игры, - это БПЛА, который используется во многих странах для доставки посылок, продуктов питания, лекарств, вакцин и образцов крови.

Платформы на основе блокчейна используются, чтобы помочь компаниям отслеживать и измерять выбросы углекислого газа, связанные с их логистической деятельностью. Технологии глубокого обучения и искусственного интеллекта показали ценность использования цифровой голосовой помощи и интеллектуальной системы информационной поддержки в транспортных и логистических услугах, которые улучшают опыт работы курьеров, уровень обслуживания и операционную эффективность.

Цифровизация и системная интеграция для устойчивой логистики. В целом, цифровизация является наиболее важной характеристикой логистической системы, основанной на Индустрии 4.0, которая направлена на переход к операциям, полностью управляемым данными. Эта цифровая трансформация требует высокоуровневой интеграции различных интеллектуальных технологий и систем, которые будут способствовать повышению операционной эффективности и созданию устойчивых возможностей для создания добавленной стоимости. В связи с этим было проведено множество исследований по усилению цифровизации и системной интеграции всей логистической системы.

Многие считают, что платформы на базе Интернета вещей, которые устанавливают связь между физическим миром и цифровым миром, являются первым шагом на пути к достижению высокого уровня цифровизации и системной интеграции различных логистических операций. Аналитика больших данных и искусственный интеллект - это цифровые элементы для анализа тенденций, управления объектами, управления рисками и других логистических операций. Облачная интеграция Интернета вещей и искусственного интеллекта обеспечивает анализ данных в реальном времени и оптимальную поддержку принятия решений. Кроме того, передовые технологии управления и автономные технологии повышают операционную эффективность, точность и безопасность различных логистических операций.

Информационный поток из нескольких источников в режиме реального времени не только улучшает операции внутри компании, но также открывает путь к лучшему совместному использованию ресурсов и согласованию спроса между различными компаниями. Ученые разработали интеллектуальную веб-платформу для контроля качества, отслеживания, согласования и оптимизации спроса фермеров, перевозчиков и клиентов в системе обратной логистики для восстановления и торговли биомассой. Лю исследовал управляемую данными логистическую информационную систему для интеллектуального сотрудничества между различными заинтересованными сторонами, например, правительствами, банками, предприятиями, поставщиками услуг и клиентами, для достижения быстрого принятия решений, снижения затрат и высококачественных услуг. Чтобы оценить эффективность устойчивых логистических систем, реализованных в рамках Индустрии 4.0, можно использовать имитационные модели для получения количественной информации. Используя имитационные модели, проанализировали снижение затрат и уровень обслуживания благодаря интеллектуальному сотрудничеству по доставке продуктов через Интернет на дом.

Учитывая как экономическую, так и экологическую устойчивость, Мастос и др. предложили систему прямой и обратной логистики с поддержкой Индустрии 4.0 для эффективной обработки опасных химикатов. На внутрифирменном уровне эта система обеспечивает эффективные логистические операции, включая сбор опасных химических веществ на основе данных, упреждающее обслуживание оборудования, мониторинг транспортных средств, визуализацию данных и оптимизацию решений. На уровне внутри

компания создается облачная экосистема совместной работы для эффективного согласования спроса и сотрудничества. С точки зрения корпоративной социальной устойчивости, ученые обсудили применение Интернета вещей и других интеллектуальных технологий для улучшения устойчивой практики логистики в здравоохранении.

Блокчейн - еще одна важная технология для оцифровки логистической системы и интеграции интеллектуальных устройств и платформ для обмена данными и транзакций в виртуальной валюте. Это повышает прозрачность, отслеживаемость и безопасность на каждом этапе логистических операций за счет отслеживания информации, физических компонентов, транзакций, а также действий и поведения участников, что облегчает управление конфликтами и снижение рисков во всей логистической системе. Это также открывает путь к устойчивому сотрудничеству между различными заинтересованными сторонами в заслуживающей доверия бизнес-среде. Кроме того, также обсуждались возможности использования цифровых систем на основе блокчейна для улучшения экологических показателей логистических операций посредством оценки жизненного цикла.

Обсуждение

Все больше внимания уделяется повышению устойчивости логистических систем с помощью технологий Индустрии 4.0, и во всем мире прилагаются усилия для продвижения теоретических разработок, передачи технологий, инноваций бизнес-моделей и промышленного применения. На основе контент-анализа нами суммировано влияние технологий Индустрии 4.0 на экономические, экологические и социальные аспекты устойчивой логистики. Технологическая революция предоставляет компаниям возможности трансформировать свои логистические операции, чтобы они могли более оперативно реагировать на изменения внешнего рынка, одновременно обеспечивая эффективность внутренних операций. С одной стороны, благодаря мелкомасштабному локализованному производству с использованием АМ и автономных роботов открываются новые возможности для бизнеса с растущими потребностями в индивидуальной настройке и услугах, связанных с продуктами, а это требует инноваций в сфере услуг и улучшения логистических операций. Кроме того, веб-системы обмена информацией повышают уровень обслуживания и качество обслуживания клиентов за счет высокого уровня участия клиентов в процессах проектирования, производства и доставки. С другой стороны, интеграция Интернета вещей, анализа больших данных и алгоритмов искусственного интеллекта через облачные платформы обеспечивает вычислительную мощность для обработки больших объемов данных из нескольких источников, которые можно использовать для лучшей визуализации и анализа некоторых ключевых параметров, т.е. тенденции спроса и требования к техническому обслуживанию. Кроме того, используя более качественные данные в качестве исходных данных для моделей оптимизации и моделирования, важные логистические решения, например, планирование производства, управление запасами, маршрутизация и графики поставок, могут быть приняты своевременно и более точно.

Наиболее важной характеристикой устойчивой логистической системы с поддержкой Индустрии 4.0 является упреждающее планирование на основе данных, принятие решений в реальном времени и автономные операции. Эта высокоуровневая цифровизация и системная интеграция привели к созданию концептуальной архитектуры цифрового двойника логистических систем. Цифровой двойник логистической системы полностью управляется данными, собранными как из кибер-, так и из физических источников, например, интеллектуальных датчиков и систем планирования ресурсов предприятия (ERP), и способен к упреждающему планированию с улучшенной аналитикой исторических данных, принятие реактивных решений и анализ сценариев с использованием данных в реальном времени. С социально-экономической точки зрения обмен информацией между компаниями в логистической системе и использование анализа данных открывают возможности для лучшего согласования спроса, совместного использования ресурсов и использования объектов. Использование автономных роботов и БПЛА сводит к минимуму ошибки, риски и трудозатраты при производстве, складировании и транспортировке, одновременно обеспечивая инновационные и экологически чистые способы доставки товаров.

Лучшее планирование ресурсов снижает образование отходов и воздействие на окружающую среду на разных этапах логистической системы. Кроме того, облачная информационная система предоставляет возможности для мониторинга всего жизненного цикла продукта и содействия эффективному облачному восстановлению и переработке, когда они становятся продуктами EOL. С точки зрения социальной устойчивости внедрение

технологий блокчейна обеспечивает лучшую отслеживаемость и более надежную бизнес-среду в логистических системах. Более широкое использование автономных устройств повышает безопасность и рабочую среду при различных логистических операциях. Виртуальные технологии с поддержкой искусственного интеллекта и дополненная реальность предоставляют логистическим операторам безрисковое обучение, виртуальную помощь, а также инструкции по выполнению задач и визуализацию в реальном времени для улучшения их рабочего опыта и эффективности. Кроме того, в условиях растущей цифровизации, разработки аппаратного и программного обеспечения, а также системной интеграции могут быть созданы новые рабочие места в секторе логистики, а также в других смежных отраслях.

Выводы

Концепции устойчивой логистики и Индустрии 4.0 были сосредоточены на многих исследователях из-за растущей потребности в высокотехнологичной, умной и устойчивой логистике. В этой статье представлен систематический обзор литературы, посвященный недавним разработкам и внедрению различных технологий Индустрии 4.0 в устойчивой логистике как на внутри-, так и на межфирменном уровне. Сначала был проведен библиометрический анализ, чтобы определить тенденцию публикаций, наиболее влиятельные журналы и исследования, сети совместного цитирования и наиболее часто используемые ключевые слова. Затем был проведен контент-анализ, чтобы понять текущую исследовательскую среду о том, как технологии Индустрии 4.0 могут использоваться для улучшения устойчивой логистической деятельности, а именно производства и закупок, складирования, транспортировки и общей системной интеграции. Были обобщены текущие научные разработки, а также обсуждены проблемы, пробелы в литературе и будущие возможности исследований.

1) Необходимо сосредоточиться на трансформации умной логистики, ориентированной на человека. Последняя концепция Индустрии 5.0 расширяет технологически ориентированную трансформацию Индустрии 4.0 до более социально устойчивой, ориентированной на человека трансформации, и поэтому необходимы будущие исследования, чтобы понять, как интеллектуальная трансформация, ориентированная на человека, может быть достигнута в секторах логистики. Кроме того, необходимо лучше понять некоторые социальные последствия, такие как демографические изменения и влияние на стареющих работников внедрения этих интеллектуальных технологий в секторах логистики.

2) Многоцелевая сбалансированная система проектирования для устойчивых логистических операций. Это требует новых алгоритмов и систем, которые призваны помочь в принятии решений с учетом множества целей.

3) Необходимо лучше проанализировать воздействие логистических систем, основанных на Индустрии 4.0, на окружающую среду в течение жизненного цикла. Необходимы будущие исследования, чтобы обеспечить более глубокое понимание воздействия на окружающую среду посредством анализа жизненного цикла.

4) Аналитические модели и оптимизация для разумного внедрения технологий Индустрии 4.0 в различных логистических операциях, а также для количественного определения экономической выгоды, различных показателей устойчивости и общей производительности системы. Кроме того, в эпоху Индустрии 4.0 эффективность, результативность, гибкость, маневренность и воздействие на окружающую среду логистической системы, вероятно, необходимо будет заново сбалансировать, что потребует более продуманных аналитических инструментов и алгоритмов оптимизации.

Цифровой двойник устойчивых логистических систем должен быть ориентирован на предоставление комплексных решений для различных логистических операций. Посредством облачной системы прогнозная аналитика с искусственным интеллектом и данные в реальном времени от датчиков Интернета вещей, а также других кибер- и физических порталов должны быть легко связаны с инструментами аналитической оптимизации и моделирования для улучшения принятия упреждающих решений и решений в реальном времени в устойчивых логистических операциях. Кроме того, в будущих исследованиях также предлагается разработать двунаправленную архитектуру управления для достижения высокой автономности логистических операций, например, складирования.

5) Полуавтономные устойчивые транспортные решения. Даже несмотря на то, что в последние годы широкое внимание уделяется автономным транспортным средствам, реализация полностью автономной транспортной системы сталкивается со многими

проблемами и неопределенностями, то есть с юридическими ограничениями, технологической зрелостью и проблемами безопасности. Таким образом, использование полуавтономных решений является привлекательной альтернативой устойчивым логистическим решениям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Rauter R., Jonker J., Baumgartner R.J. Going our own way: driving forces in the development of sustainable business models // *J Clean Prod.* – 2017. - №140. – P. 144–154.
- 2 Allawi H., Guo Y., Sarkis J. Decision support for collaboration planning in sustainable supply chains // *J Clean Prod.* – 2019. - № 229. – P. 761–774.
- 3 Kaiser F.H., Ahmed K., Sikora M., Choudhary A., Simpson M. Decision support systems for sustainable logistics: a review and bibliometric analysis // *India Data Res.* – 2017. - №117. – P. 1376–1388.
- 4 Winkelhaus S., Gross E.H. Logistics 4.0: A systematic review of a new logistics system // *Int J Prod Res.* – 2020. - №58. – P. 18–43.
- 5 Sony M., Naik S.S. Ten lessons for managers in implementing Industry 4.0 // *IEEE Eng Manage Ed.* – 2019. - №47. – P. 45–52.
- 6 Martins V.B., Anholon R., Sánchez-Rodríguez V., Leal Filho V., Quelhas O.L.G. Brazilian logistics professionals' views on sustainable development: an exploratory study // *Int J Logist Manag.* – 2020. - №32(1). – P. 190–213.
- 7 Nenni M.E., Sforza A., Sterle S. A review of urban freight transport models based on sustainability // *Soft Comput.* – 2019. - №23. – P. 2899–2909.
- 8 Evangelista P., Durst S. Managing environmental sustainability knowledge of third party logistics service providers // *Vine.* – 2015. - №45. – P. 509–529.
- 9 Chalmeta R., Santos-DeLeon N.J. Sustainable supply chain in the era of Industry 4.0 and big data: A systematic review of literature and research // *Sustainability.* – 2020. - №12. – P. 4108.
- 10 Reddy K.R., Gunasekaran A., Kalpana P., Sreedharan V.R., Kumar S.A. Development of a blockchain framework for the automotive supply chain: a systematic review // *Computer Indian English.* – 2021. - №157. – P. 107-334.
- 11 Riahi I., Saikouk T., Gunasekaran A., Badraoui I. Artificial intelligence applications in supply chain: descriptive bibliometric analysis and future research directions // *Expert system. Adj.* – 2021. - №173. – P. 114-702.
- 12 Khorram Niaki M., Nonino F. Additive manufacturing management: a review and future research agenda // *Int J Prod Res.* – 2017. - №55. – P. 1419–1439.
- 13 Roblek V., Thorp O., Bach M.P., German A., Meszko M. The Fourth Industrial Revolution and Sustainable Development Practices: An Approach to Comparative Automated Content Analysis of Theory and Practice // *Sustainability.* – 2020. - №12. – P. 84-97.
- 14 Bepalyy S., Petrenko A. Impact of Urban Transport on City Development in the Context of Sustainable Development // *Transportation Research Procedia, XIII International Conference on Transport Infrastructure: Territory Development and Sustainability.* – 2023. - №68. – P. 534-538.
- 15 Bepalyy S. Transport Infrastructure of the Countries of Central Asia: State and Development Trends // *Transportation Research Procedia, XIII International Conference on Transport Infrastructure: Territory Development and Sustainability.* – 2023. - №68. – P. 766-770.

REFERENCES

- 1 Rauter, R., Jonker, J., Baumgartner, R. J. (2017). Going our own way: driving forces in the development of sustainable business models. *J Clean Prod*, 140, 144–154.
- 2 Allawi, H., Guo, Y., Sarkis, J. (2019). Decision support for collaboration planning in sustainable supply chains. *J Clean Prod*, 229, 761–774.
- 3 Kaiser, F. H., Ahmed, K., Sikora, M., Choudhary, A. Simpson M (2017). Decision support systems for sustainable logistics: a review and bibliometric analysis. *India Data Res*, 117, 1376–1388.
- 4 Winkelhaus, S., Gross, E. H. (2020). Logistics 4.0: A systematic review of a new logistics system. *Int J Prod Res*, 58, 18–43.
- 5 Sony, M., Naik, S. S. (2019). Ten lessons for managers in implementing Industry 4.0. *IEEE Eng Manage Ed.*, 47, 45–52.

- 6 Martins, V. B., Anholon, R., Sánchez-Rodriguez, V., Leal Filho, V., Quelhas, O. L. G. (2020). Brazilian logistics professionals' views on sustainable development: an exploratory study. *Int J Logist Manag*, 32(1), 190–213.
- 7 Nenni, M. E., Sforza, A., Sterle, S. (2019). A review of urban freight transport models based on sustainability. *Soft Comput*, 23, 2899–2909.
- 8 Evangelista, P., Durst, S. (2015). Managing environmental sustainability knowledge of third party logistics service providers. *Vine*, 45, 509–529.
- 9 Chalmeta, R., Santos-DeLeon, N. J. (2020). Sustainable supply chain in the era of Industry 4.0 and big data: A systematic review of literature and research. *Sustainability*, 12, 4108.
- 10 Reddy, K. R., Gunasekaran, A., Kalpana, P., Sreedharan, V. R., Kumar, S. A. (2021). Development of a blockchain framework for the automotive supply chain: a systematic review. *Computer Indian English*, 157, 107-334.
- 11 Riahi, I., Saikouk, T., Gunasekaran, A., Badraoui, I. (2021). Artificial intelligence applications in supply chain: descriptive bibliometric analysis and future research directions. *Expert system. Adj.*, 173, 114-702.
- 12 Khorram Niaki M, Nonino F (2017). Additive manufacturing management: a review and future research agenda. *Int J Prod Res*, 55, 1419–1439.
- 13 Roblek, V., Thorp, O., Bach, M. P., German, A., Meszko, M. (2020). The Fourth Industrial Revolution and Sustainable Development Practices: An Approach to Comparative Automated Content Analysis of Theory and Practice. *Sustainability*, 12, 84-97.
- 14 Bepalyu, S., Petrenko, A. (2023). Impact of Urban Transport on City Development in the Context of Sustainable Development. *Transportation Research Procedia*, XIII International Conference on Transport Infrastructure: Territory Development and Sustainability, 68, 534-538.
- 15 Bepalyu, S. (2023). Transport Infrastructure of the Countries of Central Asia: State and Development Trends. *Transportation Research Procedia*, XIII International Conference on Transport Infrastructure: Territory Development and Sustainability, 68, 766-770.

С.В. Беспалый^{1*}, С.Қ. Тугаев¹

¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

Тұрақты логистикадағы Индустрия 4.0 технологиялары: көлік компанияларында қолдану мүмкіндіктері

Негізгі мәселе: Қазіргі уақытта тұтынушылардың әртараптандырылған қажеттіліктеріне, қатаң экологиялық ережелерге және жаһандық бәсекелестерге байланысты нарықтық бәсекелестік барған сайын қатал болып келеді. Бүгінгі бәсекелес нарықта компанияларға аман қалуға ғана емес, сонымен қатар өркендеуге мүмкіндік беретін маңызды факторлардың бірі – логистикалық тиімділік. Бұл зерттеу Индустрия 4.0 технологияларын логистика секторларының экономикалық тиімділігін, қоршаған орта көрсеткіштерін және әлеуметтік әсерін жақсарту мүмкіндіктері ретінде қарастырады. Дегенмен, бұл технологиялық түрлендіру бірқатар қиындықтарды тудырады, атап айтқанда, тұрақтылықтың әртүрлі өлшемдері, түсініксіз пайдалар, өмірлік циклдің қоршаған ортаға әсерлері, теңсіздік мәселелері және технологияның жетілу деңгейі арасындағы келіссөздер. Зерттеулердің негізгі бағыты 4.0 индустриясына қатысты тұрақтылық пен жеткізу тізбегінің жалпы мәселелеріне бағытталған. Дегенмен, 4.0 индустриясының әртүрлі технологияларымен тұрақты логистиканы біріктіруге бағытталған жүйелі талдау әлі де жоқ.

Мақсаты: Кәсіпорындардың тұрақты тәжірибесін қалыптастыруға көмектесетін, сонымен қатар әлеуметтік жауапты компанияның имиджін қалыптастыратын, сондай-ақ олардың жалпы тұрақты жұмысын жақсартуға көмектесетін көлік компанияларының пайдалануы үшін Индустрия 4.0 технологияларын анықтау және негіздеу үшін жүйелі талдау жүргізу. экономикалық және экологиялық өлшемдері.

Әдістері: Бір немесе бірнеше зерттеу сұрақтары мен тақырыптарына қатысты барлық сәйкес мақалаларды анықтауға, бағалауға, түсіндіруге және жіктеуге бағытталған жүйелі әдебиет шолуы. Нәтижелері негізінен белгілі бір білім саласының сипаттамалық нәтижелеріне бағытталған және іріктеу бұрмалануынан зардап шегуі мүмкін сипаттамалық әдебиеттік зерттеумен салыстырғанда, жүйелі әдеби шолуды зерттеу ландшафтының жан-жақты шолуын қамтамасыз етеді.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: Талдау көлік компаниялары өз назарын болашақ даму үшін бүкіл өмірлік циклдегі тұрақтылықтың әртүрлі көрсеткіштері, адамға бағытталған технологиялық трансформация, жүйе интеграциясы және цифрлық егіздер, жартылай автономды көлік шешімдері, интеллектуалды кері логистика және компанияны басқарудың басқа тиімді құралдары.

Түйінді сөздер: тұрақты логистика; жасыл логистика; смарт технологиялар; индустрия 4.0.

S. Bespalyu^{1*}, S. Tugayev¹

¹Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan

Industry 4.0 Technologies in Sustainable Logistics: Possibilities for Application in Transport Companies

Main problem: Nowadays, market competition is becoming increasingly fierce due to diversified customer needs, strict environmental regulations and global competitors. One of the most important factors allowing companies not only to survive, but thrive in today's competitive market is logistics efficiency. This study examines Industry 4.0 technologies as opportunities to improve the economic efficiency, environmental performance and social impact of logistics sectors. However, this technological transformation poses a number of challenges, namely trade-offs between different sustainability metrics, unclear benefits, life-cycle environmental impacts, inequality issues and technology maturity. The research focuses on general sustainability and supply chain issues related to Industry 4.0. However, there is still no systematic analysis aimed at combining sustainable logistics with various Industry 4.0 technologies.

Purpose: Conducting a systematic analysis to identify and justify the use of Industry 4.0 technologies for use by transport companies that help shape the sustainable practices of enterprises, but also create the image of a socially responsible company, as well as improve their overall sustainable performance in economic and environmental dimensions.

Methods: A systematic literature review aimed to identify, evaluate, interpret and classify all relevant articles addressing one or more research questions and topics. Compared to a descriptive literature study, the results of which mainly focus on the descriptive results of a particular field of knowledge and may suffer from selection bias, a systematic literature review provides a comprehensive overview of the research landscape.

Results and their significance: The analysis shows that transport companies need to focus their attention, also for future development, on the balance between various indicators of sustainability throughout the entire life cycle, human-centered technological transformation, system integration and digital twins, semi-autonomous transport solutions, intelligent reverse logistics and other effective company management tools.

Keywords: sustainable logistics; green logistics; smart technologies; industry 4.0.

Дата поступления рукописи в редакцию: 12.03.2024 г.

UDC 378.147
MRNTI 06.52.13

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/91-98>

S.A. Buka^{1*}

¹Baltic International Academy, Latvia
(*e-mail: stanislavs.buka@bsa.edu.lv)

Evaluation of Mechanisms' Effectiveness of State Regulation of Innovative Activity

Abstract

Main problem: Rapidly changing trends in development of economies of countries require a rational approach to state regulation of innovative activity and investments directed to organization of real sector of the economy. At the same time, for analysis of modern state policy in the system of innovative development, it is necessary to assess the effectiveness of state regulation mechanisms of innovative activity in the economy of the Republic of Kazakhstan.

Purpose: to assess mechanisms of state regulation of innovative activity in the Republic of Kazakhstan in the global competitiveness system.

Methods: synthesis, content analysis, accommodation, monographic method, factor analysis, economic and statistical research method.

Results and their significance: The assessment of the mechanisms of state regulation of innovative activity in the Republic of Kazakhstan in the global competitiveness system allowed to fully assess effectiveness of mechanisms of state regulation of innovative activity in the economy. Examining the sub-indices of international rating of the World Economic Forum for 2021-2022 in relation to 2017-2018, the authors came to conclusion that in Kazakhstan today there is the decrease in all the sub-indices of rating and their factors ("basic requirements" and "business complexity"), with exception of "innovation" sub-index. This sub-index was significantly reduced due to a sharp deterioration in macroeconomic environment, which is directly related, according to the authors, to significant losses in oil export revenues. This, in turn, affected the deterioration of the state budget indicators. The article pays special attention to place and role of state regulation of innovative activity in the socio-economic policy of the country. Organizational and methodological problems in development and implementation of innovative policy in the Republic of Kazakhstan are researched in detail, which makes it necessary to solve them in order to achieve the effectiveness of innovative policy at the regional and national levels.

Keywords: system of expert assessments, innovative activity, methodology of the Global Competitiveness Index of the World Economic Forum, world competitiveness system.

Introduction

Rapidly changing trends in the development of economies require a rational approach to the state regulation of innovation and investment directed to the organization of the real sector of the economy.

For the analysis of modern state policy in the system of innovative development, it is fully necessary to assess the effectiveness of mechanisms of state regulation of innovative activity in the economy of the Republic of Kazakhstan in the world system of competitiveness.

Assessment of the mechanisms of state regulation of innovative activity in the Republic of Kazakhstan in the global system of competitiveness allow fully assess the effectiveness of state regulation mechanisms of innovative activity in the economy.

For this purpose, it is possible to use the expert assessment system, which is realized as method of the Global Competitiveness Index of the World Economic Forum (further GCI WEF).

Materials and methods

The authors investigate the ranking of WEF in economy of the Republic of Kazakhstan, in particular, assessment of the carrying out of innovative activity in the country. In accordance to the WEF, competitiveness is the set of factors that determine the level of labor productivity in separate countries and, thereby, the level of the country's development level that is possible to achieve in the economy [1].

The most competitive is the economy, which is growing faster both in the medium and long term.

In recent years, the state has realized certain systemic measures to form the innovative system in a full-fledged form and supported a number of initiatives in this sphere.

Within a relatively short period of time, a number of these measures have been realized, certain positive results have been achieved, which is reflected in the increase of main indicators of realization of innovative activity according to the assessment of the WEF (table 1).

In the rating of the WEF for 2021-2022, the Republic of Kazakhstan has 57th place, having reduced by seven positions in comparison with 2017-2018. Throughout 2017-2022, the positions of the Republic of Kazakhstan were relatively stable. Moreover, according to the results of the 2019-2020 rating, Kazakhstan made a breakthrough and reached the 42nd place, raising its rating by 8 points compared to 2014. It should be noted that this result is the best in the history of participation of the Republic of Kazakhstan in the rating of the WEF.

Table 1 - Current positions of Kazakhstan in the rating of the WEF

Indicators of the Republic of Kazakhstan in the rating of the WEF	2017-2018	2018-2019	2019-2020	2020-2021	2021-2022	Deviation to 2012-2013, positions, +/-
Number of countries in the WEF ranking	148	144	140	138	137	-
General Competitiveness Index Global	50	50	42	53	57	-7
Subindices:						
Basic requirements	48	51	46	62	69	-21
Effectiveness factors	53	48	45	50	56	-3
Factors of innovative development, including:	87	89	78	76	95	-8
Business sophistication	94	91	79	97	108	-14
Innovation	84	85	72	59	84	-
Note – Compiled by the authors based on sources [2,3,4,5,6]						

However, in 2021-2022, according to the rating results, the Republic of Kazakhstan had 57th place, having decreased by 4 positions in comparison with the previous period.

Considering the subindices of the rating in relation to 2013-2014, it can be noted that in Kazakhstan today there is the decrease in all subindices of the rating and their factors (“Basic requirements” and “business sophistication”), except for the “Innovation” subindex.

This subindices were significantly decreased due to sharp deterioration in the macroeconomic environment, which is directly related, in opinion of the authors, to significant losses in revenues from the export of oil, which affected the deterioration of the state budget’s indicators.

The rating is based on 12 factors that are institutions, infrastructure, macroeconomic environment, health and primary education, higher education and training, goods market efficiency, labor market efficiency, financial market development, technological readiness, market size, business sophistication, innovation.

It was outlined that Kazakhstan has achieved improvement in indicators such as health and primary education, higher education and training, technological readiness and market size.

Thus, on the factor “Health and primary education” the position of Kazakhstan has improved from 94th to 59th place mainly due to the improvement of statistics on primary education coverage. According to the factor “Higher education and training” Kazakhstan’s position increased from 57th to 56th place. Eight Kazakhstan universities entered the ranking of the best universities in the world QS (Quacquarelli Symonds World University Rankings), four of them are in the TOP 500.

At the same time, international rating agencies “Standard&Poors”, “Moody’s” and “Fitch” have assigned Kazakhstan a “stable” rating. Besides, there are slight declines in a number of indicators, which are directly related to the weakening of the macroeconomic environment and the development of the financial market.

In addition, in 2022, the ranking was led by the United States of America, which has held a leading position for the past five years. Following the USA are Singapore, Germany, Switzerland and Japan [7].

As noted in the 2022 GIK WEF report 2022, Kazakhstan took 59th place with an average score of 61,8 and remained in the same position as last year. Improvement occurred on 5 factors out of 12. The rating was downgraded by 4 factors and the positions remained unchanged by 3 factors. Of the 98 indicators, improvement occurred on 50 factors, there were no changes on 14 indicators.

In 2022 the Republic of Kazakhstan has taken the third place among all CIS countries, giving up only to Russia (43rd place), but at the same time, ahead of such countries as:

- Armenia (70th place);
- Georgia (65th place);
- Azerbaijan (69th place);
- Ukraine (83rd place);
- Moldova (88th place);
- Kyrgyz Republic (97th place);
- Tajikistan (102nd place).

At the same time, the countries such as Uzbekistan, Belarus and Turkmenistan didn't participate in the rating of the WEF in 2022.

According to the information provided by the GEF VEF in 2020-2021, the Republic of Kazakhstan has moved from the category of the transition group of countries that are driven by "production factors" and "management effectiveness" (group 1-2) to the higher-ranking group of countries that are located between countries, driving by "management effectiveness" and "innovations" (group 2-3).

The stages of development of the country are determined by the level of GDP per capita and the degree of conditionality of the country by the basic factors.

It should be noted that in Kazakhstan the structure of production largely consists of products from the extractive industry [8].

About 70 % of the total potential of industry and export is the oil and gas sector, which is proof of the country's direct dependence on raw materials and it doesn't provide opportunity to attribute the economy of the Republic of Kazakhstan to the group of countries that are on a higher development position.

At the same time, the total number of countries that participate in the rating of the WEF changes yearly.

In addition, according to the analysis, in obedience to the indicator such as "Patent activity", there is a worsening of positions in 2021-2022 compared to 2017-2018 (68th place, -1 position), and the negative trend for this indicator continues, starting from 2015 year.

At the same time, the formation and realization of innovations is one of the leading factors in the growth of the country's competitiveness [Foster, R. Innovation].

The indicator "PCT patent application / million populations" is also the indicator of efficiency throughout the system of development and research. The number of patents received by the country testifies to the scope of the performed scientific research, and also demonstrates their effectiveness.

However, the low ratings for this indicator in the "Innovation" factor demonstrate the insufficiently high level of technological development of the state, which underlines the country's growing dependence on foreign developments and technologies.

So, in 2020, China (38.1%) and the USA (20.4 %) submitted the largest number of international patent applications through the World Intellectual Property Organization (further WIPO) at the United Nations (further UN).

This, according to WIPO data, is the seventh record in the conditions of WIPO's overall increase in managed global systems in the protection of intellectual property (further IP). Then it is followed Japan - 11.0 %, South Korea - 7.4% and the European Union - 5.5 % (European Patent Office).

In 2020-2021 the distribution on developed clusters is deteriorating in comparison with 2020-2021 year (119th place, -4 positions).

Results

The deterioration in the state of cluster development indicator by 4 positions in the factor "Business sophistication" in comparison with the previous period indicates that the system-wide measures in this area aren't being used effectively enough, including, improving legislative measures

in the business environment, solution of problems of staffing and creating infrastructure elements, realizing specific investment projects.

Even in comparison with 2017-2018, this indicator decreased by 9 points, which indicates the need to take the necessary measures in this direction.

Because there is no single model for establishing the necessary and rational structure of organized cluster, extensive and complete research of cluster complexes is necessary. Many cities and territories have created their own strategies for cluster development.

Typical for all these clusters was the fact that their functioning was organized on base of partnership positions and focused on the commercialization of research-scientific works and innovative component in order to achieve success in global competitiveness [9; 115].

In this regard, it is possible to emphasize the significant configurations in the state innovative policy:

- direct budgetary assistance in the creation and commercialization of new technologies;
- indirect assistance in the form of tax policy and administrative regulation;
- investment in the education system;
- assistance to the significant factors of the economic infrastructure that are necessary for the rapid promotion of innovations;
- stimulating interaction between research institutes and the industrial sector through simplifying the administrative regulation of innovative programs.

Thus, in most countries of the world last time active process for the formation of clusters has taken place.

Cluster approaches allow considering as a “point of growth” of the region not a single enterprise, but the whole set of interconnected enterprises [10]. Enterprises that are members of the cluster have the opportunity to work together and effectively use human, financial and other resources.

Thus, owing to the cluster it is generated a certain synergistic effect, as a result of which the cluster potential exceeds the sum of all the potentials of the elements entering into it.

In the Republic of Kazakhstan, in our opinion, the formation of cluster is aimed at creating the necessary conditions for the development of competitive production in the non-raw materials sector of the economy.

In 1992-2016 in the Republic of Kazakhstan, The National Institute of Intellectual Property (further NIIP) issued more than 30 thousand documents protecting the right of IP.

National inventions include technologies in construction, metallurgy and pharmacology. In addition, over the last period, Kazakh scientists are increasingly beginning to work in the field of software and microelectronics .

However, for a number of characteristics, NIS of Kazakhstan lags behind innovative systems in foreign countries.

In general, based on the considered indicators, the following main differences between NIS of Kazakhstan and NIS of developed countries can be noted. For 2017-2022 in Kazakhstan, the total increase in issued protection documents for IP objects, according to the NIIS data, was 43.3%.

At the same time, the main share of registered objects is trademarks (84.2 % in 2020). It should be noted that high activity among foreign applicants has been maintained for the last five years (70 % in 2021).

Despite the increase in the Republic of Kazakhstan of issued protection documents in recent periods, the receipt of patents for inventions, copyright protection today is one of the most actual problems for the science of Kazakhstan. Only insignificant part of patents in Kazakhstan is approved in the patent offices of the USA, Japan, as well as the European Patent Office. In opinion of the authors, the main problem is the discrepancy of applications to the principles of novelty.

So, many developments, priority at the international level 3-5 years ago, have lost their novelty. In addition, for individuals or legal entities in Kazakhstan, due to their low patent literacy and the legal status in the sphere of IP, patenting abroad is often a very burdensome process.

This situation developed during the Soviet time and is still not overcome, although there is a tendency to increase the number of patents in the country.

As a result, despite unchanged positions over the last five years according to such factor as “Innovation” (84th place), positions of Kazakhstan’ continue to be weak, which is intensified by the deterioration of most indices on the factor “Business sophistication” (108th place, - 14 positions).

Discussion

For Kazakhstan, which is striving to drive to the third group “Economy, driven by innovation”, the impact of these components on total rating of the country is significant according to the following reasons:

- regardless of the stage of development, the introduction of innovations increases competitiveness and productivity in any market;
- in order that the country received benefits from the use of these or those technologies, they should be mainly developed within the country (the ability to produce independently technological innovations is more important than the ability to adapt technology from abroad).

This is confirmed by the example of the USA, which is annually included in the number of leaders in the factor of “Innovation” (4th place in 2020-2021).

The companies of this country are highly innovative, supported by effective system of universities, which are closely connected with the private sphere in the realization of R&D.

Combining the scales of opportunities that are represented by the volume of the market, these factors allow to make the USA economy more competitive in the world scene.

As a consequence, there are no connections between entrepreneurs and researchers (60th place in 2022 from 140 countries according to the WEF rating). In addition, the mechanism of approbation and introduction of created technologies at industrial enterprises doesn't function.

Conclusion

As a result, the authors can conclude that the NIS in the Republic of Kazakhstan doesn't fully create conditions for the introduction of R&D, developed by scientists of the country.

It is complex cross-sectoral cooperation and coordination of science, business and the state in the realization of the priority directions in the technological development. There is no long-term planning in the creation of business incubators, special research zones, science cities, technology parks, etc. As a result there are unexamined expensive projects, the lack of results in the realization of innovative activity, ineffective state expenses.

The lack of demand for R&D in business as a result affects negatively the provision of opportunities for scientists and researchers to receive higher wage, which may lead, in opinion of the authors, to the outflow of qualified personnel, especially young scientists, from scientific sphere. In addition, effective system of measures to stimulate demand for science hasn't yet been developed.

In this regard, at this stage, the state order is the main source for financing the realization of applied research and carrying out fundamental research.

The inadequacy of financing in the scientific sector (the share of science expenses in GDP is 0,13 % during 2017-2022) doesn't provide an opportunity to increase the science intensity in the national economy.

In this turn, the development of effective NIS should be based on highly qualified scientific and technical personnel, modern scientific and technological base, stable market demand for the results of scientific and innovative activity, mechanism for the protection of IP rights.

THE LIST OF SOURCES

- 1 Бекниязова Д.С. Проблемы повышения инновационной активности Казахстана в рамках глобального рейтинга конкурентоспособности и возможные пути их решения // Сборник научных трудов молодых ученых «Стратегия развития экономики: инновационные аспекты»: ФГБОУ ВПО ОмГУ им. Ф. М. Достоевского. – 2015. – С. 41-46.
- 2 Global Competitiveness Report 2017-2018. World Economic Forum, 2018. – P. 315-319. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://competitiveness.kz/globalnyy-indeks-konkurentosposobnosti-vef/69/255>
- 3 Global Competitiveness Report 2018-2019. World Economic Forum, 2019. – P. 321-334. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://competitiveness.kz/globalnyy-indeks-konkurentosposobnosti-vef/69/254>.
- 4 Global Competitiveness Report 2019-2020. World Economic Forum, 2020. – P. 346-352. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.nac.gov.kz/news/analytics/1100>.
- 5 Global Competitiveness Report 2020-2021. World Economic Forum, 2021. – P. 334-349. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://competitiveness.kz/globalnyy-indeks-konkurentosposobnosti-vef/69>.

- 6 Global Competitiveness Report 2021-2022. World Economic Forum, 2022. – P. 164-165. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2021-2022/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2021%E2%80%932022.pdf>.
- 7 Global Competitiveness Report 2022. World Economic Forum, 2022. – P. 315-319. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2022/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2022.pdf>.
- 8 Альжанова Н.Ш., Сабитулы А. Инновационная активность как движущий фактор предпринимательской деятельности Казахстана / Н.Ш. Альжанова, А. Сабитулы // Вестник КазНУ имени аль-Фараби. - 2015. - №6. – С. 48-55.
- 9 Nelson R. National Innovation Systems: A Comparative Analysis / R. Nelson - Oxford: Oxford University Press, 2019. – 541 p.
- 10 Mulgan G., Albury D. Innovation in Public Sector Strategy Unit / G. Mulgan, D. Albury - United Kingdom: United Kingdom Cabinet Office, 2020. – pp. 112-115.

REFERENCES

- 1 Bekniyazova, D. S. (2015). Problemy povysheniya innovacionnoi aktivnosti Kazakhstana v ramkakh glabal'nogo reytinga konkurentosposobnosti i vozmozhnye puti ikh resheniya [Problems of increasing innovation activity in Kazakhstan in the framework of the global competitiveness rating and possible ways to solve them]. Sbornik nauchnykh trudov molodykh uchenukh «Strategiya razvitiya ekonomiki: innovacionnye aspekty»: FGBOU VPO OmGU im. F.M. Dostoevskogo - Collection of scientific papers of young scientists “Strategy of economic development: innovative aspects”: FGBOU VPO OmSU named after F.M. Dostoevsky, 41-46 [In Russian].
- 2 Global Competitiveness Report 2017-2018. World Economic Forum. – P. 315-319. (2018). (n.d.). [www.competitiveness.kz](http://competitiveness.kz). Retrieved from: <http://competitiveness.kz/globalnyy-indeks-konkurentosposobnosti-vef/69/255>.
- 3 Global Competitiveness Report 2018-2019. World Economic Forum. – P. 321-334. (2019). (n.d.). www.competitiveness.kz. Retrieved from: <http://competitiveness.kz/globalnyy-indeks-konkurentosposobnosti-vef/69/254>.
- 4 Global Competitiveness Report 2019-2020. World Economic Forum. – P. 346-352. (2020). (n.d.). [nac.gov.kz](http://www.nac.gov.kz). Retrieved from: <http://www.nac.gov.kz/news/analytics/1100>.
- 5 Global Competitiveness Report 2020-2021. World Economic Forum. – P. 334-349. (2021). (n.d.). www.competitiveness.kz. Retrieved from: <http://competitiveness.kz/globalnyy-indeks-konkurentosposobnosti-vef/69>.
- 6 Global Competitiveness Report 2021-2022. World Economic Forum. – P. 164-165. (2018). (n.d.). www3.weforum.org. Retrieved from: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2021-2022/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2021%E2%80%932022.pdf>
- 7 Global Competitiveness Report 2022. World Economic Forum. – P. 315-319. (2022). (n.d.). www3.weforum.org. Retrieved from: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2022/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2022.pdf>
- 8 Alzhanova, N., Sabituly, A. (2019). Innovacionnaya aktivnost', kak dvizhushchiy factor predprinimatel'skoi deyatel'nosti Kazakhstana [Innovative activity as a driving factor of business activity in Kazakhstan]. Vestnik KazNU imeni al'-Farabi - Bulletin of Al-Farabi KazNU, 6, 48-55 [In Russian].
- 9 Nelson, R. (2015). National Innovation Systems: A Comparative Analysis. - Oxford: Oxford University Press.
- 10 Mulgan, G., Albury, D. (2020). Innovation in Public Sector Strategy Unit. - United Kingdom: United Kingdom Cabinet Office.

С.А. Бука^{1*}

¹Балтық Халықаралық академиясы, Латвия

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Негізгі мәселе: Елдер экономикаларының қарқынды дамып келе жатқан даму үрдістері экономиканың нақты секторын ұйымдастыруға бағытталған инновациялық қызмет пен инвестицияларды мемлекеттік реттеуге ұтымды көзқарасты талап етеді. Сонымен қатар,

инновациялық даму жүйесіндегі қазіргі заманның мемлекеттік саясатын талдау үшін мемлекеттің Қазақстан Республикасының экономикасындағы инновациялық қызметті реттеу тетіктерінің тиімділігін бағалау қажет.

Мақсаты: Жаһандық бәсекеге қабілеттілік жүйесіндегі Қазақстан Республикасындағы инновациялық қызметті мемлекеттік реттеу тетіктерін бағалау.

Әдістері: синтез, мазмұнды талдау, факторлық талдау, аккомодация, монографиялық және экономикалық-статистикалық әдістер қолданылды.

Нәтижелері және олардың маңыздылығы: Жаһандық бәсекеге қабілеттілік жүйесінде Қазақстан Республикасындағы инновациялық қызметті мемлекеттік реттеу тетіктерін бағалау экономикадағы инновациялық қызметті мемлекеттік реттеу тетіктерінің тиімділігін толық бағалауға мүмкіндік берді. Дүниежүзілік экономикалық форумның 2021-2022 жылдардағы Халықаралық рейтингінің 2017-2018 жылдарға қатысты ішкі индекстерін зерттей отырып, авторлар Қазақстанда «инновация» қосалқы индексін қоспағанда, рейтингтің барлық ішкі индекстерінің және олардың факторларының («негізгі талаптар» және «Бизнестің күрделілігі») төмендеуі байқалады деген қорытындыға келді. Бұл субиндекс макроэкономикалық конъюнктураның күрт нашарлауына байланысты айтарлықтай төмендеді, бұл авторлардың пікірінше, мұнай экспортынан түсетін табыстың айтарлықтай жоғалуына тікелей байланысты. Бұл өз кезегінде мемлекеттік бюджет көрсеткіштерінің нашарлауына әсер етті. Мақалада елдің әлеуметтік-экономикалық саясатындағы инновациялық қызметті мемлекеттік реттеудің орны мен рөліне ерекше назар аударылады. Қазақстан Республикасында инновациялық саясатты әзірлеу және іске асыру кезіндегі ұйымдастырушылық-әдістемелік проблемалар егжей-тегжейлі зерттелді, бұл оларды өңірлік және ұлттық деңгейлерде инновациялық саясаттың тиімділігіне қол жеткізу үшін шешуді қажет етеді.

Түйінді сөздер: сараптамалық бағалау жүйесі, инновациялық қызмет, дүниежүзілік экономикалық форумның Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексінің әдістемесі, әлемдік бәсекеге қабілеттілік жүйесі.

С.А. Бука^{1*}

¹Балтийская Международная Академия, Латвия

Оценка эффективности механизмов государственного регулирования инновационной деятельности

Основная проблема: Быстро меняющиеся тенденции развития экономик стран требуют рационального подхода к государственному регулированию инновационной деятельности и инвестиций, направляемых в организацию реального сектора экономики. Вместе с тем для анализа современной государственной политики в системе инновационного развития необходима оценка эффективности механизмов регулирования государством инновационной деятельности в экономике Республики Казахстан.

Цель: оценить механизмы государственного регулирования инновационной деятельности в Республике Казахстан в системе глобальной конкурентоспособности.

Методы: Были применены такие методы, как синтез, контент-анализ, факторный анализ, аккомодация, монографический и экономико-статистический методы.

Результаты и их значимость: Проведенная оценка механизмов государственного регулирования инновационной деятельности в Республике Казахстан в глобальной системе конкурентоспособности позволила в полной мере оценить эффективность механизмов государственного регулирования инновационной деятельности в экономике. Исследуя субиндексы международного рейтинга Всемирного экономического форума за 2021-2022 годы по отношению к 2017-2018 годам, авторы пришли к заключению, что в Казахстане сегодня наблюдается снижение всех субиндексов рейтинга и их факторов («основные требования» и «сложность бизнеса»), за исключением субиндекса «инновации». Этот субиндекс был существенно снижен в связи с резким ухудшением макроэкономической конъюнктуры, что напрямую связано со значительными потерями доходов от экспорта нефти. Это, в свою очередь, сказалось на ухудшении показателей государственного бюджета. В статье особое внимание обращено на место и роль государственного регулирования инновационной деятельности в социально-экономической политике страны. Детально исследованы организационно-методические проблемы при разработке и реализации инновационной

политики в Республике Казахстан, что делает необходимым их решение для достижения эффективности инновационной политики на региональном и национальном уровнях.

Ключевые слова: система экспертных оценок, инновационная деятельность, методика Глобального индекса конкурентоспособности Всемирного экономического форума, мировая система конкурентоспособности.

Date of receipt of the manuscript to the editor: 2024/03/14

УДК 338.242
МРНТИ 06.51.41

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/99-108>

А. Накова¹, Д.К. Абакова^{2*}, Ж.Т. Кургамбеков², С.А. Нуркеева²

¹Институт философии и социологии Болгарской академии наук, Болгария

²Инновационный Евразийский университет, Казахстан

(*e-mail: abakovadk@mail.ru)

Вопросы взаимодействия оперативного и стратегического управления предприятием в рыночной среде

Аннотация

Основная проблема: Одним из приоритетных направлений совершенствования системы управления на предприятии является организация эффективного взаимодействия стратегического и оперативного управления посредством формирования механизма их взаимодействия, ориентирующего оперативное управление на решение стратегических целей и задач.

В рыночных условиях особенно актуальны вопросы взаимодействия стратегического и оперативного управления производством, позволяющие решать сложные экономические проблемы предприятия, связанные с рациональным использованием вовлеченных в производство ресурсов, снижением производственных затрат, повышением качества выпускаемой продукции, оптимизацией производственного потенциала в целях повышения эффективности деятельности всего предприятия в целом и его структурных подразделений. Роль механизма взаимодействия стратегического и оперативного управления производством заключается также в возможности согласования тех конечных стратегических целей, к которым стремится предприятие, с реально имеющимися внутренними производственными возможностями.

Цель данной статьи состоит в исследовании вопросов взаимодействия оперативного и стратегического управления предприятием в рыночной среде. Теория и современная практика управления производством в конкурентной среде показывают, что осуществление оперативного управления производством является закономерным этапом воплощения управления стратегического, следовательно, между ними имеет место тесная взаимосвязь, которая проявляется при их взаимодействии.

Методы: В работе использовались методы анализа и обобщения, метод системного и сравнительного анализа, структурно-функциональный метод, экономико-математические методы, графический и табличный метод.

Результаты и их значимость: авторами рассмотрены теоретические аспекты взаимосвязи между стратегическим и оперативным управлением производством на предприятии в условиях конкурентной среды. Отмечается низкий уровень соответствия оперативных задач производства стратегическим целям развития отечественных предприятий и особая роль информационных систем, призванных связать воедино оперативные и стратегические задачи управления. Соответственно, исследованы ключевые аспекты внедрения информационных технологий, включая необходимость обучения сотрудников, стратегическое планирование коммуникаций, управление информационными потоками и использование аналитики данных. Приводятся примеры успешного применения информационных технологий в различных отраслях и организациях.

Ключевые слова: управление производством, конкурентная среда, стратегическое управление, оперативное управление, механизм взаимодействия, информационные системы управления.

Введение

В практике работы производственных предприятий в условиях конкурентной среды особое значение приобретают взаимосвязь и согласованность ориентиров долгосрочного развития предприятия с задачами, выполняемыми в ходе его оперативной производственной деятельности. Рыночные условия хозяйствования, имея высокую динамичность и, как правило,

низкую предсказуемость, обуславливают непредвиденные изменения в условиях функционирования предприятий и непосредственно в их производственной деятельности, что влечет за собой отклонения в оперативных производственных планах, вызывая дополнительные сложности в достижении стратегических целей и задач.

Кроме того, на отечественных предприятиях стратегические и оперативные цели и задачи часто отличаются несогласованностью: приоритет отдается достижению высоких результатов в оперативной производственной деятельности, без учета стратегических интересов и перспектив развития предприятия.

Очевидно, указанные особенности системы управления производством на отечественных предприятиях не соответствуют рыночным реалиям, поскольку не формируют условий для долгосрочного развития, не обеспечивают достижение стратегических ориентиров предприятия и повышения его конкурентоспособности.

Тем самым, очевидно, что стратегическое и оперативное управление производством должно представлять единую систему, обеспечивающую формирование не только сегодняшней прибыли, но и создание потенциала прибыльности и конкурентоспособности производства в будущем. Соответственно, система управления производством в конкурентной среде, кроме сфер стратегического и оперативного управления, должна включать механизм их взаимодействия.

Материалы и методы

Под механизмом взаимодействия стратегического и оперативного управления производством понимается совокупность взаимосвязанных инструментов, методов, моделей, позволяющих организовать и осуществлять эффективное согласованное управление производственной системой как на стратегическом, так и на оперативном уровне.

Основными управляемыми подсистемами являются основное, вспомогательное и обслуживающее производство, управляющее воздействие на которые оказывается посредством функций: прогнозирования, планирования, организации, координации, регулирования, контроля, учета, анализа отклонений и разработки корректирующих мероприятий. Роль механизма взаимодействия стратегического и оперативного управления производством на предприятии раскрывается в ходе реализации его функций.

Основной задачей управления производством является создание целостной общественно-производственной системы, обеспечивающей получение оптимальных производственных результатов при минимально возможных затратах.

Следовательно, основной задачей механизма взаимодействия стратегического и оперативного управления производством является единство, системность и слаженность функционирования управляющих подсистем, обеспечивающие целостность и эффективность управления производственной деятельностью предприятия.

Для обеспечения системы оптимизации управления предприятием, обеспечивающей не только текущую результативность деятельности, но и создание потенциала конкурентоспособности производства в будущем, необходимо четкое согласование функциональных подсистем управления предприятием в рамках формирования соответствующего механизма управления предприятием.

Механизм взаимодействия стратегического и оперативного управления предприятием - совокупность взаимосвязанных и взаимодействующих элементов, объединенных определенной целью и представляющих собой инструментарий, переводящий управление системой предприятия со стратегического уровня в оперативный режим, и обеспечивающий их непрерывную обратную связь (рисунок 1) [1].

Сущность механизма взаимодействия функциональных подсистем управления предприятием в том, что он интегрирует основные взаимодействующие элементы на этапе преобразования стратегического управления в оперативное, позволяя раскрыть их взаимосвязи и координировать процесс реализации.

Роль механизма взаимодействия функциональных подсистем управления предприятием заключается в обеспечении единства, целенаправленности и слаженности деятельности предприятия, что, в свою очередь, является гарантом целостности системы управления деятельностью предприятия.

Единство стратегического и оперативного управления предприятием проявляется в следующем:

- в единой цели функционирования стратегического и оперативного управления – повышение конкурентоспособности предприятия;
- едином объекте управления – деятельности предприятия;
- едином инструменте стратегического и оперативного управления – управленческих решений;
- единых базовых функциях управления;
- единой интегрированной информационной базе.

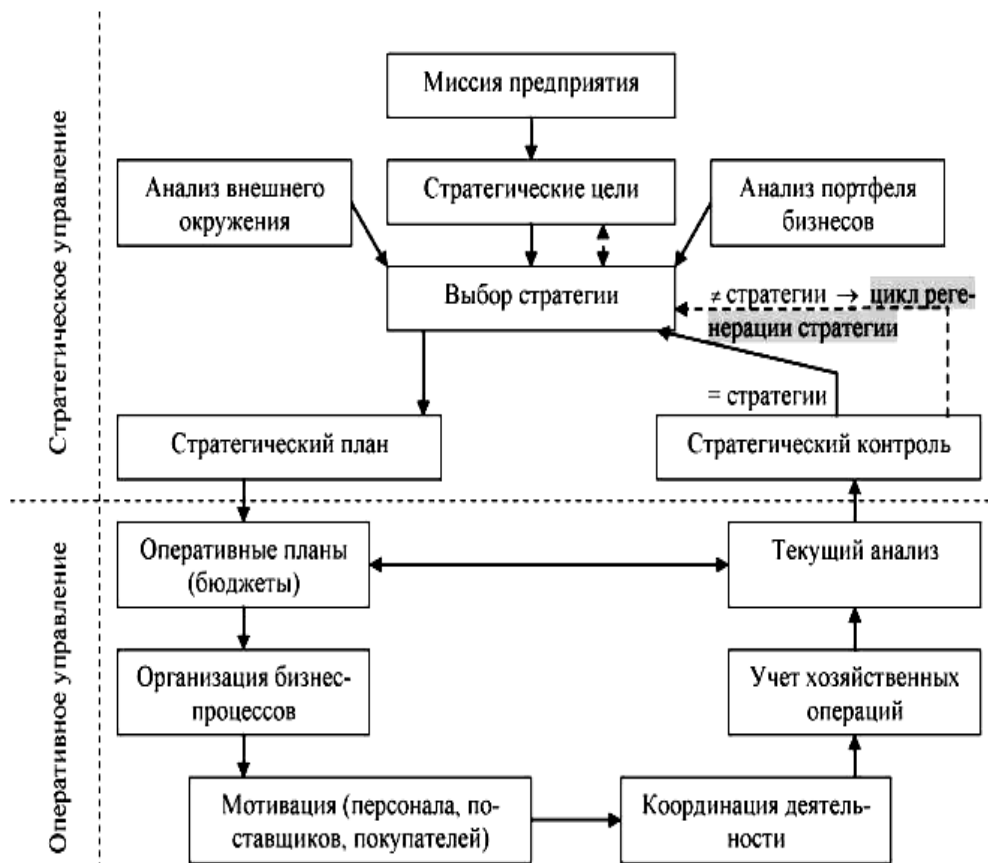

Рисунок 1 – Механизм взаимодействия стратегического и оперативного управления предприятием

Механизм взаимодействия функциональных подсистем управления предприятием предполагает конкретизацию стратегического плана во времени, в результате чего планы становятся более детальными при переходе от общих подразделений предприятия к таким подразделениям предприятия, как цех, участок, рабочее место, преобразуясь в оперативные планы предприятия и сменно-суточные задания. Кроме того, исследуемый механизм взаимодействия обеспечивает осуществление непрерывной обратной связи и регулирование стратегии предприятия в зависимости от конкретной ситуации на предприятии.

Результаты

Функционирование и совершенствование механизма взаимодействия функциональных подсистем управления предприятием базируется на определенных методологических основах, дающих характеристику компонентов управления предприятием – цели, объект, предмет, задачи, современные инструменты, необходимых для решения поставленной задачи [2].

Совокупность элементов, составляющих методологическую механизма взаимодействия функциональных подсистем управления предприятием, изображена на рисунке 2.

По мнению автора, функциональное содержание и роль механизма взаимодействия функциональных подсистем управления предприятием, объективно, позволяют ему занимать центральное место в системе управления предприятием.

Механизм взаимодействия функциональных подсистем управления предприятием, в совокупности определяет единую систему менеджмента на предприятии. От того, насколько эффективно данные подсистемы взаимодействуют между собой, напрямую зависит

результативность всей хозяйственной деятельности предприятия и достижение утвержденных стратегических, тактических и оперативных целей предприятия [3].

Рисунок 2 – Методологические основы механизма взаимодействия стратегического и оперативного управления предприятием

Часто влияние внешних факторов приводит к тому, что результаты деятельности не подходят выбранной стратегии, возникают два варианта действий:

- 1) внесение поправок в цикл оперативного управления;
- 2) если качественное изменение внутренних факторов не приводит к желаемым результатам, то есть внешнее давление играет доминирующую роль, возникает цикл регенерации стратегии, место которого отражено на рисунке 2.

Стратегическое управление представляет собой деятельность по разработке миссии, важнейших целей организации и способов их достижения, обеспечивающих ее развитие в нестабильной внешней среде путем изменения и самой организации, и ее внешней среды. Стратегическое управление – это постоянный процесс выбора, реализации и контроля целей и стратегий организации [4].

Наиболее важными содержательными результатами стратегического управления являются:

- подготовка стратегии предприятия;
- определение ее стратегической возможности;
- построение организационной структуры.

Оперативное управление деятельностью предприятия включает ряд определенных функций управления, которые реализуются через некоторые элементы управленческого цикла: прогнозирование, планирование, организацию, координацию, стимулирование выполнения, учет и анализ.

Системный путь отрицает универсальность любой единственной модели стратегии. Цели стратегии и способы принятия решений зависят от социально-психологических характеристик стратегов, социальных и культурных условий, в которых они действуют. Возможность построения эффективных корпоративных стратегий имеет важное преимущество системного подхода. Процесс стратегического управления в большинстве включает в себя следующие этапы: соответствующей им стратегии и процесс выбора целей; а также процесс реализации стратегии [5].

Обсуждение

Как считает один из известных теоретиков и специалистов в области стратегического управления М. Портер, что имеется три главных подхода к выработке стратегии поведения фирмы на рынке:

- в минимизации издержек производства - лидерство.
- в производстве продукции - специализация
- фиксация определенного сегмента рынка и концентрации усилий фирмы на выбранном рыночном сегменте [6].

Следуя, из данных подходов в теории менеджмента представлены обширно наиболее известные базовые или эталонные стратегии. Они отражают четыре различных подхода к росту фирмы, а так же, связаны с изменением состояния одного или нескольких элементов: продукт; рынок; отрасль; положение фирмы внутри отрасли; технология. Каждый из этих элементов может находиться в одном из двух состояний: существующее состояние или же новое. Допустим, в отношении продукта это может быть или решение производить тот же продукт, или переходить к производству нового продукта [7].

Главными факторами, которые должны учитываться при выборе стратегии, по мнению различных авторов (Виханский О. С, Парахина В. Н. и др.) являются: состояние отрасли и позиция предприятия в отрасли; цели предприятия; интересы и отношение высшего руководства; финансовые ресурсы предприятия; квалификация работников; обязательства предприятия; степень зависимости от внешней среды; временной фактор.

Оценка выбранной стратегии осуществляется в виде анализа правильности и достаточности учета главных факторов, определяющих возможности осуществления стратегии. Основным критерием оценки данной стратегии является ответ на вопрос: «Для достижения предприятием своих целей, приведет ли выбранная стратегия?» В результате динамика внешней и внутренней среды предприятия оказывает влияние на важные факторы, где, возникает необходимость осуществления стратегического контроля, проблемой которого является выявление того, приведет ли реализация стратегии к достижению поставленных целей.

Сравнение оперативного (текущего) и стратегического управления предприятием представлено в таблице 1.

Таблица 1 – Сравнение оперативного (текущего) и стратегического управления предприятием

Характеристики	Оперативное управление	Стратегическое управление
Учет фактора времени	- экстраполяция на будущее; - текущая и среднесрочная перспектива.	- взгляд от будущего к настоящему; - долгосрочная перспектива.
Основополагающие цели	- максимизация прибыли; - производство товаров и услуг.	- баланс с внешним окружением; - выживание и развитие предприятия.
Основные факторы построения системы управления	- функции и организационные структуры, процедуры, техника и технологии	- система информационного обеспечения; - люди (человеческие ресурсы); - состояние рынка; - инновации.

Продолжение таблицы 1

Сосредоточение внимания руководителя	- закрытая система (взгляд внутрь организации); - поиск путей эффективного применения ресурсов.	- современный учет возможностей и угроз; - открытая система (ориентация на победу в конкурентной борьбе).
Оценка эффективности	- текущие финансовые показатели, прибыль; - внутренняя рациональность и экономичность работы.	- динамика рентабельности; - стабильность сбыта, доля на рынке; - адаптация к изменениям внешней среды; - наличие конкурентных преимуществ.
Управление персоналом	- взгляд на персонал как на ресурс организации для выполнения работ и функций организации.	- персонал – основа предприятия, главный источник его выживания и процветания, главная ценность предприятия.
Примечание – Составлено авторами по данным источника [8, с. 103].		

Результативность стратегического управления зависит от трех стратегических макроустановок организации: на рост, защиту и развитие. В зависимости от среды возможно преимущество той или иной установки. Стратегические макроустановки определяются уровнем результативности функционирования и развития предприятия, который может быть представлен типами «Кризис», «Стабильность», «Рост».

В целом, оперативное управление производством играет ключевую роль в обеспечении эффективности предприятия. Оно отвечает за планирование, контроль и управление процессом производства, а также за достижение поставленных целей и задач [18, с. 14].

Роль оперативного управления в деятельности предприятия можно представить следующим образом (таблица 2).

Таблица 2 – Роль оперативного управления в деятельности предприятия

Характеристики	Сущность оперативного управления	Роль оперативного управления
Контроль производства	Оперативное управление производством осуществляет контроль за выполнением планов производства, соблюдение сроков, качества выпускаемой продукции, использования ресурсов и эффективности процесса производства.	Данный контроль позволяет выявлять отклонения от плана и принимать меры для их устранения.
Планирование производства	Оперативное управление предприятием отвечает за разработку планов предприятия, которые определяют необходимые ресурсы, сроки выполнения работ и последовательность операций.	Планирование позволяет оптимизировать использование ресурсов, минимизировать затраты и снизить время выполнения заказов.
Управление ресурсами	Оперативное управление производством отвечает за эффективное использование ресурсов предприятия, таких как сырье, материалы, оборудование и трудовые ресурсы.	Оптимизирует процессы закупки, хранения и использования ресурсов, чтобы минимизировать затраты и обеспечить непрерывность производства.
Управление производственными процессами	Оперативное управление производством отвечает за управление производственными	Оперативное управление стремится к повышению эффективности и

Продолжение таблицы 2

	процессами, включая планирование и контроль операций, организацию рабочих мест, оптимизацию потока материалов и информации, а также управление производственным персоналом.	производительности процессов, сокращению времени выполнения заказов и улучшению общей производительности предприятия.
Управление качеством	Оперативное управление производством отвечает за обеспечение высокого качества выпускаемой продукции.	Оперативное управление разрабатывает и внедряет системы контроля качества, проводит анализ и исправление дефектов, а также улучшает процессы производства для достижения высокого уровня качества.
Примечание – Составлено авторами по данным источника [9, с. 87].		

Заключение

В целом, оперативное управление производством играет важную роль в обеспечении эффективности предприятия. Оно позволяет оптимизировать использование ресурсов, контролировать процесс производства, обеспечивать высокое качество продукции и улучшать производственные процессы. Это способствует повышению конкурентоспособности предприятия и достижению поставленных целей. Оперативное управление производством постоянно развивается и приспосабливается к изменяющимся условиям и требованиям современного бизнеса [10]. Вот некоторые из основных тенденций, которые наблюдаются в развитии оперативного управления производством:

1) Использование аналитики и больших данных. С появлением больших данных и развитием аналитических инструментов, оперативное управление производством стало более основанным на данных и фактах. Аналитика позволяет анализировать большие объемы данных, выявлять тенденции и паттерны, а также прогнозировать будущие события. Это помогает принимать более обоснованные решения и оптимизировать производственные процессы.

2) Гибкое производство. Современные рынки требуют от предприятий гибкости и способности быстро реагировать на изменения в требованиях клиентов. Гибкое производство позволяет быстро переключаться между различными продуктами и адаптироваться к изменениям в спросе. Оперативное управление производством играет важную роль в организации гибкого производства, позволяя эффективно планировать и контролировать процессы производства.

3) Автоматизация и цифровизация производства. С развитием технологий и появлением новых инноваций, производственные процессы становятся все более автоматизированными и цифровыми. Это позволяет улучшить эффективность и точность управления производством, а также сократить время выполнения задач. Применение автоматизированных систем управления (АСУ) позволяет оперативному управлению производством быстро реагировать на изменения в процессе производства и принимать соответствующие решения.

4) Устойчивое производство. Современные предприятия все больше обращают внимание на устойчивое производство, которое учитывает экологические, социальные и экономические аспекты. Оперативное управление производством должно учитывать эти аспекты и стремиться к оптимизации использования ресурсов, снижению отходов и воздействию на окружающую среду.

5) Управление по принципу «точно в срок». Сокращение времени выполнения заказов и доставки продукции становится все более важным для предприятий. Управление по принципу «точно в срок» означает, что оперативное управление производством должно стремиться к выполнению заказов в оговоренные сроки и обеспечивать своевременную доставку продукции. Это требует эффективного планирования, контроля и координации производственных процессов.

В целом, развитие оперативного управления производством направлено на повышение эффективности, гибкости и устойчивости производственных процессов. Это позволяет предприятиям быть конкурентоспособными и успешными на рынке.

Таким образом, «оперативное управление производством является важной функцией в любой организации. Оно включает в себя определение целей и задач, принципы, функции, методы и инструменты, а также особенности в различных отраслях. Оперативное управление производством играет ключевую роль в обеспечении эффективности предприятия и его конкурентоспособности. В настоящее время наблюдается ряд тенденций в развитии оперативного управления производством, таких как автоматизация и цифровизация процессов. Все это позволяет организациям достигать более высоких результатов и улучшать свою конкурентоспособность на рынке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Zhong Z., Haoran W., Junsheng W. Analysis of Enterprise Strategic Management Issues and Coping Strategies Based on Big Data Analysis // E3S Web of Conferences. – 2020. - №2 – P. 44-48.
- 2 Нурумов А.А., Есенова Г.Ж., Имангалиева М.А. Научно-методологические основы финансового менеджмента в современной экономической литературе // Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. – 2020. – № 3. – С. 157-164.
- 3 Yao X., Zhang F., Sun L. Application of Big Data Technology in Enterprise Strategic Management // Electronic Technology and Software Engineering. – 2017. - № 14. - P.170- 185.
- 4 Зубкова О.В., Артемова А.Н. Проблема соответствия показателей оперативного управления предприятием его текущей стратегии // Вопросы управления. - 2021. - №23(230). – С. 23-30.
- 5 Dai B. The Harmonious Connotation of Contemporary Transcending Competition Strategy // Journal of Shijiazhuang University of Economics. – 2020. - № 33. - P. 77-79.
- 6 Volkova M., Troian V. Operational management in the enterprise management system // Ekonomika ta derzhava. – 2021. - № 6. – P. 82-85.
- 7 Абдукаримов И.Т., Беспалов М.В. Анализ финансового состояния и финансовых результатов предпринимательских структур: учеб. пособие. – Москва: ИНФРА-М, 2022. – 214 с.
- 8 Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа: Учебник - М.: финансы и статистика, 2018. -168 с.
- 9 Баллуян М.М., Пышнограй А.П. Вопросы применимости концепций финансового менеджмента в условиях жизнедеятельности предприятия // Инновации. Наука. Образование. – 2020. – № 23. – С. 2083-2089.
- 10 Chen H. Strategy determines the future - On the strategy of small and medium-sized enterprises // Science & Technology. – 2021. - №9. - P. 6-19.

REFERENCES

- 1 Zhong, Z., Haoran W., Junsheng W. Analysis of Enterprise Strategic Management Issues and Coping Strategies Based on Big Data Analysis // Web conference E3S. - 2020. – №2 - pp. 44-48 [in Russian].
- 2 Nurumov A.A., Esenova G.Zh., Imangalieva M.A. Nauchno-metodologicheskie osnovy finansovogo menedzhmenta v sovremennoj jekonomicheskoy literature [Scientific and methodological foundations of financial management in modern Economic literature]. Ekonomicheskaja serija Vestnika ENU im. L.N. Gumileva- Economic series of the Bulletin of the L.N. Gumilev ENU, 3, 157-164 [in Russian].
- 3 Yao, H., Zhang, F., Sun, L. (2017). Application of big data technology in strategic enterprise management. Electronic technologies and software engineering, 14, 170- 185 [in Russian].
- 4 Zubkova, O. V., Artemova, A. N. (2021). The problem of compliance of indicators of operational management of an enterprise with its current strategy. Management issues, 23(230), 23-30 [in Russian].
- 5 Dai, B. (2020). The Harmonious Connotation of Contemporary Transcending Competition Strategy. Journal of the Shijiazhuang University of Economics, 33, 77-79.
- 6 Volkova, M., Troian, V. (2021). Operational management in the enterprise management system. Economy is power, 6, 82-85.

7 Abdugarimov, I. T., Bepalov, M. V. (2022). Analiz finansovogo sostojanija i finansovyh rezul'tatov predprinimatel'skih struktur [Analysis of the financial condition and financial results of entrepreneurial structures]. Moscow: INFRA-M [in Russian].

8 Bakanov, M. I., Sheremet, A. D. (2018). Teoriya jekonomicheskogo analiza [Theory of economic analysis] Moscow: Finance and statistics [in Russian].

9 Ballouyan, M. M., Pyshnograd, A. P. (2020). Voprosy primenimosti koncepcij finansovogo menedzhmenta v uslovijah zhiznedejatel'nosti predpriyatija [Questions of the applicability of financial management concepts in the conditions of an enterprise's life]. Innovacii. Nauka. Obrazovanie - Innovation. Science. Education, 23, 2083-2089 [in Russian].

10 Chen, H. (2021). Strategy determines the future - On the strategy of small and medium-sized enterprises // Science and Technology, 9, 6-19.

А. Накова¹, Д.К. Абакова^{2*}, Ж.Т. Кургамбеков², С.А. Нуркеева²

¹Болгария Ғылым академиясының философия және әлеуметтану институты, Болгария

²Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

(*e-mail: abakovadk@mail.ru)

Нарықтық ортадағы кәсіпорынды жедел және стратегиялық басқарудың өзара іс-қимыл мәселелері

Негізгі мәселе: кәсіпорында басқару жүйесін жетілдірудің басым бағыттарының бірі стратегиялық мақсаттар мен міндеттерді шешуге жедел басқаруды бағдарлайтын олардың өзара іс-қимыл тетігін қалыптастыру арқылы стратегиялық және жедел басқарудың тиімді өзара іс-қимылын ұйымдастыру болып табылады.

Нарықтық жағдайда өндірісті стратегиялық және жедел басқарудың өзара іс-қимыл мәселелері ерекше өзекті болып табылады, бұл кәсіпорынның өндіріске тартылған ресурстарды ұтымды пайдаланумен, өндірістік шығындарды төмендетумен, өнімнің сапасын арттырумен, бүкіл кәсіпорынның және оның құрылымдық бөлімшелерінің тиімділігін арттыру мақсатында өндірістік әлеуетті оңтайландырумен байланысты күрделі экономикалық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Өндірісті стратегиялық және жедел басқарудың өзара әрекеттесу механизмінің рөлі сонымен қатар кәсіпорын ұмтылатын түпкілікті стратегиялық мақсаттарды нақты қол жетімді ішкі өндірістік мүмкіндіктермен үйлестіру мүмкіндігінде жатыр.

Мақаланың мақсаты - нарықтық ортадағы кәсіпорынды жедел және стратегиялық басқарудың өзара әрекеттесу мәселелерін зерттеу. Бәсекелестік ортадағы өндірісті басқарудың теориясы мен қазіргі тәжірибесі өндірісті жедел басқаруды жүзеге асыру стратегиялық басқаруды жүзеге асырудың табиғи кезеңі болып табылатындығын көрсетеді, сондықтан олардың өзара әрекеттесуінде көрінетін тығыз байланыс бар.

Әдістері: жұмыста талдау және жалпылау әдістері, жүйелік және салыстырмалы талдау әдісі, құрылымдық-функционалдық әдіс, экономикалық-математикалық әдістер, графикалық және кестелік әдіс қолданылды.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: авторлар бәсекелестік орта жағдайында кәсіпорындағы өндірісті стратегиялық және жедел басқару арасындағы қатынастың теориялық аспектілерін қарастырады. Өндірістің жедел міндеттерінің отандық кәсіпорындарды дамытудың стратегиялық мақсаттарына сәйкестігінің төмен деңгейі және басқарудың жедел және стратегиялық міндеттерін біріктіруге арналған ақпараттық жүйелердің ерекше рөлі байқалады. Тиісінше, ақпараттық технологияларды енгізудің негізгі аспектілері зерттелді, соның ішінде қызметкерлерді оқыту қажеттілігі, коммуникацияларды Стратегиялық жоспарлау, ақпараттық ағындарды басқару және деректерді талдауды пайдалану. Әр түрлі салалар мен ұйымдарда ақпараттық технологияларды сәтті қолдану мысалдары келтірілген.

Түйінді сөздер: өндірісті басқару, бәсекелестік орта, стратегиялық басқару, жедел басқару, өзара іс-қимыл механизмі, басқарудың ақпараттық жүйелері.

A. Nakova¹, D.K. Abakova^{2*}, Zh.T. Kurgambekov², S.A. Nurkeeva²

¹ Institute of Philosophy and Sociology of the Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria

²Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

(*e-mail: abakovadk@mail.ru)

Issues of Interaction Between Operational and Strategic Management of an Enterprise in a Market Environment

Main problem: One of the priority directions for improving the management system at the enterprise is the organization of effective interaction between strategic and operational management through the formation of a mechanism for their interaction, orienting operational management to achieve strategic goals and objectives.

In market conditions, issues of interaction between strategic and operational production management are particularly relevant, allowing solving complex economic problems of the enterprise related to the rational use of resources involved in production, reducing production costs, improving the quality of products, optimizing production potential in order to increase the efficiency of the entire enterprise as a whole and its structural divisions. The role of the mechanism of interaction between strategic and operational production management also lies in the possibility of coordinating those final strategic goals that the enterprise strives for with the actual internal production capabilities.

The purpose of this article is to study the issues of interaction between operational and strategic management of an enterprise in a market environment. The theory and modern practice of production management in a competitive environment show that the implementation of operational production management is a natural stage in the implementation of strategic management, therefore, there is a close relationship between them, which manifests itself in their interaction.

Methods: The methods of analysis and generalization, the method of systematic and comparative analysis, structural and functional method, economic and mathematical methods, graphical and tabular method were used in the work.

Results and their significance: the authors consider the theoretical aspects of the relationship between strategic and operational production management at an enterprise in a competitive environment. There is a low level of compliance of operational tasks of production with the strategic goals of development of domestic enterprises and the special role of information systems designed to link operational and strategic management tasks together. Accordingly, the key aspects of information technology implementation are investigated, including the need for employee training, strategic communications planning, information flow management and the use of data analytics. Examples of successful application of information technologies in various industries and organizations are given.

Keywords: production management, competitive environment, strategic management, operational management, interaction mechanism, information management systems.

Дата поступления рукописи в редакцию: 12.03.2024 г.

ОӘЖ 615.12 (574)
МРНТИ 06.52.13

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/109-115>

А.С. Нарынбаева^{1*}, Г.В. Мерғалиева¹, Д.Б. Садвақасов¹

¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

(*e-mail: narynbaeva@mail.ru)

ҚР фармацевтикалық компанияларының дамуы мен мемлекеттік реттелуін талдау

Аңдатпа

Негізгі мәселе: Қазақстанда фармацевтикалық нарық ТМД елдерінде ең дамыған нарықтардың бірі болып табылады. Белгілі бір дәрежеде тапшылықты еңсеріп, дайын дәрілік заттар мен медициналық мақсаттағы бұйымдардың әртүрлі түрлерімен қанықтыру қамтамасыз етілді. Қызмет көрсету мәдениеті өсті. Фармацевтикалық нарықтардың дамуындағы негізгі әлемдік үрдістер – тігінен интеграцияланған компаниялардың шоғырлануы мен дамуы байқалады. Дистрибуторлық, өндірістік және бөлшек сауда секторларында өзгерістер орын алуда. Дәріхана желілерінің саны артып келеді. Заманауи маркетингтік технологиялар енгізілуде. Сондай-ақ, шетелдік өндірушілер үшін Орталық Азия елдері арасындағы Қазақстанның фармацевтикалық нарығы заңнамалық орта тұрғысынан барынша қолжетімді және ашық болып қала береді. Алайда, нарықтың әлеуеті халықтың салыстырмалы түрде аз санымен және сатып алу қабілетімен шектеледі. Фармацевтика өнеркәсібінің өсуі әлі де негізінен жалпы препараттарға сұраныс есебінен жүзеге асырылатын болады. Қазақстанның ЕАЭО-ға кірігуі дәрілік заттардың сапасын арттыруға және олардың құнын төмендетуге ықпал ететін болады.

Мақаланың *мақсаты* - Қазақстан Республикасындағы фармацевтикалық компаниялардың дамуы мен мемлекеттік реттелуіне талдау жүргізу, Қазақстан Республикасының фармацевтикалық компанияларын реттеу саласындағы мәселелерді және оларды шешу жолдарын анықтау болып табылады.

Әдістері: зерттеудің әдіснамалық негізі Қазақстан Республикасының индустриялық - инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде жалпы өнеркәсіпті, атап айтқанда фармацевтика өнеркәсібін кешенді талдау болып табылады.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: Бұл мақалада авторлар Қазақстанның фармацевтикалық нарығының дамуы сипатталған және соңғы жылдардағы қорытындылар талданған. Сондай-ақ, авторлар Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде фармацевтика өнеркәсібін дамытудың негізгі аспектілерін қарастырды. Зерттеу барысында әдеби дереккөздерге шолу талдауы қолданылды. Отандық өнеркәсіптік нарықты, атап айтқанда фармацевтикалық индустрия болып табылатын құрамдас бөлікті талдау барысында авторлар өндірушілердің алдында тұрған бірқатар мәселелерді анықтадық. Атап айтқанда, этикалық комиссиялардың болмауы, қосылған құн салығының жоғарылауы.

Түйінді сөздер: тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемі, фармацевтика өнеркәсібі, нақты көлем индексі, Қазақстан Республикасы.

Кіріспе

Қазақстанның фармацевтикалық нарығы ТМД-да ең дамыған нарықтардың бірі болып табылады. Белгілі бір дәрежеде тапшылықты еңсеріп, дайын дәрілік заттар мен медициналық мақсаттағы бұйымдардың әртүрлі түрлерімен қанықтыру қамтамасыз етілді. Қызмет көрсету мәдениеті өсті.

Фармацевтикалық нарықтарды дамытудың негізгі әлемдік тенденциялары – тігінен интеграцияланған компаниялардың шоғырлануы мен дамуы байқалады. Дистрибуторлық, өндірістік және бөлшек сауда секторларында өзгерістер орын алуда. Дәріхана желілерінің саны артып келеді.

Заманауи маркетингтік технологиялар енгізілуде. Сондай-ақ, шетелдік өндірушілер үшін Орталық Азия елдері арасындағы Қазақстанның фармацевтикалық нарығы заңнамалық орта тұрғысынан барынша қолжетімді және ашық болып қала береді. Алайда, нарықтың әлеуеті

халықтың салыстырмалы түрде аз санымен және сатып алу қабілетімен шектеледі. Фармацевтика өнеркәсібінің өсуі әлі де негізінен жалпы препараттарға сұраныс есебінен жүзеге асырылатын болады. Қазақстанның ЕАЭО-ға кірігуі дәрілік заттардың сапасын арттыруға және олардың құнын төмендетуге ықпал ететін болады [1].

Материалдар мен әдістер

Қазақстандық фармацевтикалық нарық салыстырмалы түрде Жас, оның қалыптасуы 90-жылдардың ортасынан басталды. 1994 жылы халықты және мемлекеттік денсаулық сақтауды дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету 1832 дәріханасы бар "Фармация" мемлекеттік акционерлік Холдингі арқылы орталықтандырылды, оның ішінде 64 аурухана және 1768 дербес дәріхана.

Фармацевтика өнеркәсібі Қазақстанда 80 – нен астам кәсіпорын-шетелдік және жергілікті фармацевтикалық өнімдерді өндірушілер, соның ішінде медициналық мақсаттағы бұйымдардың шағын өндірушілері бар [2].

Отандық кәсіпорындар: «Химфарм» АҚ, «ГлобалФарм БК» АҚ, «Нобель АФФ» АҚ, «Ромат» және «Досфарм» фармацевтикалық компаниялары технологиялық үрдістерді әзірлеу мен енгізуді, дайын дәрілік нысандарды өндіруді, дистрибьюторлық және дәріханалық желілер арқылы емдеу мекемелері мен тұтынушыларға сатуды қоса алғанда, толық циклді кәсіпорындар болып табылады. Медициналық жабдықтар бойынша өндірістің толық циклы бар кәсіпорын «Ақтөбрентген» АҚ болып табылады [3].

Қазақстандық нарықта ұсынылған он ірі шетелдік фармацевтикалық компаниялардың қатарына мыналар жатады (1-кесте).

1 Кесте - ҚР нарығындағы үздік 10 шетелдік фармацевтикалық компания

Компаниясы	Сату көлемі (миллион АҚШ доллары)	Сату көлемі (млн. қаптама)
Sanofi-aventis	94,0	9,9
Акрихин	82,8	68,7
GlaxoSmithKline	82,7	7,7
Nycomed/takeda	81,3	11,7
Bayerhealthcare	76,2	6,0
Roche	60,7	0,7
Teva	52,9	11,2
Pfizer	49,9	2,9
Johnson&Johnson	46,7	0,9
Menarini	43,5	13,9

Нәтижелері

2022 жылы қазақстандық нарықта отандық өндірістегі антибиотиктер мен дәрілік препараттардың үлесі тиісінше 19,4 6 және 32,6 6 құрады, ал қалған дәрі-дәрмектер шетелден сатып алынды.

Өткен жылы дәрілік заттар импортының көлемі \$932,6 млн (22,1 млн кг) болды. Препараттардың ең көп үлесі Ресейге тиесілі. Бұл елде Индия 65,5 млн - ға 8,1 млн кг сатып алынды, Үндістаннан Қазақстанға 2,2 млн кг (\$86,8 млн-ға), ал Германиядан-2 млн кг дәрі-дәрмек (\$144,7 млн) түсті.

Беларусь - Қазақстанға 1,1 млн кг. дәрілік заттарды жеткізді (\$12 млн). Осы кезеңде Қытайда 4 4 млн-ға 1,2 млн кг дәрі-дәрмек сатып алынды.

Франция мен Польша елге 834 мың кг (114,7 миллион долларға) және 871,8 мың кг дәрі (27,2 миллион долларға) сатты. Сонымен қатар, дәрі-дәрмектердің едәуір жеткізілімдері Словениядан (539,4 мың кг), Түркиядан (296,6 мың кг), Испаниядан (256 мың кг), Нидерландыдан (255 мың кг), Болгариядан (241 мың кг), Пәкістаннан (236 мың кг), Ұлыбританиядан (227,5 мың кг) және Египеттен (223 мың кг) [3].

Сонымен қатар, фармацевтикалық өнімнің экспорты 2010-2014 жылдар аралығында 17%-ға өсті(20,1-ден 23,5 млн. АҚШ). 2015 жылғы қаңтар-шілдеде экспорт 10,3 млн. АҚШ долларын құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңінен 18%-ға аз [4].

Қазақстандық фармацевтикалық өндірісті 2001 жылы 3-4 фармацевтикалық өндіруші ұсынды, олардың өндіріс көлемі 2006 жылы 5 миллиард теңгені құрады. Бұл саладағы ілгерілеу 2009 жылдан 2014 жылға дейінгі кезеңде басталды, ол кезде ҮИИДМБ (үдемелі индустриялық-

инновациялық даму бағдарламасы) шеңберінде жиынтық көлемі 37 миллиард теңгеден астам инвестиция тартуға мүмкіндік туды.

Отандық фармацевтика өнеркәсібін дамытудың қазіргі кезеңі 78 кәсіпорынның қызметімен сипатталады, онда шығарылған өнім көлемі бойынша үш танымал өндіруші – «Химфарм» АҚ, «Нобель АФФ» АҚ, «Абди ГлобалФарм» ЖШС, шығарылатын өнімнің жалпы көлемінің 80% - алады. Жаңадан құрылған «Элеас «ПФК» ЖШС, «Келуен-Қазфарм» ЖШС компанияларының стерильді дәрілік заттардың күтілетін өндірісі ашылуына ірі шетелдік инвесторлар жұмылдырылды. «Нобель АФФ» АҚ үшінші буын - моксонидин 0,2 мг және 0,4 мг (Физиотенз ® сауда атауы) вазодилататор ДЗ «Abbott Products Operations AG» трансұлттық фармацевтикалық компаниясымен келісімшарттық өндіріс бойынша жоба жүзеге асырылды. Бұл препарат «СК-Фармация» ЖШС мен «Нобель АФФ» АҚ арасындағы 7 жыл мерзімге тікелей сатып алудың ұзақ мерзімді шартына кірді және 2016 жылға арналған ТМККК шеңберінде Физиотенз ® 0,2 мг және Физиотенз ® 0,4 мг препараттарын жеткізу басталды.

Қазіргі уақытта қазақстандық фармацевтикалық индустрияның айрықша ерекшелігі биотехнологияны дамыту және озық препараттарды оқшаулау мақсатында технологиялар трансфері болып табылады. Жұмыс істеп тұрған ірі кәсіпорындардың технологиялық үрдістерді әзірлеу мен енгізуді, дайын дәрілік формаларды өндіруді, оларды емдеу мекемелері мен тұтынушыны дистрибьюторлық және дәріханалық желілер арқылы сатуды қамтитын толық циклді кәсіпорындар екендігі өте маңызды.

Шығарылатын өнім ассортиментінің құрылымы бойынша отандық өндірушілердің жұмысы өзекті болып табылады: 41 % - қатты дәрілік формалар, 23 % - сұйық, 15 % - инъекциялық.

Дайын өнімді шығару жақсы өндірістік тәжірибе (GMP) стандарттарына сәйкес келуі керек. Қазіргі уақытта 8 отандық фармацевтикалық компаниялардың 12 өндірістік алаңы GMP сертификаттарын алды. GMP сертификаттарының болуы оны сыртқы нарықтарға жылжыту үшін шығарылатын өнім көлемінің ұлғаюына ықпал ететіні сөзсіз. Фармацевтикалық өндіріс тарихында алғашқы тиісті қорытындылар АҚ-ға берілді

«Нобель АФФ және Химфарм» АҚ қазіргі уақытта «Химфарм» АҚ, АҚ инспекциялаудан сәтті өтті «Нобель АФФ», «ФитОлеум» ЖШС, «Вива Фарм» ЖШС, «Экойс Фарм» ЖШС, «ПФК» Элеас» ЖШС, «Келуен – Қазфарм» ЖШС бұл туралы GMP халықаралық стандарттарына сәйкестік қорытындылары бар.

Ірі өндірістердегі ағымдағы бақылаумен халықаралық зертханалық практикаларға сәйкестікке аккредиттеуден өткен Бақылау-талдау зертханалары айналысады. Өз кезегінде зертхана ДЗ қауіпсіздігі мен сапасын бағалау кезінде сериялық сертификаттауды басқарады, бұдан әрі сапаны бақылау бөлімшелері сынақтарды жүргізе алады және өзінің сәйкестік сертификатын бастай алады, кейіннен оның негізінде ДЗ Ұлттық сараптама орталығы, олар және МТ өнімнің сапасын өзінің сертификатымен растайды [5].

Біздің елімізде фармацевтика өнеркәсібінің 63 нысаны тиісті зертханалық тәжірибені (GLP), тиісті клиникалық тәжірибені (GCP), тиісті өндірістік тәжірибені (GMP), тиісті дистрибьюторлық тәжірибені (GDP), тиісті дәріхана тәжірибесін (GPP) және тиісті фармакологиялық қадағалау тәжірибесін (GVP) қамтитын халықаралық GxP стандарттарын енгізді. Бұл стандарттар фармацевтикалық препараттарды өндіруге, тасымалдауға, сақтауға және сатуға қойылатын талаптарды реттейді. «Нобель АФФ» АҚ, «Химфарм» АҚ, «ВИВА Фарм» ЖШС, «Эйкос» ЖШС, «ФитОлеум» ЖШС және т.б. сияқты ірі отандық фармөндірушілер GxP стандарттарын енгізіп үлгерді.

GMP сәйкестігін сертификаттау бойынша жүргізілген жұмыс 2014 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде фармацевтикалық өнім өндіру көлемін 3,4 есеге ұлғайтты, 2023 жылы фармацевтикалық өнім өндіру көлемінің 9,7 % - ға өсуі күтілді.

Сертификаттау үрдісі жетілдірілуде, декларациялау арқылы қауіпсіздік пен сапаны бағалау мәселелерін шешу ұсынылады. Үкімет менеджмент, технологиялар, фармацевтика өнеркәсібі экономикасы саласында іс-шаралар кешенін жүргізуде. Оларға мыналар кіреді:

- өндірістің жаңа технологияларын енгізу;
- саланың ғылымды қажетсінуін арттыру;
- дәрілік өсімдік шикізатының шикізат базасын дамыту;
- GMP стандарттарына негізделген кадрлармен қамтамасыз ету.

Талқылау

Дәрілік препараттармен қатар Қазақстанда ғана емес, бүкіл әлемде вакциналар нарығы да өседі. Мұндай болжамды «Technavio» зерттеу компаниясы берді «Technavio» компаниясының зерттеуі терапевтік вакциналар мен жұқпалы аурулардың алдын алуға арналған вакциналарды қамтиды. Осылайша, жұқпалы аурулардың алдын алу үшін вакциналарды сату көлемі (бүгінгі күні вакциналар нарығының жалпы көлемінің 94 %-дан астамын құрайды) 2025 жылға қарай жыл сайын орта есеппен 11%-ға артып, 55 млрд долларға жетеді деп күтілуде.

Терапевтік вакциналар нарығының көлемі орташа жылдық өсу қарқынымен 25 % деңгейінде ұлғаятын болады. Қазіргі уақытта клиникалық зерттеу кезеңінде әртүрлі ауруларды, атап айтқанда метаболикалық бұзылуларды, қатерлі ісіктерді, созылмалы және жұқпалы ауруларды емдеуге арналған вакцинаға үміткерлердің саны көп. Осылайша, алдағы бірнеше жылда вакциналардың әлемдік нарығын дамытуға үлес қосатын лончан вакциналарын күтуге болады.

«Technavio» компаниясының «GlobalHumanVaccinesMarket» баяндамасына сәйкес, ковид, дифтерия, тұмау, гепатит, пневмококкты және менингококкты инфекциялар сияқты жұқпалы аурулардың таралу деңгейінің жоғарылауына байланысты бүкіл әлемде вакциналарды қолданудың кеңеюі әлемде вакциналарды сату көлемінің ұлғаюына ықпал ететін болады. "Technavio" компаниясының сарапшыларының пікірінше, вакцинацияның артықшылықтары туралы әлемдік жұртшылықтың хабардарлығын арттыру, сондай - ақ мемлекеттік және мемлекеттік емес мекемелердің қолдауы бүкіл әлемде халықты вакцинациямен қамтуды ұлғайтуға, соның салдарынан болжамды кезеңде вакциналар нарығының өсуіне ықпал ететін болады.

Айта кету керек, географиялық қамту бойынша әлемдік вакциналар нарығының құрылымындағы басым үлесті АҚШ ақшалай түрде жинайды - шамамен 45 %. АҚШ осы аймақта жұқпалы аурулардың таралу деңгейінің жоғарылауына байланысты болжамды кезеңде вакцина нарығында үстемдік етуді жалғастырады деп күтілуде. Сонымен қатар, болжам бойынша АҚШ – тағы вакциналар нарығының өсуінің маңызды драйвері жаңа вакциналарды нарыққа шығаруға ықпал ететін стратегиялық альянстар санының артуы болып табылады.

2023 жылдың қорытындысы бойынша біз ҚР фармацевтикалық нарығының көлемі құндық та, заттай да төмендегенін көре аламыз. Ол шамамен 2 2,1 млрд. және 497 млн. қаптаманы құрады (тіісінше -4,8 және -6 %). Сарапшылардың болжауынша, 2025 жылы теріс динамика да болады.

Бірақ ұлттық валютаның құнсыздануына қарамастан, қазақстандық нарықтағы барлық фармацевтикалық компаниялар мемлекетке қарай бет алды және құнсыздануға дейінгі деңгейде шекті сатып алу бағаларын тіркеді. Осының арқасында ТМҚКК қамтамасыз ету үшін дәрі-дәрмектерді жеткізуге тендерлер іс жүзінде 90% - ға өтті. Сонымен қатар, нарықтың коммерциялық сегменті теріс динамиканы көрсетуді жалғастыруда. Бұл бағаның өсуіне, халықтың сатып алу қабілетінің төмендеуіне және арзан генериктердің пайдасына сұраныстың өзгеруіне байланысты. Сонымен, орташа чек орташа есеппен \$2-ге дейін төмендеді, 30-40-қа төмендеді, Sanofi, Zentiva, Merck, Bionorica, BoehringerIngelheim және т. б. сияқты әлемдік алыптардың сатылымы төмендеді.

Тіісінше, ТМД елдерінен отандық өндірушілер мен өндірушілердің сатылымы артып келеді. Дистрибьюторлар арасында «Медсервис Плюс» ҚКК және «Аманат» сияқты компаниялар көшбасшы болып табылады, дәріхана желілері арасында біріншілік «Аманат», «Еврофарма» және «Фармаком» иелігінде.

Қазақстан Орталық және Шығыс Еуропа елдері арасында фармацевтикалық нарықтардың тартымдылығы бойынша рейтингте 14-ші орында. Қазақстандық нарық нарықтық кедергілердің салыстырмалы түрде аз санымен және жылдам өсу қарқынымен сипатталса да, өндірушілер үшін әлеуетті пайда жан басына шаққандағы шығындардың төмен деңгейімен нивелирленеді. Сонымен қатар, қалалар мен ауылдардың тұрғындары арасындағы өмір сүру деңгейінің айырмашылығы теріс әсер етеді.

Қазақстанның фармацевтикалық нарығының коммерциялық секторының жалпы көлеміндегі дәріхана желілерінің үлесі ақшалай мәнде тұрақты өсуде.

2025 жылға қарай елдің коммерциялық фармацевтикалық нарығының 80% - ы дәріхана желілерін бақылайды деп есептеледі.

Тез өсіп келе жатқан дәріхана бизнесінің бір мысалы ретінде «Аманат» ЖШС деп атауға болады. Бұл компания 2008 жылы импорттың 176% өсімін көрсетті, бұл оған Қазақстанның алғашқы дистрибьюторларының бестігіне бірден кіруге мүмкіндік берді.

«Аманат» компаниясы басқаратын және жабдықтайтын дәріхана желісінде Қарағанды, Қарағанды облысы, Павлодар, Астана, Балқаш, Теміртауда 3 дәріхана супермаркеті мен 32 дәріхана бар. Roche компаниясының деректері бойынша және USAID зерттеулеріне сәйкес, «Аманат» ЖШС-нен басқа ҚР аумағында фармацевтикалық тауарлардың он ірі дистрибьюторларына Медсервис Плюс, Зерде, ЭМИТИ Интернешнл, Инкар, Медикус, Интерфарма, Ақиет, Стофарм және Ромат кіреді.

Аталған ТОП-10 дистрибьютордың республикалық мәртебесі бар, өйткені олар Қазақстанның бірнеше өңірінде бір мезгілде жұмыс істейді. Экофарма, Гиппократ, Л-Фарма, МТ-Фарма, ЖК Волков сияқты дистрибьюторлар бөлшек сауда секторында және Мемлекеттік сатып алу секторында тек аймақтық деңгейде жұмыс істейді.

Ағымдағы жылдың басынан бастап ҚР Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігі Қазақстан Республикасының денсаулық сақтауды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған жаңа мемлекеттік бағдарламасын іске асыруға кірісті [6]. Оның шеңберінде республикада медициналық қызметтер нарығын дамыту, олардың сапасын жақсарту және дәрілік заттарды тұтынудың өсуі жоспарланған.

Қазіргі жағдайда ел үшін, жоғарыда айтылғандай, экономиканы әртараптандыру бағытында түбегейлі шаралар қабылдау өте маңызды.

Қорытынды

Фармацевтикалық нарықтың серпінді дамуы оның өмірлік басымдығымен анықталады, өйткені адамзат өмір сүрген кезден бастап толыққанды өмір сүру үшін денсаулықты сақтау үшін дәрі-дәрмектер мен медициналық мақсаттағы бұйымдарды үнемі тұтынуды қажет етеді.

Қазақстанның фармацевтикалық нарығы ел экономикасының маңызды секторын білдіреді және оның экономикалық және әлеуметтік дамуының, халықтың әл-ауқатының өлшемі болып табылады. Қазақстанның фармацевтикалық нарығының оң факторлары-бұл мемлекеттің денсаулық сақтау мен дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуді қаржыландыруға жұмсайтын шығындарының өсуі, медициналық көмекке жалпыға бірдей қол жеткізудің бюджеттік моделін іске асыру, медициналық-демографиялық көрсеткіштердің оң динамикасы, жоғары мамандандырылған медициналық технологияларды енгізу, Алғашқы медициналық-санитарлық көмекті дамыту.

Қазақстанның фармацевтикалық нарығының одан әрі даму перспективалары бар.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Раисова Г. Фармрынок Казахстана. Краткая аналитическая справка от ВМІ. ВМІ Economic View // Фармацевтическое обозрение Казахстана. - 2023. - № 2. - С. 17-21.
- 2 Раисова Г. Пак Л. О Государственной программе развития здравоохранения РК «Денсаулық» // Фармацевтическое обозрение Казахстана. - 2020. - № 11. - С. 20-26.
- 3 Баимбетова О. Фармрынок Казахстана // Фармацевтическое обозрение Казахстана. - 2022. - №3. - С. 20-28.
- 4 Раисова Г. Фармрынок Казахстана, итоги 2021 года // Фармацевтическое обозрение Казахстана. - 2022. - №3. - С. 10-16.
- 5 Аканов А.А. Политика охраны здоровья населения в Казахстане: опыт разработки, реализации национальных программ здравоохранения и перспективы развития на 2019-2021 г. - Астана: 2022. - 265 с.
- 6 Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 декабря 2019 года № 982. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000982>.

REFERENCES

- 1 Raisova, G. (2023). Farmrynok Kazahstana. Kratkaja analiticheskaja spravka ot VMI. VMI Economic View [Pharmaceutical market of Kazakhstan. A brief analytical note from VMI. VMI

Economic View]. *Farmaceuticheskoe obozrenie Kazahstana - Pharmaceutical Review of Kazakhstan*, 2, 17-21 [in Russian].

2 Raisova, G., Pak, L. (2020). Gosudarstvennoj programme razvitija zdavoohranenija RK «Densaulyk» [On the State program for the development of healthcare of the Republic of Kazakhstan “Densaulyk”]. *Farmaceuticheskoe obozrenie Kazahstana - Pharmaceutical Review of Kazakhstan*, 11, 20-26 [in Russian].

3 Baimbetova, O. (2022). Farmrynok Kazahstana [Pharmaceutical market of Kazakhstan]. *Farmaceuticheskoe obozrenie Kazahstana - Pharmaceutical review of Kazakhstan*, 3, 20-28 [in Russian].

4 Raisova, G. (2022). Farmrynok Kazahstana, itogi 2021 goda [Pharmaceutical market of Kazakhstan, results of 2021 year]. *Farmaceuticheskoe obozrenie Kazahstana - Pharmaceutical review of Kazakhstan*, 3, 10-16 [in Russian].

5 Akanov, A. A. (2022). Politika ohrany zdorov'ja naselenija v Kazahstane: opyt razrabotki, realizacii nacional'nyh programm zdavoohranenija i perspektivy razvitija na 2019-2021 g. [Public health policy in Kazakhstan: experience in the development, implementation of national health programs and development prospects for 2019-2021 years]. Astana [in Russian].

6 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy razvitija zdavoohranenija Respubliki Kazahstan na 2020 – 2025 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 26 dekabrya 2019 goda № 982 [On the approval of the State Program for the development of healthcare of the Republic of Kazakhstan for 2020 – 2025. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2019 No. 982]. Retrieved from: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000982> [in Russian].

А.С. Нарынбаева^{1*}, Г.В. Мерғалиева¹, Д.Б. Садвақасов¹

¹Инновационный Евразийский университет, Казахстан

(*e-mail: narynbaeva@mail.ru)

Анализ развития и государственного регулирования фармацевтических компаний РК

Основная проблема: В Казахстане фармацевтический рынок является одним из самых развитых в странах СНГ. В определенной степени преодолен дефицит и обеспечена насыщенность разнообразными видами готовых лекарственных средств и изделий медицинского назначения. Возросла культура обслуживания. Наблюдаются главные мировые тенденции в развитии фармацевтических рынков – консолидация и развитие вертикально интегрированных компаний. Изменения происходят в дистрибьюторском, производственном и розничном секторах. Увеличивается количество аптечных сетей. Внедряются современные маркетинговые технологии. Также фармацевтический рынок Казахстана среди стран Центральной Азии для иностранных производителей по-прежнему остается наиболее доступным и прозрачным с точки зрения законодательной среды. Однако потенциал рынка ограничен относительно небольшой численностью и покупательной способностью населения. Рост фармацевтической промышленности будет по-прежнему осуществляться в основном за счет спроса на генерические препараты. Интеграция Казахстана в ЕАЭС будет способствовать повышению качества лекарственных средств и снижению их стоимости.

Цель данной статьи состоит в проведении анализа развития и государственного регулирования фармацевтических компаний в Республике Казахстан, выявлению проблем в сфере регулирования фармацевтических компаний Республики Казахстан и путей их решения.

Методы: Методологической основой исследования являются комплексный анализ общей промышленности, а именно фармацевтической промышленности в рамках реализации Государственной программы индустриально- инновационного развития Республики Казахстан.

Результаты и их значимость: В данной статье авторами представлена оценка развития фармацевтического рынка Казахстана и проанализированы итоги за последние годы. Авторами также рассмотрены основные аспекты развития фармацевтической промышленности в рамках реализации Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы. При проведении исследования использован обзорный анализ литературных источников. В ходе анализа отечественного промышленного рынка, а именно составной части, которой является фармацевтическая индустрия, авторами выявлен ряд

проблем, с которыми сталкиваются производители. А именно отсутствие этических комиссий, повышенный налог на добавленную стоимость.

Ключевые слова: гарантированный объем бесплатной медицинской помощи, фармацевтическая промышленность, индекс физического объема, Республика Казахстан.

A.S. Narynbayeva^{1*}, G.V. Mergalieva¹, D.B. Sadvakassov¹

¹Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

(*e-mail: narynbaeva@mail.ru)

Analysis of the Development and State Regulation of Pharmaceutical Companies in the Republic of Kazakhstan

Main problem: In Kazakhstan, the pharmaceutical market is one of the most developed in the CIS countries. To a certain extent, the shortage has been overcome and saturation with various types of finished medicines and medical products has been ensured. The service culture has increased. The main global trends in the development of pharmaceutical markets are observed – consolidation and development of vertically integrated companies. Changes are taking place in the distribution, manufacturing and retail sectors. The number of pharmacy chains is increasing. Modern marketing technologies are being introduced. Also, the pharmaceutical market of Kazakhstan among the Central Asian countries remains the most accessible and transparent for foreign manufacturers from the point of view of the legislative environment. However, the potential of the market is limited by the relatively small number and purchasing power of the population. The growth of the pharmaceutical industry will continue to be driven mainly by demand for generic drugs. Kazakhstan's integration into the EAEU will contribute to improving the quality of medicines and reducing their cost.

The purpose of this article is to analyze the development and state regulation of pharmaceutical companies in the Republic of Kazakhstan, identify problems in the field of regulation of pharmaceutical companies in the Republic of Kazakhstan and ways to solve them.

Methods: The methodological basis of the research is a comprehensive analysis of the general industry, namely the pharmaceutical industry within the framework of the implementation of the State Program of Industrial and Innovative Development of the Republic of Kazakhstan.

Results and their significance: Authors in his article are described the development of the pharmaceutical market in Kazakhstan and analyzes the results in recent years. The authors also considered the main aspects of the development of the pharmaceutical industry within the framework of the implementation of the State Program of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025. A review analysis of literary sources was used in the study. During the analysis of the domestic industrial market, namely the component part of which is the pharmaceutical industry, authors found out a number of problems faced by manufacturers. Namely, the absence of ethical commissions, increased value added tax.

Keywords: guaranteed volume of free medical care, pharmaceutical industry, physical volume index, Republic of Kazakhstan.

Қолжазбаның редакцияға келіп түскен күні: 14.03.2024 ж.

УДК 336.144.2
МРНТИ 06.52.13

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/116-125>

А.С. Нарынбаева^{1*}, З.К. Смагулова², Э.А. Габбасов¹, О.В. Мельникова¹

¹Инновационный Евразийский университет, Казахстан

²Международный университет Астана, Казахстан

(*e-mail: narynbaeva@mail.ru)

Рынок электронных финансовых услуг в РК: проблемы и перспективы развития

Аннотация

Основная проблема: На современном этапе жизни инновации в финансовой сфере способствуют оптимизации финансового посредничества и, в свою очередь, стимулируют экономический рост. Финансовые инновации повышают эффективность распределения сберегательного капитала в инвестиционный капитал, а также увеличивают ликвидность на рынках. По мере развития цифровой экономики произошло частичное замещение функционала традиционных крупных финансовых институтов финансовыми технологиями (FinTech). FinTech предполагает конвергенцию традиционных финансовых услуг с мобильными услугами, услугами социальных сетей, агрегированием и обработкой больших данных, облачными технологиями.

Цель данной статьи состоит в определении основных направлений рынка электронных финансовых услуг в Республике Казахстан, выявлению основных проблем и перспективы развития финансового сектора экономики.

Методы: В работе использовались общенаучные методы сравнительно-системного, вертикального и горизонтального анализа, структурно-функциональный метод, аналитические приемы, экономико-статистические методы исследования.

Результаты и их значимость: авторами выявлены основные направления цифровизации финансового сектора современной экономики, отмечена роль компаний и услуг сферы FinTech как в теоретическом, так и практическом разрезах, приведены актуальные подходы к определению данного понятия в экономической литературе. Обоснованы главные причины и факторы развития данного направления цифровизации финансового сектора, включая концепцию финансовой доступности, преимущества и недостатки FinTech, приведены различные подходы к их классификации, страновые и региональные особенности, проведен анализ тенденций развития. Отмечено краудфандинговое направление FinTech, приведены подходы к его определению и классификации, выявлены преимущества механизма краудфандинга, проанализирована его роль в современной экономике. Исследована тенденция развития алгоритмической торговли как важнейшего направления цифровизации финансового сектора. Проведен детальный анализ мобильных финансовых услуг как одного из самых быстро- развивающихся направлений FinTech, приведены подходы к их классификации, обоснованы фак- торы, стимулирующие рост мобильных платежей, страновые и региональные особенности. Про- анализированы основные направления цифровизации страхового сектора, сделаны обоснованные выводы о преимуществах InsurTech.

Ключевые слова: цифровизация финансового сектора, FinTech, финансовая доступность, краудфандинг, алгоритмическая торговля, мобильные финансовые услуги, мобильные деньги, InsurTech.

Введение

Финансовая система государства является важнейшей основой стабильного и динамичного развития экономики. В экономической теории устойчивая связь между финансовым и экономическим развитием страны установлена в работах Й. Шумпетера, который обосновал тезис о том, что предпринимательство и технологические инновации могут эффективно функционировать и генерировать экономический рост только при поддержке кредитного или финансового рынка [1, с. 10]. Позднее взаимосвязь финансового развития и экономического роста изучалась в работах Р. Голдсмита, Р. Левина, С. Зервоса. Р. Маккиннон и Э. Шоу [2] выделили следующие причины, по которым неразвитые финансовые системы могут

препятствовать росту экономики: ограничение объема сбережений для аккумуляции инвесторами, а также нехватка самих финансовых посредников для перенаправления денежных ресурсов в наиболее продуктивные сферы.

Инновации в финансовой сфере способствуют оптимизации финансового посредничества и, в свою очередь, стимулируют экономический рост. Финансовые инновации повышают эффективность распределения сберегательного капитала в инвестиционный капитал, а также увеличивают ликвидность на рынках..

Материалы и методы

Цифровая трансформация финансового сектора привела к цифровизации бизнес-моделей и процессов, способствовала созданию новых продуктов и услуг. Отмечаются тенденции роста цифровых консультативных и торговых систем, внедрение искусственного интеллекта (ИИ) и машинного обучения, однорангового кредитования (P2P), краудфандинга, мобильных платежных систем и новых денежных возможностей с различными цифровыми формами денег [3, с. 12].

Прогнозируется, что функции обработки финансовой информации будут выполняться компьютеризированными центрами обработки данных, территориально расположенными в регионах с низкими затратами на аренду земли и электроэнергию [4]. При этом «документарная» организация движения финансовых потоков и контрактов будет находиться в оффшорной сети, обеспечивающей максимальную гибкость в сфере законодательства и регулирования [5].

К. Скардови выделил следующие перспективные направления цифровизации финансового сектора по таким сегментам, как платежи, сбережения и инвестиции, проектное финансирование и фонды, депозиты и кредиты, инвестиционный и корпоративный банкинг, управление рисками [6] (таблица 1).

Таблица 1 – Основные направления цифровизации ряда элементов финансового сектора

Финансовые инструменты и механизмы	Характеристики современного состояния финансового сектора	Перспективные направления развития
1	2	3
Сбережения и инвестиции	Сохранение, капитализация и передача стоимости во времени для оптимизации модели жизненного потребления людей и обеспечения возможности распределения богатства между разными поколениями	Инвестирование становится социальным бизнесом, решения принимаются на основе отзывов «социальных сетей». Использование машинного обучения/искусственного интеллекта, позволяющее управлять активами, выполняемого «роботами»; суперинтеллектуальные машины, потенциально заменяющие людей-трейдеров
Платежи	Свободный обмен товарами и услугами и развитие внутренней и международной торговли за счет обеспечения безопасного, эффективного и результативного заключения сделок	Новые криптовалюты становятся широко распространенным средством платежей, потенциально устраняя посредничество в фиатных валютах. Технология распределенных реестров устраняет необходимость в традиционных механизмах и посредничестве в финансовой системе
Депозиты и кредиты	Перевод средств между контрагентами (кредиторами и заемщиками) с помощью полностью интегрированной бизнес-модели традиционных	Нетрадиционные игроки разделяют деятельность и потенциально заменяют традиционных игроков в качестве посредников. Цифровые

Продолжение таблицы 1

1	2	3
	банков и гарантии безопасности	технологии, обеспечивающие эффективное соединение нескольких участников и согласование в реальном времени
Проектное финансирование и фонды	Объединение ограниченных ресурсов из очень большого количества различных источников и их совместное использование для финансирования крупных и неделимых проектов	Инициативы краудфандинга, имитирующие процесс привлечения начального/венчурного капитала, и даже процессы IPO, снижающие потребность в участии инвестиционных банков, и регулируемые рынки капитала – «демократизация» этого сегмента финансирования
Управление рисками	Проведение оценки, ценообразование, передача, хранение, хеджирование и покрытие рисков – финансового или чисто финансового характера	Становится более зависимым от новых прикладных методов аналитики, машинного обучения и других подходов (автоматизированные, реактивные/проактивные политики, осуществляемые роботами)
Страхование и перестрахование	Объединение и передача (или разделение) нефинансовых рисков (так называемых «чистых рисков, включая смертность и продление жизни, заболеваемость и здоровье»), а также рисков, связанных со стоимостью собственности и другими общими потерями	Внедрение IoT в сектор страхования, устранение некоторых рисков и создание более эффективных механизмов андеррайтинга и ценообразования. Более эффективное и действенное объединение, структурирование и распределение рисков
Инвестиционный и корпоративный банкинг	Анализ, объединение, разделение и/или передача финансовых рисков через посредничество оптовых/инвестиционных банков. Продукты управления финансовыми рисками, торгуемые на внебиржевом или регулируемом рынке	Новые модели управления рисками, способные обрабатывать структурированные и неструктурированные данные и создавать более качественные прогнозные модели с использованием машинного обучения/искусственного интеллекта. Создание новых услуг и альтернативных, полностью цифровых элементов инфраструктуры

По мере развития цифровой экономики произошло частичное замещение функционала традиционных крупных финансовых институтов финансовыми технологиями (FinTech). FinTech предполагает конвергенцию традиционных финансовых услуг с мобильными услугами, услугами социальных сетей, агрегированием и обработкой больших данных, облачными технологиями. В экономической литературе отсутствует единый подход к определению FinTech.

Результаты

Цифровые технологии позволяют автоматизировать широкий спектр финансовой деятельности, предоставляя новые и более экономически эффективные продукты в некоторых сегментах финансового сектора.

Цифровые платформы FinTech предлагают широкий спектр продуктов, к примеру в Республике Казахстан, АО «Информационно-учетный центр» (г. Астана) включает в себя следующий спектр финансовых услуг цифровой платформы [8]:

1) цифровая платформа управления активами (E-Qazyna) - позволяет управлять активами, путем их реализации (приватизации), передачи в аренду и доверительное управление, а также предоставляет пользователям актуальную и достоверную информацию об объектах учёта реестра государственного имущества;

2) депозитарий финансовой отчетности (DFO)- обеспечение доступа к поиску и просмотру корпоративных событий и списков аффилированных лиц акционерных обществ, а также годовую финансовую отчетность и аудиторские отчеты организаций публичного интереса;

3) цифровая платформа для бизнеса (Qoldau) - сервисы по оцифровке земельного фонда, оказанию мер государственной поддержки, учета цифровых активов (зерновые и аграрные расписки, зерновые токены), страхованию, реализована торговая площадка;

4) портал регулятора финансового рынка (Finsec) - получение государственных услуг, оказываемых услугополучателям уполномоченным органом по регулированию, контролю и надзору финансового рынка и финансовых организаций;

5) Blockchain (Qazchain) (платформа для распределенного хранения информации) - общий, неизменный регистр для записи истории транзакций, а также новое поколение транзакционных приложений, которое устанавливает доверие, подотчетность и прозрачность от контрактов до сделок с платежами [9].

Среди причин стремительного развития FinTech в современной экономике выделяют следующие:

- недостатки традиционного финансового рынка и реакция на них регулирующих органов;

- общественное недоверие к традиционной индустрии финансовых услуг;

- коммерциализация цифровых технологий и проникновение на рынок финансовых услуг, Интернета и мобильных телефонов

Применение FinTech технологий больших

данных расширяет эффективную границу оказания финансовых услуг, позволяя снизить транзакционные издержки, связанные с необходимостью обработки каждого отдельного бизнес-запроса на предоставление финансирования, оценить риски.

Преимуществами FinTech компаний относительно традиционных банковских институтов являются следующие:

1) массовый охват потенциальных клиентов;

2) широкая диверсификация предложения услуг;

3) оптимизация и сокращение затрат по всей цепочке создания стоимости;

4) привлечение значительных объемов внешнего финансирования.

Кроме того, FinTech компании по сравнению с традиционными финансовыми посредниками имеют:

1) меньший объем обязательств по соблюдению регуляторных требований;

2) более низкие эксплуатационные расходы, поскольку FinTech предприятия не участвуют в банковском обслуживании с частичным резервированием и могут осуществлять трансграничные переводы, не полагаясь на межбанковский клиринг. У FinTech отсутствует необходимость создания и поддержания физических активов (филиальной сети);

3) на FinTech компании не распространяются требования к капиталу, установленные Базелем III2;

4) в отличие от FinTech компаний, банки имеют массивные устаревшие ИТ системы и бизнес-процессы, которые затрудняют внедрение новых технологий в их инфраструктуру.

К недостаткам FinTech можно отнести следующие аспекты:

1) сложность принятия потребителями новых систем FinTech, по причине ограниченности знаний о мобильных платежах;

2) сомнения потребителей в надежности цифровых платформ;

3) сложность самих цифровых платформ;

4) проблематика обеспечения конфиденциальности и безопасности.

Обсуждение

По мере развития цифровой экономики произошло частичное замещение функционала традиционных крупных финансовых институтов финансовыми технологиями (FinTech). FinTech предполагает конвергенцию традиционных финансовых услуг с мобильными услугами,

услугами социальных сетей, агрегированием и обработкой больших данных, облачными технологиями.

В экономической литературе выделяются следующие подходы к классификации FinTech.

1. По критериям предоставляемых сервисов и услуг

- платежные;
- страховые;
- по управлению рисками;
- однорангового (P2P) кредитования;
- аутентификации;
- фонды денежного рынка (MMF).

2. По критериям составляющих элементов платежных сервисов:

- цифровые кошельки – приложения, используемые для осуществления платежей и представляющие собой оцифрованные версии кредитных карт;

- мобильные одноранговые (P2P) системы, позволяющие пользователям осуществлять платежи физическим и юридическим лицам, замещая такие платежные инструменты, как наличные денежные средства, чеки или пластиковые карты. Некоторые из этих сервисов также развивают функции социальных сетей;

- точки продаж (POS) – цифровые решения для устройств и программного обеспечения, которые обеспечивают цифровые денежные потоки, отслеживают запасы, генерируют отчеты о продажах, а также предоставляют аналитику;

- инструменты монетизации цифровых данных. Значительный объем данных, передаваемых через провайдеров платежей, дает представление о структуре потребительских расходов, макротрендах и потенциале для выявления и предотвращения мошенничества.

3. Официальный форум валютно-финансовых институтов (OMFIF) предлагает следующую классификацию FinTech:

- платформы для осуществления онлайн платежей;
- FinTech, предоставляющие услуги мобильного банкинга;
- FinTech, предоставляющие услуги по переводу денег;
- цифровые устройства, обеспечивающие функционирование точек продаж;
- мобильные кошельки;
- финансовые организации, предоставляющие банковское обслуживание;
- мобильные деньги, интегрированные с инфраструктурой систем межбанковских платежей.

4. По критериям специализации компаний FinTech выделяют:

- компании, которые предлагают высокоавтоматизированное управление и консалтинг;
- компании, которые сосредоточены на создании и передаче инвестиционных стратегий и портфелей другим инвесторам, а также предоставлении консалтинговых услуг;
- компании, предоставляющие услуги алгоритмической торговли.

5. По критериям разновидностей предоставляемых услуг FinTech выделяют:

- кредитование – предоставление цифровых решений в форме платформ, на которых клиенты могут ссуживать финансовые ресурсы напрямую от других клиентов или финансовых учреждений (например, краудфандинг, мгновенное кредитование);

- инвестирование – предоставление цифровых решений для улучшения инвестиционных возможностей клиентов (например, робо-консультирование, инвестиционное посредничество);

- страхование – предоставление новых моделей страхования;

- платежи – предоставление платежных решений (например, мобильные платежи, криптовалюта);

- расчетные счета – предоставление решений для управления счетами и выставления счетов (например, интегрированные решения для цифрового учета);

- межпродуктовый сервис – разработка приложений, которые поддерживают взаимодействие клиентов со своими контрагентами, такими как банки и страховые компании (например, идентификация видео, переключение банков);

- API и инфраструктура в качестве цифровых интерфейсов для других компаний и клиентов – разработка цифровых интерфейсов, которые позволяют другим компаниям предоставлять решения для клиентов или связываться с другими компаниями (например, интегрированной логистикой).

6. Банк международных расчетов выделяет следующие разновидности FinTech платежных платформ:

- «Оверлейные системы» (например, Google Pay, Apple Pay и PayPal), которые разработаны на основе существующих платежных инфраструктур для клиринга и расчетов, включая кредитные карты или системы быстрых розничных платежей;

- «Проприетарные системы» (например Alipay и WePay), которые являются более замкнутыми по своей природе. Они осуществляют клиринговые и расчетные транзакции в рамках инфраструктур, разработанных и управляемых самими технологическими компаниями.

Важно отметить наличие страновых и региональных особенностей развития FinTech в современной экономике. В Китае модель P2P кредитования изначально была построена на кредитных гарантиях, однако некоторые интернет-финансовые компании начали переходить к модели резервного фонда кредитного риска [9, с. 5]. P2P модель кредитования в основном представляет собой гибридную модель, в которой платформы анализируют информацию о проекте или заявителе в оффлайн режиме, используя традиционные методы оценки кредитоспособности для оценки кредитных рисков. Заявки, которые соответствуют критериям, публикуются онлайн для финансирования инвесторами. При этом большинство крупных P2P-кредиторов имеют физические филиальные сети по всей стране. Модель онлайн-кредитования FinTech предполагает финансирование в основном за счет розничных инвесторов. Платформы сотрудничают с третьими сторонами для привлечения новых заемщиков.

Важно отметить, что крупные китайские платформы вышли за рамки кредитования и превратились в продукты по управлению активами, страхованию бизнеса и предоставлению финансовых услуг, охватывающие все сегменты финансовых интересов клиентов.

В настоящее время в КНР доминируют три FinTech услуги: P2P кредитование, мобильные платежи и краудфандинг.

В Великобритании P2P платформы позиционируют себя в качестве розничных инвесторов, как альтернатива банковским депозитам, а не как рискованный инвестиционный инструмент.

Цель состоит в том, чтобы обеспечить низкий, стабильный доход для розничных инвесторов и предоставить кредиты по низким ставкам индивидуальным заемщикам и малым предприятиям.

В целом, следует отметить следующие тенденции развития FinTech:

1) Расширение взаимодействия по линии традиционные банковские организации – компании FinTech. Так, банки увеличивают объемы предоставления кредитов через онлайн-платформы, что стимулирует финансовую доступность.

2) Расширение использования электронных платежей по таким направлениям, как:

2.1) Рост оборотов банковских (финансовых) услуг, встроенных в бизнес-модели небанковских организаций (Banking-as-a-service BaaS). Данная услуга, которую также называют «встроенным финансированием», создает возможность для любой технологической компании стать финансово-технологической компанией.

2.2) Усиление вмешательства государства в сектор FinTech. Формирование нормативно-правовой базы создаст условия для расширения внедрения новых услуг и продуктов на финансовом рынке, позволит уменьшить ассоциации инновационных финансовых инструментов с мошенническими операциями, снизит риски для потенциальных клиентов, создаст условия для развития платежной экосистемы.

2.3) Переоценка компаниями рисков, связанных с использованием услуг и продуктов сторонних поставщиков, уменьшение зависимости от посредников, повышение уровня контроля над транзакциями и общей безопасностью средств.

2.4) Расширенное использование биометрии для подтверждения личности покупателя. Для потребителей возможность подтверждать покупки по изображению лица или отпечаткам пальцев позволит отказаться от необходимости ввода паролей, поскольку все используемые платежные сервисы могут быть защищены с помощью одной персональной функции. Это также ускорит весь процесс, более того, это обеспечивает дополнительный уровень безопасности, поскольку мошенникам труднее скопировать персональные данные.

2.5) Повышение гибкости платежей. Крупные игроки рынка, такие как PayPal и Chase, предложили отсрочку платежа по схеме «покупай сейчас, плати потом», которая предоставляет возможность оплачивать покупки в течение определенного периода времени с нулевой процентной ставкой и фиксированной ставкой за ежемесячные платежи. Концепция гибкости

включает не только варианты отложенных платежей, но и появление новых платежных платформ.

3) Поступательный переход к внедрению цифровых валют как важный шаг в развитии платежных систем и инструментов. Децентрализованные платежные системы предотвращают утечку данных, простои и зависимость от посредников. Блокчейны позволяют мгновенно обрабатывать транзакции, смарт-контракты обеспечивают большую прозрачность, а денежные средства становятся программируемыми, предотвращая мошенничество и уклонение от уплаты налогов.

Подтверждением высокой динамики цифровизации финансового сектора являются статистические данные. Так, согласно отчетам института McKinsey, доходы от платежей во всем мире за 2009–2019 гг. увеличились в два раза и достигли 2 трлн. долл. Безналичные транзакции через мобильные приложения, цифровые кошельки и платежи с помощью QR-кодов неуклонно росли и, по оценкам, в 2019 г. превысили 1 трлн. долл. Цифровые платежи развивались параллельно с электронной коммерцией и другими цифровыми услугами и достигли в 2019 г. 3,5 трлн долл., что почти втрое больше по сравнению с 1,3 млрд. долл. в 2014 г.

В США розничные онлайн-расходы выросли на 30 % в первом полугодии 2020 г. по сравнению с тем же периодом 2019 г. В Великобритании в июле 2020 г. доля онлайн-транзакций увеличилась с 29,8 % до 40,7 %. По оценкам Goldman Sachs, в течение ближайших пяти лет 11 млрд долл. из 150 млрд. годовой прибыли банков США могут быть потеряны из-за развития FinTech кредитования, такого как одноранговые платформы. Согласно прогнозам OMFIF, по результатам 2020 г. розничные онлайн-расходы в Китае достигнут 2 трлн. долл. Объем мобильных транзакций, по данным Народного банка Китая, в 2018 г. достиг 61 млрд долл. по сравнению с 1,7 млрд. в 2013 г. В настоящее время китайский рынок мобильных платежей оценивается 5,7 трлн. долл. Две доминирующие платформы мобильных платежей в стране – Alipay и WeChat Pay обеспечивают 93% этих транзакций.

Важнейшим современным направлением FinTech индустрии является краудфандинг. Согласно Международной организации комиссий по ценным бумагам (International Organization of Securities Commissions IOSCO) [10], краудфандинг – это общий термин, описывающий использование небольших сумм денег, полученных от большого количества людей или организаций, для финансирования проекта, коммерческого или личного займа и других нужд через онлайн-платформу на основе Интернета.

Краудфандинг как механизм финансирования обеспечивает альтернативный канал привлечения средств с использованием онлайн-платформы. Он превращает традиционного финансового посредника в веб-платформу, которая снижает затраты и расширяет базу инвесторов за счет большей потребности в более сильной передаче сигналов для преодоления потенциального недостаточного инвестирования из-за асимметричной информации.

Как отмечает ряд исследователей, краудфандинговые онлайн-платформы не являются финансовыми посредниками, поскольку они не участвуют в принятии инвестиционных решений. К преимуществу механизма краудфандинга можно отнести сокращение ограничений для владельцев бизнеса в банковском финансировании. Вместе с тем, как показал анализ данного FinTech механизма, выбор в пользу краудфандинга для инициаторов проекта лежит не только в финансовой сфере. Так, заемщики рассматривают краудфандинг как возможность:

- 1) финансировать свою кампанию с меньшими затратами капитала;
- 2) привлечь общественное внимание;
- 3) получить обратную связь по предлагаемому продукту или услуге.

Таким образом, цифровые технологии позволяют автоматизировать широкий спектр финансовой деятельности, предоставляя новые и более экономически эффективные продукты в некоторых сегментах финансового сектора.

Так, к примеру, в Республике Казахстан цифровые платформы FinTech предлагает АО «Информационно-учетный центр» (г. Астана), который включает в себя следующий спектр финансовых услуг цифровой платформы:

1) цифровая платформа управления активами (E-Qazyna) - позволяет управлять активами, путем их реализации (приватизации), передачи в аренду и доверительное управление, а также предоставляет пользователям актуальную и достоверную информацию об объектах учёта реестра государственного имущества;

2) депозитарий финансовой отчетности (DFO)- обеспечение доступа к поиску и просмотру корпоративных событий и списков аффилированных лиц акционерных обществ, а также годовую финансовую отчетность и аудиторские отчеты организаций публичного интереса;

3) цифровая платформа для бизнеса (Qoldau) - сервисы по оцифровке земельного фонда, оказанию мер государственной поддержки, учета цифровых активов (зерновые и аграрные расписки, зерновые токены), страхованию, реализована торговая площадка;

4) портал регулятора финансового рынка (Finsec) - получение государственных услуг, оказываемых услугополучателям уполномоченным органом по регулированию, контролю и надзору финансового рынка и финансовых организаций;

5) Blockchain (Qazchain) (платформа для распределенного хранения информации) - общий, неизменный регистр для записи истории транзакций, а также новое поколение транзакционных приложений, которое устанавливает доверие, подотчетность и прозрачность от контрактов до сделок с платежами.

Заключение

Таким образом, среди причин стремительного развития FinTech в современной экономике выделяют следующие: недостатки традиционного финансового рынка и реакция на них регулирующих органов; общественное недоверие к традиционной индустрии финансовых услуг; коммерциализация цифровых технологий и проникновение на рынок финансовых услуг, Интернета и мобильных телефонов.

Применение FinTech технологий больших данных расширяет эффективную границу оказания финансовых услуг, позволяя снизить транзакционные издержки, связанные с необходимостью обработки каждого отдельного бизнес-запроса на предоставление финансирования, оценить риски.

В целом, цифровизация финансового сектора, формирование и появление не только новых игроков на мировом финансовом рынке, но и широкого и сложного технологического инструментария ставит перед современной финансовой системой непростые задачи.

Они не ограничены необходимостью адаптации к технологическим вызовам и подготовкой к усилению конкуренции в данной сфере для традиционных банковских институтов. Представляется целесообразной проработка нормативной базы государственного регулирования в свете прогнозируемого расширения охвата новых технологических решений в финансовой сфере в Республике Казахстан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Barberis J. The rise of FinTech: Getting Hong Kong to lead the digital financial transition in APAC. - Fintech Report. Fintech HK, 2014. - 24 p.
- 2 Hill J. Introduction. FinTech and the Remaking of Financial Institutions. 2018. P. 1–19. [Electronic resource]. – Access mode: <https://doi:10.1016/b978-0-12-813497-9.00001-9>.
- 3 Retail CBDCs. The next payments frontier. OMFIF and IBM report. – USA: IBM Corporation, 2019. - 35 p.
- 4 Dawei L., Anzi H., Gen L. Big Data Technology: Application and Cases. Handbook of Blockchain, Digital Finance, and Inclusion // Elsevier Inc. - 2018. - Vol. 2. - P. 66–81.
- 5 Drasch B., Schweizer A., Urbach N. Integrating the «Troublemakers»: A taxonomy for cooperation between banks and fintechs // Journal of Economics and Business. - 2018. – P. 17. [Electronic resource]. – Access mode: <https://doi.org/10.1016/j.Jeconbus.2018.04.002>.
- 6 Xu D., Tang S., Guttman D. China's campaign-style Internet finance governance: Causes, effects, and lessons learned for new information-based approaches to governance // Computer Law & Security Review. - 2019. -№35. - P. 14-35.
- 7 Kirby E., Worner S. Crowd-funding: An Infant Industry Growing Fast. - Staff Working Paper of the IOSCO Research Department. 2014. - 80 p.
- 8 Акционерное Общество «Информационно-учетный центр», 2023. [Electronic resource]. – Access mode: <https://iuc.kz>.
- 9 Junger M., Mietzner M. Banking goes digital: The adoption of FinTech services by German households. Finance Research Letters, 2019. - 8 p. [Electronic resource]. – Access mode: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.008>.

10 Dula C., Lee D., Chuen K. Reshaping the Financial Order // Handbook of Blockchain, Digital Finance, and Inclusion. - 2018. - Vol. 1. - P. 2–18.

REFERENCES

- 1 Barberis, J. (2014). The rise of FinTech: Getting Hong Kong to lead the digital financial transition in APAC. Fintech Report. Fintech HK.
- 2 Hill, J. (2018). Introduction. FinTech and the Remaking of Financial Institutions, 1–19. Retrieved from: <https://doi:10.1016/b978-0-12-813497-9.00001-9>
- 3 Retail CBDCs. The next payments frontier. OMFIF and IBM report (2019). USA: IBM Corporation.
- 4 Dawei, L., Anzi, H., Gen, L. (2018). Big Data Technology: Application and Cases. Handbook of Blockchain, Digital Finance, and Inclusion. Elsevier Inc, 2, 66–81.
- 5 Drasch, B., Schweizer, A., Urbach, N. (2018). Integrating the «Troublemakers»: A taxonomy for cooperation between banks and fintechs. Journal of Economics and Business, 17. Retrieved from: <https://doi.org/10.1016/jJeconbus.2018.04.002>
- 6 Xu, D., Tang, S., Guttman, D. (2019). China’s campaign-style Internet finance governance: Causes, effects, and lessons learned for new information-based approaches to governance. Computer Law & Security Review, 35, 14-35.
- 7 Kirby, E., Worner, S. (2014). Crowd-funding: An Infant Industry Growing Fast. Staff Working Paper of the IOSCO Research Department.
- 8 Акционерное Обшhestvo «Информационно-учетный центр» [Joint Stock Company “Information and Accounting Center”] (2023). Retrieved from: <https://iuc.kz> [in Russian].
- 9 Junger, M., Mietzner, M. (2019). Banking goes digital: The adoption of FinTech services by German households. Finance Research Letters. [Electronic resource]. – Access mode: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.08.008>
- 10 Dula, C., Lee, D., Chuen, K. (2018). Reshaping the Financial Order. Handbook of Blockchain, Digital Finance, and Inclusion, 1, 2–18.

А.С. Нарынбаева^{1*}, З.К. Смагулова², Э.А. Габбасов¹, О.В. Мельникова¹

¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

²Астана Халықаралық университеті, Қазақстан

Қазақстан республикасындағы электрондық қаржылық қызметтер нарығы: даму мәселелері мен перспективалары

Негізгі мәселе: өмірдің қазіргі кезеңінде қаржы саласындағы инновациялар қаржылық делдалдықты оңтайландыруға ықпал етеді және өз кезегінде экономикалық өсуді ынталандырады. Қаржылық инновациялар жинақ капиталын инвестициялық капиталға бөлудің тиімділігін арттырады, сонымен қатар нарықтардағы өтімділікті арттырады. Цифрлық экономика дамыған сайын дәстүрлі ірі қаржы институттарының функционалын қаржы технологияларымен (FinTech) ішінара алмастыру орын алды. FinTech дәстүрлі қаржылық қызметтерді мобильді қызметтермен, әлеуметтік медиа қызметтерімен, үлкен деректерді біріктіру және өңдеумен, бұлтты технологиялармен біріктіруді қамтиды.

Мақсаты: Қазақстан Республикасындағы электрондық қаржы қызметтері нарығының негізгі бағыттарын айқындау, экономиканың қаржы секторын дамытудың негізгі мәселелері мен перспективаларын анықтау болып табылады.

Әдістері: жұмыста салыстырмалы жүйелік, тік және көлденең талдаудың жалпы ғылыми әдістері, құрылымдық-функционалдық әдіс, аналитикалық әдістер, экономикалық және Статистикалық зерттеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: авторлар қазіргі экономиканың қаржы секторын цифрландырудың негізгі бағыттарын анықтады, FinTech саласының компаниялары мен қызметтерінің теориялық және практикалық бөлімдердегі рөлін атап өтті, экономикалық әдебиетте осы тұжырымдаманы анықтаудың өзекті тәсілдерін келтірді. Қаржы секторын цифрландырудың осы бағытын дамытудың негізгі себептері мен факторлары, соның ішінде қаржылық қолжетімділік тұжырымдамасы, FinTech артықшылықтары мен кемшіліктері негізделді, оларды жіктеуге әртүрлі тәсілдер, елдік және өңірлік ерекшеліктер келтірілді, даму үрдістеріне талдау жүргізілді. FinTech краудфандинг бағыты атап өтілді, оны анықтау және

жіктеу тәсілдері келтірілді, краудфандинг механизмінің артықшылықтары анықталды, оның қазіргі экономикадағы рөлі талданды. Қаржы секторын цифрландырудың маңызды бағыты ретінде алгоритмдік сауданың даму үрдісі зерттелді. FinTech-тің ең жылдам дамып келе жатқан бағыттарының бірі ретінде мобильді қаржылық қызметтерге егжей-тегжейлі талдау жүргізілді, оларды жіктеу тәсілдері келтірілді, мобильді төлемдердің өсуін ынталандыратын фактілер, елдік және аймақтық ерекшеліктер негізделді. Сақтандыру секторын цифрландырудың негізгі бағыттары талданды, InsurTech артықшылықтары туралы негізделген қорытындылар жасалды.

Түйінді сөздер: қаржы секторын цифрландыру, FinTech, қаржылық қолжетімділік, краудфандинг, алгоритмдік сауда, мобильді қаржы қызметтері, мобильді ақша, InsurTech.

A.S. Narynbayeva^{1*}, Z.K. Smagulova², E.A. Gabbasov¹, O.V. Melnikova¹

¹Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

²Astana International University, Kazakhstan

Electronic Financial Services Market in RK: Problems and Prospects of Development

Main problem: At the present stage of life, Innovations in the financial sector contribute to the optimization of financial intermediation and, in turn, stimulate economic growth. Financial innovations increase the efficiency of the allocation of savings capital to investment capital, as well as increase liquidity in the markets. As the digital economy has developed, the functionality of traditional large financial institutions has been partially replaced by financial technologies (FinTech). FinTech involves the convergence of traditional financial services with mobile services, social media services, big data aggregation and processing, and cloud technologies.\

Purpose of this article is to identify the main directions of the electronic financial services market in the Republic of Kazakhstan, identify the main problems and prospects for the development of the financial sector of the economy.

Methods: The work used general scientific methods of comparative system, vertical and horizontal analysis, structural and functional method, analytical techniques, economic and statistical research methods.

The results and their significance: the authors identified the main directions of digitalization of the financial sector of the modern economy, noted the role of FinTech companies and services in both theoretical and practical terms, and provided relevant approaches to the definition of this concept in the economic literature. The main reasons and factors for the development of this direction of digitalization of the financial sector are substantiated, including the concept of financial accessibility, the advantages and disadvantages of FinTech, various approaches to their classification, country and regional characteristics, and an analysis of development trends. The crowdfunding direction of FinTech is noted, approaches to its definition and classification are given, the advantages of the crowdfunding mechanism are revealed, and its role in the modern economy is analyzed. The trend of algorithmic trading development as the most important direction of digitalization of the financial sector is investigated. A detailed analysis of mobile financial services as one of the fastest-growing areas of FinTech is carried out, approaches to their classification are given, factors stimulating the growth of mobile payments, country and regional characteristics are substantiated. The main directions of digitalization of the insurance sector are analyzed, reasonable conclusions about the advantages of InsurTech are made.

Keywords: digitalization of the financial sector, FinTech, financial accessibility, crowdfunding, algorithmic trading, mobile financial services, mobile money, InsurTech.

Дата поступления рукописи в редакцию: 12.03.2023 г.

UDC 336.70
IRSTI 06.52.13

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/126-134>

A.S. Narynbayeva^{1*}, I.P. Stetsenko², Zh.Zh. Zhumataeva¹, G.A. Magambetova¹

¹Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

²Baltic International Academy, Latvia

(*e-mail: narynbaeva@mail.ru)

Banking Risk Management: Assessment of Existing Company Practices

Abstract

Main problem is that banking is one of the most important sectors of the economy all over the world. Being high-tech, it is most susceptible to ongoing changes, both at the macro and micro levels. As practice shows, such changes are associated with the increasing internationalization of credit institutions and markets, improvement of banking legislation and modern computer technologies, increased competition, and the emergence of new banking products and services in financial markets. The relevance of the topic of the master's thesis is that in order to ensure the effective functioning of a commercial bank, it is necessary to form, use and integrate into the bank's management structure mechanisms for effective protection against the negative impact of uncertainties arising in the course of banking activities. Such a mechanism is banking risk management.

Purpose of this article is to study the existing problems of the effectiveness of bank risk management and develop practical recommendations for its improvement.

Methods: The methodological basis of the work is the general scientific methods of comparative-systemic, structural-level, dialectical, vertical and horizontal analysis, qualitative and quantitative approaches and analytical techniques. In substantiating the theoretical provisions of the conclusions and recommendations, economic, statistical and empirical methods of cognition were used.

Results and their significance: The theoretical and practical significance of the study lies in the development of theoretical provisions of a comprehensive analysis of banking risk management, as well as in the possibility of using the developed conclusions and recommendations in the practical activities of commercial banks. The analysis of the state and assessment of the effectiveness of risk management of commercial banks was carried out, the analysis of the features of the mechanism of functioning of risk management was carried out.

Keywords: Risk management, commercial bank, banking risks, diversification of loan portfolio, limitation of banking operations, financial stability and liquidity of the bank, risk assessment, banking supervision tools, risk management strategy.

Introduction

Bank risk management is a process by which a bank identifies (manifests) risks, evaluates their magnitude, monitors them and controls its risky positions, and also takes into account the relationship between different categories (types) of risks.

The bank's activities are influenced by external and internal factors. At the same time, it is possible to talk about purely banking risks only in the latter case, since they are caused by the activities of the bank itself, its customers or its counterparties. Despite the fact that external risks are not directly related to the activities of the bank and its contact audience, they nevertheless decisively affect the financial position of the bank. In the work, special attention is paid to credit risk as the main risk of banking activity, which is a risk associated primarily with non-payments on obligations. This risk is also the most important of the bank's risks and the basic one that initiates many other risks. Often this case concerns accrued interest and commission payments or deferral of loan repayment.

Materials and methods

One of the main components of the functioning of any bank is risk. According to Y.M. Voronin, "bank risk is a situational characteristic of the bank's activity, which reflects the uncertainty of actions and characterizes the probability of a negative deviation of reality from what is expected" [1, p. 15].

The unstable development of the financial market and fierce competition contribute to the emergence of new risks in banks and, accordingly, require an adequate risk management system to ensure financial stability and competitiveness. It should be noted that bank risk management is a risk management process, i.e. a set of actions aimed at identifying risk problems and developing ways and methods to solve them. At the same time, the purpose of risk management is to ensure the effectiveness of the bank's management, taking into account factors of uncertainty events that may negatively or positively affect the bank's performance indicators. Hence, the main task of risk management is to minimize the negative impact of risks on the financial results of banks.

Therefore, the priority is to ensure the financial stability of banks and increase the income received by the bank's shareholders.

The integration of risk management into the overall management system of the bank is very important, especially now, in times of financial instability, which has been going on for several years due to the onset of the financial crisis [2, p. 27].

As long-term practice shows, banks often incur losses not because of high risks, but because of ineffective risk management and insufficient control. Therefore, in banks, risk managers are required to assess risks in a timely manner as well as predict and manage them.

Therefore, it is necessary to develop a methodology for assessing and analyzing banking risks so that the uncertainty factors that are the basis for the occurrence of risks become a source of profit.

Discussion

According to many scientists, the main signs of risk include the following characteristic features: uncertainty, inconsistency, alternative. Uncertainty is the main source of risk. To avoid uncertainty, it is necessary to have the most complete and reliable information. The inconsistency of risk is that, on the one hand, risk is of public importance and is aimed at achieving results based on the use of new technologies, on the other hand, risk means the inevitability of making a specific choice at the moment. Alternativeness means that the risk has two or more options for making a choice of further actions, i.e. if there is no choice, then this indicates the absence of risk.

In addition to the above features, risk is characterized by another important property: risk is always a phenomenon that characterizes the future, i.e. it is getting results in the future, and not achievements or failures in the past [3]. Uncertainty and risk are interconnected and are in different relationships with each other [4]. The dependence is reflected in the fact that the bank, assessing the possibility of repayment of loans provided by its customers and generating income in the future, does not know for sure whether it will receive the expected result.

In the banking risk management system, there are three levels of risk management in the bank (Figure 1).

At the first level, risk management is considered at the level of assets and liabilities of the bank, based on the available funding base of the Bank and options for placing funds (loans, securities, intangible assets, non-current assets) [5].

At the second level, in the risk management system, depending on the diversification and optimization of the structure of the credit portfolio by market segments (Small and medium-sized businesses, corporate segment), industry affiliation, lending terms, including current activities (working capital) or capital investments, risk levels and profitability of investments, credit portfolio management and stages of the economic cycle are distinguished [6].

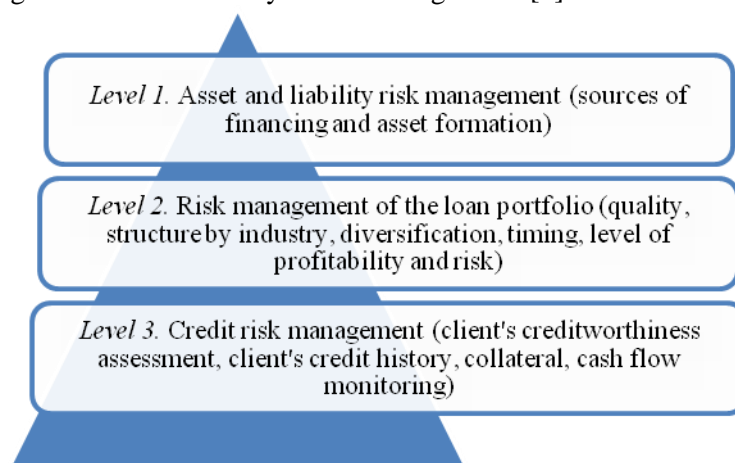

Figure 1 - Levels of the risk management system in the bank

At the third level, the risk management of personal credit is considered in the risk management system.

Since loans have a large share in the asset portfolio of commercial banks, all banks are characterized by having primarily credit risk. Credit risk is the possibility of loss as a result of the inability of borrowers to fulfill their obligations (on the payment of interest and the principal amount of debt) in accordance with the terms and conditions of the bank loan agreement.

It should be noted that not only the timely receipt of the necessary resources by certain organizations depends on the effectiveness and correctness of the credit mechanism, but also the pace of development of the country's economy as a whole [7].

For a thorough study of possible credit risks, first of all, it is necessary to analyze the bank's loan portfolio. Consequently, the credit risk management process involves an analysis of the loan portfolio, which consists in a thorough study of the quality of the loan portfolio, borrowers, the timing and goals of the loans issued.

The main criteria for evaluating a loan portfolio are: diversification, quality, profitability and risk. Given the well-known dilemma "profitability-risk", the bank is forced to limit the rate of return, protecting itself from excess risk. Due to the sharp increase in credit risk, the costs of creating provisions (reserves) to cover the costs of loans issued in second-tier banks are growing, which contributes to reducing their profitability. Therefore, for banks, the issue of credit risk management becomes especially relevant, since it is directly related to the possibility of banks losing their financial stability. In this regard, reducing credit risks is one of the most important tasks of risk managers in banks [8].

Currently, market risks play an important role in banks. It is no coincidence that IFRS contain certain requirements for assessing and disclosing information on market risks used by banks. Market risks include currency and interest rate risks. The main factors of market risk are unfavorable changes in interest rates, fluctuations in the market value of Financial Instruments, Changes in the exchange rates of foreign currencies, etc.

To analyze market risks, the bank uses Risk Value — Value-at-Risk (VAR). VAR is a cumulative risk measure that is able to compare risk across different portfolios (such as portfolios of stocks and bonds) and different financial instruments (such as forwards and options). One of the main methods of optimizing banking risks is to simplify the visual representation of information about the bank in the form of tables, graphs, charts, which makes it possible to more clearly represent the main characteristics of the bank, and the given scale contributes to the assessment of their absolute relationships [9].

Thus, in modern conditions, the risk management of the bank as a whole is one of the main areas of Management, which studies the issues of managing the bank as a whole or its individual divisions, taking into account risk factors.

Necessary measures to avoid risks in the banking sector:

- legislative strengthening of requirements for risk management and corporate governance in financial organizations. Increasing the personal responsibility of members of the Board of Directors of financial institutions;

- increase the transparency of the ownership structure, introduce restrictions on the influence of shareholders on banks, introduce restrictions on the intervention of banks in the operational activities of other financial organizations, in particular accumulative pension funds and insurance companies;

- introduction of a ban on lending by banks to related persons;

- take the necessary actions to reduce the volume of bad loans and replenish the capital of banks at the expense of shareholders or the state;

- improve the quality of your loan portfolio by reducing and getting rid of stressful debts.

For banks to operate an effective risk management system:

- development of intrabank documents regulating the strategy and tasks of risk management;

- determination of the principles, methods of risk assessment and determination as the basis for setting priority strategies and tasks;

- ensuring adequate protection of the interests of investors, depositors, correspondent banks, and bank customers using risk management mechanisms that minimize risks;

- Organization of effective monitoring of the financial condition of large borrowers;

- creation of an effective system for early reporting of crisis situations;

- increasing the role of corporate governance. Shareholders are encouraged to plan management and set objectives to achieve targets (in particular profits) on a long-term scale, rather than at the expense of short-term projects;
- creation of basic management control procedures;
- identify mechanisms for assessing responsibility and performance in accordance with the risk management strategy and control system.
- development of risk monitoring procedures.

Normally functioning risk management contributes to achieving the financial stability of the bank and its value, strengthening the Bank's ability to reduce unforeseen expenses and increasing confidence in it on the part of counterparties. Thus, the main task of risk management in banks is the development and implementation of Standards, Procedures for Risk Management, a model for their assessment, the formation of a work plan in conditions of uncertainty.

Results

At the present stage of banking business development, it is not enough to manage only certain types of banking risks, having autonomous management and control systems. It is necessary to create a unified banking risk management system, in which it is possible to trace, among other things, the impact of implemented innovations on the magnitude of each of the identified risks.

The risk management process can be presented in the following sequence. At the first stage, it is necessary to formulate a risk management strategy and, defining its purpose, answer the question "What does the bank want to achieve?" It is well known that the greater the income, the greater the risk associated with obtaining this income is.

It is necessary to clearly formulate the "risk appetite" and build a risk management strategy on this basis. For example, AS LTD Bank (Latvia) has declared a strategic goal of risk management to ensure a balance between the risks that the bank assumes and its profit in order to minimize the potentially negative impact on the financial condition and activities of the bank.

At the second stage, it is necessary to identify risks and identify all risk-forming factors, which are usually understood as the essence of processes or phenomena that contribute to the emergence of a particular type of risk and determine its nature [10].

Risk-forming factors are divided into adaptive (in English native - inherent) and integral. Basically, risk-forming factors relate to adaptive, i.e. inherent in specific types of risk and not affecting other types of risks. At the same time, there are factors that simultaneously affect the risks of several types, such factors are called integral. Integral factors according to the level of impact are recommended to be divided into factors of microeconomic and macroeconomic levels [2, c. 38]. Integral risk - forming factors of the macroeconomic level include:

- change in the exchange rate of tenge against the world's leading currencies;
- fluctuation of the inflation rate;
- changes in the refinancing rate of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, LIBOR, MIBOR rates, etc.;
- changes in tax rates;
- changes in energy prices, etc.

As we can see, here we are talking about external factors that the bank cannot influence. It is customary to refer to integral risk - forming factors of the microeconomic level:

- dishonesty or professional mistakes of the bank's employees or its partners;
- software failures;
- illegal actions of bank employees or third parties;
- the level of management in the bank, etc.

In this case, we are talking about internal risk-forming factors that the bank can influence. Almost all of these factors should be recognized as operational risk factors.

At the third stage, it is necessary to evaluate risk objects, the cost of which depends on risk-forming factors. Risk objects are all those objects that are of value to the company. In an investment bank or an investment banking business, the objects of risk will be all financial instruments included in the portfolio (stocks, bonds, options, futures, etc.), in a commercial bank, the objects of risk are assets and liabilities that are sensitive to changes in interest rates or to changes in foreign exchange rates.

At the fourth stage, you can start assessing and analyzing risks. This can be done in various ways:

- “Mark-To-Market” valuation (revaluation of assets in accordance with their current market value);
- sensitivity analysis (accounting and forecasting the impact of changes in input parameters on the resulting indicators);
- “Value at Risk” (the amount of losses, which with a probability equal to the level of confidence, for example, according to the Basel documents – 99%, will not be exceeded).

At the fifth stage, regulated and original techniques and methods are used to reduce the likelihood of risk, the area of its spread or the strength of the impact, or to neutralize the consequences of risk manifestation.

At the sixth stage, if necessary, changes should be made to the existing risk management strategy.

The theory and practice of risk management has developed a number of fundamental principles, from which three principles can be distinguished: one cannot risk more than one's own capital can afford; one must think about the consequences of risk; one cannot risk much for the sake of small. Following the first principle of risk management, the Basel Committee made significant adjustments to the calculation of the bank's capital and the determination of its adequacy ratio. The latest documents of the Basel Committee recommend that national regulatory authorities in the field of banking supervision adjust the calculation of the bank's capital adequacy ratio taking into account three types of risk, namely, credit, market plus operational, which was not in its previous recommendations.

Creating a risk management system, it is necessary to take into account all types of banking risks. In the document setting out the bank's risk management policy, it is necessary to provide at least a list of possible banking risks with a description of their essence. Identifying the risks inherent in banking, it is necessary to keep in mind that there may be situations when the risks that seemed to be the main ones become, at least temporarily, secondary, and subtle secondary risks may prove fatal for the banking business.

Until the 90s of the last century, banking risk management existed at the level of individuals, portfolio managers, traders, or as an additional function of the strategic planning Department or Treasury.

In the early 90s, when organizing a risk management system in banks, a bottom-up approach began to be applied, in which all types of risks were managed autonomously. The estimates obtained for different types of risk were heterogeneous and could not be compared with each other. With this approach, it was impossible to integrate the results obtained. At the beginning of the new millennium, a different approach began to be applied – “top-down”. With this approach, it became possible to obtain comparable estimates for all types of financial risk and aggregate them. This was made possible by the following:

- implementation of a single, central, global data warehouse that contains consistent and appropriately transformed information about open positions and market data;
- optimal compromise between models for certain types of financial risks and a model of general, integrated risk;
- implementation of a system capable of analyzing various risk factors in a single integrated and consistent environment.

This approach has been called corporate risk Management (“Enterprise-Wide Risk Management”) (ERM), or integrated risk management at the company level. Corporate risk management is the process of determining, evaluating and controlling the effect of internal and external factors that can negatively affect the effectiveness of the company's activities and value.

The need to implement an integrated risk management system is due to both external and internal factors.

External factors include the increasing volatility of financial markets, recurring crises, increased pressure from regulatory authorities, and improved risk management mechanisms.

Internal factors that contribute to the implementation of an integrated risk management system: improving the financial stability of the bank, increasing the credit rating, optimizing expected profits and losses, reducing unforeseen losses, reducing profit volatility.

“Enterprise-Wide Risk Management” (ERM) is an architecture through which banks can control risks at all levels and divisions from a single management center – a division responsible for risk management at the level of the entire bank.

The introduction of an integrated risk management system will allow the bank to respond promptly to changes in the risk landscape that occur when innovations are introduced into banking practice and make effective decisions related to risk management of banking activities.

Banking innovations do not create completely new types of risk, they only strengthen or reduce existing ones, and if they “generate” new ones, then banking specialists are familiar with these types of risk.

The principles of risk management of implemented innovations are proposed to be grouped into four blocks.

The management principles of the first block are formulated for the level of top managers of the bank, they are related to the control of business processes and the permissible level of risks identified during innovation activities, as well as the reliability of partners who develop certain innovative projects for the bank or ensure the reliable functioning of the banking service.

The second block includes the principles of risk management of info communication technologies.

The third block includes principles related to the sale of innovative products to customers and the provision of high-quality banking services to them. The fourth block combines the principles of strategic and reputational risk management.

Thus, the principles of risk management of implemented innovations are as follows.

I. Control by the bank's top management:

- creation of an effective monitoring system for operations related to the operation of an innovative product, service or technology;
- implementation of control procedures for maintaining an acceptable level of identifiable risks;
- organization of control over the work of partners, on whose activities the development of innovative projects of the bank or the quality provision of innovative services directly depends.

II. Ensuring the security of the use of info communication technologies:

- authentication of customers using electronic service channels;
- fulfillment of obligations on online transactions and strict responsibility for their conduct;
- effective control over authorization procedures and access to electronic banking systems, databases and application programs;
- accurate accounting of transactions carried out electronically;
- maintaining the confidentiality of banking information.

III. Risk management related to innovative banking products and services:

- identification of risks associated with the sale of products and the provision of services to the bank's customers;
- development or adjustment of standard risk management procedures related to the implementation of an innovative project;
- control over the maintenance of an acceptable level of identifiable risks.

IV. Management of strategic and reputational risks:

- control over the compliance of innovation activities with the strategic goals of the bank;
- disclosure of necessary banking information on the bank's website;
- prevention of unauthorized access to client information;
- creation of an effective mechanism for responding to unexpected incidents, including provocations by unscrupulous competitors, external attacks on electronic banking systems, etc.

Innovative activities related to the introduction of new banking products, the offer of services that have not previously existed in banking practice, the development of new technologies always leads to an increase in operational risk, which is especially noticeable at the stage of implementation and the initial period of operation of an innovative project.

Operational risk as an integral part of the bank's innovation activity requires the creation of an operational risk management system, which is part of the credit institution's risk management system.

The operational risk management system is a set of measures and procedures for identifying, measuring, monitoring, controlling and limiting operational risks carried out on an integrated basis using modern information technologies.

Taking into account the recommendations of the National Bank of the Republic of Kazakhstan, technological maps have been introduced that allow to maintain an analytical database of incurred operating losses. Accounting is conducted in the context of the primary elements of operational risk.

Two control options are proposed to ensure that the risk value corresponds to an acceptable level. If the bank has developed and established limit limits for each primary element of operational risk, then the check for non-exceeding of the permissible level is carried out piecemeal. Otherwise, the total risk of primary elements is calculated and its value is estimated at an acceptable level.

Thus, risk management at the corporate level has become an urgent need for banks with a complex multi-level structure.

Without the integration of disparate risk management systems, banks bear the greatest costs, and the observed processes of globalization in the banking business only exacerbate the problem of risk management and stimulate the introduction of an integrated banking risk management system, an integral part of which is the operational risk management subsystem.

Conclusion

For the effective functioning of banking risk management, a risk management system has been proposed that increases the financial stability of commercial banks by minimizing losses and limiting the number and scale of unjustified risky transactions. Achieving these goals involves following a specific strategy, which should include identifying various scenarios for the bank's development, taking into account risk factors and changes in the external environment.

The main practical recommendations for improving banking risk management include the need for the bank to comply with limits on banking operations, focus on sustainable development and economic efficiency in the long term, timely fulfillment of obligations and preservation of the bank's business reputation.

In general, there are common causes of banking risks, such as the crisis state of the economy, instability of the political situation in the country, inflation, etc. In this regard, stress testing, which is an analytical tool for multivariate analysis of banking risks or assessment of potential losses of a bank, can become an effective tool for assessing banking risks of commercial banks. Thus, assessing the realities of the current state of the economy and the banking sector of Kazakhstan, we can conclude that the directions of strategic management in the banking sector are very relevant, in particular, improving banking risk management, increasing the effectiveness of which has a huge impact on the development of not only individual banks, but also the financial system as a whole.

THE LIST OF SOURCES

- 1 The Effect of the Choice of the Loss Severity Distribution and the Parameter Estimation Method on Operational Risk Management. - Bank of Japan: Financial Systems and Bank Examination Department, 2017. - 156 p.
- 2 The Supervisory Capital Assessment Program: Design and Implementation. Board of Governors of the Federal Reserve System, 2019. - 48 p.
- 3 Дубова С.Е. Анализ рискообразующих факторов в системе управления рисками // Финансы и кредит. - 2021. - № 7(211). - С. 38–45.
- 4 Батракова Л.Г. Экономический анализ деятельности коммерческого банка. - М.: Логос, 2017. - 79 с.
- 5 Бакиров А. М. Роль и место БВУ в кредитовании реального сектора экономики // Банки Казахстана. 2018. - № 9. – С. 10-12.
- 6 Семукова Ю.М. Управление рисками в коммерческом банке // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2020. – № 6 (64). – С. 216–222.
- 7 Святов С.С. Глобализация и роль иностранных банков в развитии национальной банковской системы // Каржы-Каражат. - 2020. - № 4. – С. 18-24.
- 8 Филипченкова М.Н. Совершенствование процесса управления рисками в банковском кредитовании // Форум молодых ученых. – 2020. – № 5 (45). – С. 503–510.
- 9 Чугунов В.И. Совершенствование процесса управления рисками коммерческого банка в контексте повышения его доходности // Вестник Московского университета имени С.Ю. Витте. Серия 1. Экономика и управление. – 2022. - № 1 (40). – С. 36-41.
- 10 Смирнова А.В. Риск-менеджмент и управление ресурсами коммерческого банка // Банки Казахстана, 2022. - № 11. - С. 57-64.

REFERENCES

- 1 The Effect of the Choice of the Loss Severity Distribution and the Parameter Estimation Method on Operational Risk Management (2017). Bank of Japan: Financial Systems and Bank Examination Department.
- 2 The Supervisory Capital Assessment Program: Design and Implementation. (2019). Board of Governors of the Federal Reserve System.
- 3 Dubova, S. E. (2021). Analiz riskoobrazujushhikh faktorov v sisteme upravlenija riskami [Analysis of risk-forming factors in the risk management system]. *Finansy i kredit - Finance and credit*, 7(211), 38-45 [in Russian].
- 4 Batrakova, L. G. (2017). Jekonomicheskij analiz dejatel'nosti kommercheskogo banka [Economic analysis of the activities of a commercial bank]. Moscow: Logos.
- 5 Bakirov, A. M. (2018). Rol' i mesto BVU v kreditovanii real'nogo sektora jekonomiki [The role and place of STB in lending to the real sector of the economy]. *Banki Kazahstana - Banks of Kazakhstan*, 9, 10-12 [in Russian].
- 6 Semukova, Yu. M. (2020). Upravlenie riskami v kommercheskom banke [Risk management in a commercial bank]. *Jekonomika i biznes: teorija i praktika - Economics and Business: theory and practice*, 6(64), 216-222 [in Russian].
- 7 Svyatov, S. S. (2020). Globalizacija i rol' inostrannyh bankov v razvitii nacional'noj bankovskoj sistemy [Globalization and the role of foreign banks in the development of the national banking system]. *Karzhy-Karazhat - Karzhi-Karazhat*, 4, 18-24 [in Russian].
- 8 Filipchenkova, M. N. (2020). Sovershenstvovanie processa upravlenija riskami v bankovskom kreditovanii [Improving the risk management process in bank lending]. *Forum molodyh uchenyh - Forum young scientists*, 5(45), 503-510 [in Russian].
- 9 Chugunov, V. I. (2022). Sovershenstvovanie processa upravlenija riskami kommercheskogo banka v kontekste povyshenija ego dohodnosti [Improving the risk management process of a commercial bank in the context of increasing its profitability]. *Vestnik Moskovskogo universiteta imeni S.Ju. Vitte. Serija 1. Jekonomika i upravlenie - Bulletin of the S.Y. Witte Moscow University. Series 1. Economics and management*, 1(40), 36-41 [in Russian].
- 10 Smirnova, A. V. (2022). Risk-menedzhment i upravlenie resursami kommercheskogo banka [Risk management and management of commercial bank resources]. *Banki Kazahstana - Banks of Kazakhstan*, 11, 57-64 [in Russian].

А.С. Нарынбаева^{1*}, И.П. Стеценко², Ж.Ж. Жуматаева¹, Г.А. Магамбетова¹

¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

²Балтық Халықаралық Академиясы, Латвия

Банктік тәуекелдерді басқару: компанияның қолданыстағы тәжірибесін бағалау

Негізгі мәселе: бүкіл әлемдегі банк бизнесі - экономиканың маңызды салаларының бірі болып табылады. Жоғары технологиялық бола отырып, ол макро және микро деңгейде болып жатқан өзгерістерге өте сезімтал. Тәжірибе көрсеткендей, мұндай өзгерістер несиелік мекемелер мен нарықтардың интернационалдануының күшеюімен, банк заңнамасы мен заманауи компьютерлік технологиялардың жетілдірілуімен, бәсекелестік деңгейінің жоғарылауымен, қаржы нарықтарында жаңа банктік өнімдер мен қызметтердің пайда болуымен байланысты. Магистрлік диссертация тақырыбының өзектілігі коммерциялық банктің тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін банк қызметін жүзеге асыру процесінде туындайтын белгісіздіктердің теріс әсерінен тиімді қорғау тетіктерін қалыптастыру, пайдалану және банкті басқару құрылымына интеграциялау қажет. Мұндай механизм банктік тәуекелдерді басқару болып табылады.

Бұл мақаланың мақсаты банктік тәуекелдерді басқару тиімділігінің бар проблемаларын зерттеу және оны жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстарды әзірлеу болып табылады.

Әдістері: жұмыстың әдіснамалық негізі салыстырмалы жүйелік, құрылымдық-деңгейлік, диалектикалық, тік және көлденең талдаудың, сапалық және сандық тәсілдер мен аналитикалық қабылдаудың жалпы ғылыми әдістері болып табылады. Қорытындылар мен ұсыныстардың теориялық ережелерін негіздеуде танымның экономикалық, статистикалық және эмпирикалық әдістері қолданылды.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы банктік тәуекелдерді басқаруды кешенді талдаудың теориялық ережелерін дамытуда, сондай-ақ коммерциялық банктердің практикалық қызметінде әзірленген тұжырымдар мен ұсыныстарды қолдану мүмкіндігінде жатыр. Коммерциялық банктердің тәуекел-менеджментінің жай-күйіне талдау және тиімділігін бағалау жүргізілді, тәуекел-менеджменттің жұмыс істеу тетігінің ерекшеліктеріне талдау жүргізілді.

Түйінді сөздер: Тәуекел-менеджмент, коммерциялық банк, банктік тәуекелдер, несие портфелін әртараптандыру, банктік операцияларды шектеу, банктің қаржылық тұрақтылығы мен өтімділігі, тәуекелді бағалау, Банктік қадағалау құралдары, тәуекелдерді басқару стратегиясы.

А.С. Нарынбаева^{1*}, И.П. Стеценко², Ж.Ж. Жуматаева¹, Г.А. Магамбетова¹

¹Инновационный Евразийский университет, Казахстан

²Балтийская Международная Академия, Латвия

Управление банковскими рисками: оценка существующей практики компании

Основная проблема: Банковский бизнес во всем мире выступает одной из самых важных отраслей экономики. Являясь высокотехнологичным, он в наибольшей степени восприимчив к происходящим изменениям, как на макро, так и микро уровне. Как показывает практика, подобные изменения связаны с усиливающейся интернационализацией кредитных учреждений и рынков, совершенствованием банковского законодательства и современных компьютерных технологий, повышением уровня конкуренции, появлением на финансовых рынках новых банковских продуктов и услуг. Актуальность темы магистерской диссертации состоит в том, что для обеспечения эффективного функционирования коммерческого банка необходимо формирование, использование и интеграция в структуру управления банком механизмов эффективной защиты от негативного воздействия неопределенностей, возникающих в процессе осуществления банковской деятельности. Таким механизмом является банковский риск-менеджмент.

Цель данной статьи состоит в исследовании существующих проблем эффективности банковского риск-менеджмента и разработке практических рекомендаций по его совершенствованию.

Методы: Методологической основой работы являются общенаучные методы сравнительно-системного, структурно-уровневого, диалектического, вертикального и горизонтального анализа, качественного и количественного подходов и аналитическом приеме. В обосновании теоретических положений выводов и рекомендаций были использованы экономико-статистические и эмпирические методы познания.

Результаты и их значимость: Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в развитии теоретических положений комплексного анализа управления банковскими рисками, а также в возможности использования разработанных выводов и рекомендаций в практической деятельности коммерческих банков. Проведен анализ состояния и оценка эффективности риск-менеджмента коммерческих банков, проведен анализ особенностей механизма функционирования риск-менеджмента.

Ключевые слова: Риск-менеджмент, коммерческий банк, банковские риски, диверсификация ссудного портфеля, лимитирование банковских операций, финансовая устойчивость и ликвидность банка, оценка риска, инструменты банковского надзора, стратегия управления рисками.

Date of receipt of the manuscript to the editor: 2024/03/13

Мақала авторлары туралы ақпарат
Сведения об авторах статей
Information about authors of articles

Абакова Д.К. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Абакова Д.К.** – магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **D.K. Abakova** – master’s student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: abakovadk@mail.ru.

Арынова З.А. – экономика ғылымдарының кандидаты, Торайғыров университетінің профессоры, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Арынова З.А.** – кандидат экономических наук, профессор Торайғыров университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Argynova, Z.** – Candidate of Economic Sciences, Professor of Toraighyrov University, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: zaryn24@mail.ru.

Бекниязова Д.С. – PhD докторы, Торайғыров университетінің қауымдастырылған профессоры (доценті), Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Бекниязова Д.С.** – доктор PhD, ассоциированный профессор (доцент) Торайғыров университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Bekniyazova D.S.** - PhD, Associated Professor of Toraighyrov University, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: dana.bekniyazova@mail.ru

Беспалый С.В. – экономика ғылымдарының кандидаты, Инновациялық Еуразия университетінің профессоры, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Беспалый С.В.** – кандидат экономических наук, профессор Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Bespalyu, S.** – candidate of Economic Sciences, Professor of Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: sergeybesp@mail.ru.

Бигалиева А.Н. – э.ғ.к., доцент, «Экономика және халықаралық экономикалық қатынастар» кафедрасының меңгерушісі, М. Рысқұлбеков атындағы Қырғыз экономикалық университеті, Бішкек қ., Қырғыз Республикасы. **Бигалиева А.Н.** – к.э.н., доцент, заведующая кафедрой «Экономика и международные экономические отношения», Кыргызский экономический университет им. М. Рыскулбекова, г. Бишкек, Кыргызская Республика. **Bigaliev A.N.** - c.e.s., Associate Professor, Head of the Department of Economics and International Economic Relations, Kyrgyz Economic University named of M. Ryskulbekov, Bishkek c., Kyrgyz Republic. E-mail: asmat.69@mail.ru.

Бука С.А. – экономика ғылымдарының докторы, Балтық Халықаралық академиясының профессоры, Рига қ., Латвия Республикасы. **Бука С.А.** – доктор экономических наук, профессор Балтийской Международной Академии, г. Рига, Латвийская Республика. **Buka, S.** - Doctor of Economics, Professor of Baltic International Academy, Riga c., Latvia Republic. E-mail: stanislavs.buka@bsa.edu.lv.

Габбасов Э.А. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Габбасов Э.А.** – магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Gabbasov E.A.** – master’s student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: egabbasovv@mail.ru.

Ергалимова А.А. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Ергалимова А.А.** - магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Ergalimova A.A.** – master’s student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: ergalimova.777@mail.ru.

Жуматаева Ж.Ж. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Жуматаева Ж.Ж.** – магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Zhumataeva Zh.Zh.** – master’s student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: zhumataeva1@mail.ru.

Кургамбеков Ж.Т. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Кургамбеков Ж.Т.** - магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Kurgambekov Zh.T.** – master’s student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: kurgambekov_zh6@mail.ru.

Магамбетова Г.А. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Магамбетова Г.А.** - магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Magambetova G.A.**– master’s student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: g.magambetova@gmail.com.

Мельникова О.В. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Мельникова О.В.** - магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Melnikova O.V.** – master’s student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: Melnikova_O@mail.ru.

Мерғалиева Г.В. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Мерғалиева Г.В.** – магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Mergaliev G.V.** – master’s student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: mergaliev.g@listl.ru.

Накова А. – PhD докторы, Болгария ғылым академиясының Философия және әлеуметтану институтының доценті, София қ., Болгария Республикасы. **Накова А.** – доктор PhD, доцент Институт философии и социологии Болгарской академии наук, г.София, Республика Болгария. **Nakova A.** - PhD, Associated Professor of Institute of Philosophy and Sociology of the Bulgarian Academy of Sciences, Sofia c., Republic of Bulgaria. E-mail: dana.bekniyazova@mail.ru

Нарынбаева А.С. – э.ғ.к., Инновациялық Еуразия университетінің профессоры, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Нарынбаева А.С.**– к.э.н., профессор Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Narynbayeva A.S.** - с.е.с., Professor of Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: narynbayeva@mail.ru.

Нургаламов Ж.К. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Нургаламов Ж.К.** – магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Nurgalamov Zh.K.** – master’s student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: zh.nurgalamov@list.ru.

Нуркеева С.А. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Нуркеева С.А.** – магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Nurkeeva S.A.** – Master's student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Republic of Kazakhstan. E-mail: snurkeeva@gmail.com.

Оразалин Т.Г. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Оразалин Т.Г.** – магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **T.G Orazalin** – Master's student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Republic of Kazakhstan. E-mail: timur.orazalin17@gmail.com.

Садвакасов Д.Б. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Садвакасов Д.Б.** - магистрант, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Sadvakassov D.B.** – master’s student, Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: sadvakassovd@mail.ru

Смагулова З.К. – э.ғ.к., Астана Халықаралық университетінің профессоры, Астана қ., Қазақстан Республикасы. **Смагулова З.К.** – к.э.н., профессор Международного университета Астаны, г. Астана, Республика Казахстан. **Smagulova Z.K.** - с.е.с., Professor of Astana International University, Astana c., Republic of Kazakhstan. E-mail: smagulova1111@mail.ru.

Стеценко И.П. - экономика ғылымдарының докторы, профессор, Балтық Халықаралық Академиясы, Рига қ., Латвия Республикасы. **Стеценко И.П.** - доктор экономических наук, профессор, Балтийская Международная Академия, г. Рига, Латвийская Республика.

Stecenko I.P. - Doctor of Economics, Professor, Baltic International Academy, Riga c., Republic of Latvia. E-mail: inna.stecenko@bsa.edu.lv

Тугаев С.Қ. – магистрант, Инновациялық Еуразия университеті, ЖШС «ТемирТрансСервис» өндірістік департаментінің директоры, Астана қ., Қазақстан Республикасы. **Тугаев С.Қ.** – магистрант, Инновационный Евразийский университет, Директор производственного департамента ТОО «ТемирТрансСервис», г. Астана, Республика Казахстан. **Tugayev S.** - master’s student, Innovative University of Eurasia, Director of production department LLP «TemirTransService2, Astana city., Republic of Kazakhstan. E-mail: sanat-tugaev@mail.ru.

ҚҰҚЫҚ**ӘОЖ 342.41**
МРНТИ 10.15.23DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/137-144>**М.Е. Бихиянова**Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан
(e-mail: mika.asima.nagima@mail.ru)**Қазақстан республикасы мен АҚШ президенттерінің конституциялық мәртебесі****Аңдатпа**

Негізгі мәселе: Мақалада Қазақстан Республикасы (ҚР) және АҚШ Президенттерінің Конституциялық мәртебелеріне салыстырмалы-құқықтық талдау жасалды. Зерттеуге алынған елдердің Конституциясының тиісті ережелері бойынша және орналастыру нысаны; басқару нысаны; президенттерді сайлау және өкілеттіктер; Президенттікке кандидаттар үшін белгіленген цензалар және т. б. өлшемдер бойынша жүргізілді. Аталған елдердің президенттік институтының құқықтық мәртебесінің ерекшеліктері атап өтілді, оның ішінде мынадай мәселелерде: Парламенттің жоғарғы палатасын, министрліктер мен өзге де мемлекеттік басқару органдарын қалыптастыруға қатысу; Парламентпен және биліктің сот тармақтарымен өзара қарым-қатынас; қорғаныс және қауіпсіздік салаларындағы өкілеттіктер; халықаралық қатынастар; заң шығару және т. б.

Мақсаты: Қазақстан Республикасы Президентінің құқықтық мәртебесінің мазмұнын ашуда, Мемлекет басшысының доктриналық, нақты, Нормативтік құқықтық мәртебесін ашуда, Қазақстан Республикасындағы Президенттің ерекшеліктерін, оның нормативтік және нақты мәртебесін талдауда. Мақалада Қазақстан Президентінің Әкімшілік-құқықтық мәртебесіне қатысты конституциялық-құқықтық мәртебесі, Мемлекет басшысы және мемлекеттік басқару функцияларын жүзеге асыратын жоғары лауазымды тұлға ретіндегі "Президент" институтының конституциялық негіздері контекстіндегі мәртебелік ұстанымдарын талдау бағаланады.

Әдістер: Зерттеудің әдіснамалық негізі, жұмыс құбылыстарды танудың ғылыми әдістерінің жиынтығына негізделген: салыстырмалы құқықтану, құқықтық актілерді догматикалық талдау әдісі және т.б., бұл жиынтықта Қазақстан Республикасы Президентінің конституциялық-құқықтық мәртебесінің мәселелерін ашуға, басқарудың супер президенттік формасының элементтерін біріктіру фактісін анықтауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: Демек, салыстыру қорытындысы бойынша АҚШ және Қазақстанның президенттік институттары арасында парламентке жолдау құқығы, Президент ұсынатын лауазымды тұлғаларды тағайындауға, бекітуге, сайлауға сенаттың қатысуы, veto құқығы, қарулы күштердің бас қолбасшылығы, бір адам қатарынан екі мерзімнен артық президент бола алмайды.

Түйінді сөздер: Конституция, Президент, Премьер-Министр мемлекет, федерация, үкімет, парламент.

Кіріспе

1990 жылы Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдары жүйесіне Президент лауазымын енгізу басқа елдерде, әсіресе АҚШ сияқты дамыған демократиялық елдерде президенттік институттың мәні мен жұмыс істеуіне қызығушылығын едәуір арттырды. Қазақстан – КСРО ыдырауының нәтижесінде пайда болған, әлемнің түрлі жоғары дамыған мемлекеттерінің оң заң шығарушылық тәжірибесін өзіне алуға ұмтылған жас, дамып келе жатқан мемлекет. Сондықтан қоғамның жетекші елдердің негізін қалаушы құжатына (Конституциясына), атап айтқанда, АҚШ-тың мемлекет басшысы постының құрылтайшысы ретіндегі қызығушылығы орынды.

«Президент» термині латынның «praesidens» «алда отыратын» дегенді білдіреді. Антикалық уақытта Президент деп түрлі жиналыстарда төрағалық етушілерді атаған. Оның

қазіргі мағынасы – мемлекет басшысы ретінде «президент» термині тек XVIII ғасырдың соңынан бастап қолданылып келеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 89-бабына сәйкес Президент мемлекет басшысы болып табылады және мемлекеттік билік органдарының келісілген жұмыс істеуі мен өзара іс-қимылын қамтамасыз етеді, ал АҚШ-та Конституцияның 2-бабының 1-бөліміне сәйкес атқарушы билікті АҚШ Президенті жүзеге асырады.

АҚШ-тың конституциялық құрылысын талдау негізінде Қазақстаннан ерекшеленетін мынадай аспектілерді атап өтуге болады.

Материалдар мен әдістер

АҚШ мемлекеттік құрылымы бойынша – федерация, мұнда федерация мен штаттар арасындағы құзыреттер нақты әрі айқын бөлінген. Штаттар өкілеттігі салмақты, әсіресе әлеуметтік-экономикалық салада. Билік тармақтары арасында билікті заң шығарушы, атқарушы және сот деп көлденең бөлу биліктің тік бөлінуімен толықтырылған, бұл мемлекеттік құрылымның федеративті нысаны болып ұйғарылған: Одақ өкілеттігінің аясына кірмегеннің барлығы штаттар мен халықтың өкілеттіне қалдырылған [3, б.27]. Америка Конституциясы дуалистік федерализм жүйесін орнатты, оның негізіне Одақ пен штаттардың құзыреттерінің салаларын қатаң шектеу қойылған. Дуалистік федерализм қағидатына сәйкес Конституция Одақтың айрықша құзыретінің саласын белгілейді (мәселелер тізбесі беріледі, бұл тізімдеме тек Одақ заң актілерін шығара алады). Конституциялық тізбеде қамтылмаған барлық қалған (қалдықты құзырет деп аталатын) мәселелер федерация субъектілерінің нормалаушы органдарын жүргізу нысаны болып табылады.

Құзыреттілікті шектеудің осындай жүйесі алғаш рет АҚШ-та жүзеге асырылды. Конституцияның 1-бабының 8-бөлімі Одақтың айрықша құзыретіне жататын құқықтық реттеу нысандарының тізбесін қамтиды. Оған: еларалық және сыртқы сауданы реттеу; монеталарды нақыштау; таразы мен өлшем стандарттарын белгілеу, почта қызметтері мен почта жолдарын құру; патенттер мен авторлық куәліктер беру, ашық теңізде қарақшылық белгілерін және оны жасағаны үшін жазаларды белгілеу кіреді.; соғысты жариялау, репрессалияларға каперлік куәліктер мен рұқсат беру, армияны қабылдау және ұстау, әскери-теңіз флотын құру және ұстау, сыртқы қатынастарды жүргізу және аумақтық иеліктерді басқару [4, 81 б.].

АҚШ Конституциясының 10-бабына сәйкес осы тізбеде аталмаған барлық мәселелер штаттардың айрықша құзыретіне жатады. Штаттың жоғары лауазымды тұлғасы, атқарушы билік иесі Миссисипи (онда губернаторды сайлаушылар сайлайды) қоспағанда, барлық штаттарда екі жылдан төрт жылға дейінгі мерзімге тікелей сайлаумен сайланатын губернатор болып табылады.

Қазақстан өзінің мемлекеттік құрылымы біртұтас мемлекет болып табылады. Жергілікті билік органдарының қарауына мыналар жатады: заңдылықты, құқықтық тәртіпті және азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, аумақтарды экономикалық, әлеуметтік және мәдени дамыту мәселелері, жергілікті бюджетті қалыптастыру және орындау, жергілікті салықтарды, алымдарды белгілеу, бюджеттен тыс қорларды қалыптастыру, жергілікті коммуналдық шаруашылықты басқару, қоршаған ортаны қорғау, азаматтық хал актілерін тіркеуді қамтамасыз ету, Нормативтік актілерді және ҚР Конституциясы мен заңнамасына қайшы келмейтін өзге де өкілеттіктерді қабылдау (ҚР Конституциясының 87-бабы, 89-бабы). Тиісті аумақтағы атқарушы билікті облыс, қала және аудан әкімі басқарады. Облыс әкімін Премьер-Министрдің ұсынысы бойынша ҚР Президенті қызметке тағайындайды және қызметтен босатады. Президент Конституцияны, заңдарды бұзған немесе ар-намыс мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін іс-әрекеттер жасаған жағдайда аудандар мен қалалардың әкімдерін қызметінен босатуға құқылы.

Нәтижелер

АҚШ Конституциясына сәйкес сайлау жүйесі, оның ішінде Президент пен Конгресс сайлауы, штаттың заң шығарушы органы белгілейді. Осы себепті сайлау жүйесі ерекше, әртүрлі штаттардағы көптеген ұқсас жағдайлар сәйкес келмейді. Бүкіл ел үшін өмір сүруге қажетті біркелкі нормаларды енгізу үшін әр жолы АҚШ Конституциясына тиісті түзетулер енгізу қажет.

АҚШ президенті парламенттан тыс жанама сайлау арқылы сайланады [4, 102-б.]. Саяси партиялар кандидаттарды ұсыну бастапқы сайлау — праймериз арқылы өтеді, бұл саяси күштердің бастапқы сынамасы, қандай да бір кандидаттың танымалдығын алдын ала бағалау. 2000 жылы Демократиялық партияның кандидаты А. Гор оның қарсыласынан 0,2% - ға артық

дауыс алды, бірақ Дж. Буш (кіші) таңдаушылардың көп дауысын жинап (266 қарсы 271), АҚШ президенті болған.

АҚШ Президентінің өкілеттік мерзімі төрт жылды құрайды, бір тұлға қатарынан екі мерзімнен артық сайлана алмайды (АҚШ Конституциясына 22-түзету).

АҚШ конституциясында былай делінген: «Осы Конституцияны бекіту кезінде Құрама Штаттардың тууы бойынша азаматы болып табылмайтын немесе Құрама Штаттардың азаматтығында болмаған адам президент лауазымына сайлана алмайды; отыз бес жасқа толмаған және Құрама Штаттарда он төрт жыл бойы тұрақты тұрғылықты жері болмаған адам осы лауазымға тең түрде сайлана алмайды».

Қазақстан Конституциясына сәйкес президенттікке 40 жастан кіші емес, мемлекеттік тілді еркін меңгерген, еліміздің аумағында кемінде 15 жыл тікелей сайлау алдында тұрақты тұратын Қазақстан Республикасының азаматы сайлана алады (ҚР Конституциясының 41-бабы).

Бір тұлға қатарынан екі мерзімнен артық ҚР Президенті бола алмайды. Бұл шектеу Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентіне қолданылмайды (ҚР Конституциясының 42-бабы, 5-тармағы).

Президентті жалпыға бірдей, тең және төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы бес жыл мерзімге Қазақстан Республикасының азаматтары сайлайды (ҚР Конституциясының 41-бабы).

АҚШ-та, егер кандидаттар сайлаушылардың көпшілік дауысын жинамаса, АҚШ Конституциясына 12 түзетумен қарастырылған Конгресспен Президентті сайлау ерекше рәсімі қолданылады. Қазақстанда мұндай жағдайларда қайта дауыс беру өткізіледі, оған неғұрлым көп дауыс жинаған екі кандидат қатысады (ҚР Конституциясының 41-бабы 5-тармағы).

Талқылау

АҚШ-та Конституция бойынша заң шығарушы билік екі палаталы Конгреске, атқарушы – Президентке, Сот – Жоғарғы және төмен тұрған федералдық соттарға сеніп тапсырылған. Биліктің барлық үш тармағы 5 түрлі түрде қалыптасты. АҚШ Конституциясының 2-бабы 1-бөлімі: «Атқарушы билік Америка Құрама Штаттарының Президентіне беріледі» деп белгілейді. АҚШ конституциясында «Мемлекет басшысы» сөзі қолданылмаған және ол мемлекеттік билік органдарының келісілген жұмыс істеуі мен өзара іс-қимылын қамтамасыз етпейді.

АҚШ «тежемелік пен тепе-теңдік» қағидаты негізінде құрылады, осыған сәйкес Президент, Конгресс және Жоғарғы сот бір-біріне ықпал етуге мүмкіндік беретін өкілеттіктерге ие.

АҚШ – президенттік республика. Басқарманың бұл формасы ең алдымен Президенттің қолында Мемлекет басшысы мен Үкімет басшысының өкілеттігінің бірігуімен сипатталады. Мемлекет басшысын – президентті – халық тікелей не жанама сайлау арқылы сайлайды (АҚШ-та алдымен Штаттардан таңдаушылар сайланады, содан соң олар ерекше алқа ретінде Ел президентін сайлайды). Президент қарулы күштердің бас қолбасшысы болып табылады. Президенттік республикада «тежемелік пен тепе-теңдік» жүйесі бойынша парламент үкіметті отставкаға жібере алмайды, ал президент парламентті тарата алмайды [4, 115 б.].

Президенттік республиканың ресми ерекшелігі премьер-министр лауазымының болмауы болып табылады. Президенттік республика билікті теориялық тұрғыдан қатаң бөлу қағидаты бойынша құрылады. Президенттік республика мемлекет басшысы мен үкімет басшысының өкілеттігін Президенттің қолында біріктірумен қатар мынадай сипатты ерекшеліктерімен ерекшеленеді: президентті сайлаудың парламенттік емес әдісі; үкіметті қалыптастырудың парламенттік емес әдісі және парламенттік жауапкершілік институтының болмауы; Президенттің парламентті тарату құқығының болмауы [8, 130 б.].

Қазақстандағы басқару формасы. Қазақстан республикасы президенттік басқару нысанындағы унитарлы мемлекет болып табылады (ҚР Конституциясының 2-бабы, 1-т.). Президент ауқымды билік өкілеттіктеріне ие: мемлекет басшысы болып табылады, оған атқарушы билік саласындағы негізгі айрықша құқыққа ие, жоғарғы бас қолбасшы болып табылады; президенттің жалпы басшылығымен жұмыс істейтін атқарушы биліктің дербес органы ретінде үкімет.

Президенттік басқару түрінде үкіметті президент тағайындайды, бірақ парламенттің сенімін қажет етеді. Сенімсіздік білдіру үкіметтің қызметін доғаруына, не Президенттің парламентті таратуына себеп болуы мүмкін.

Президент шығаратын нормативтік актілер жауапты министрі оларды контрагациялағаннан кейін ғана заңды күшіне.

Президенттің өкілеттігі. АҚШ конституциясы атқарушы билікті жүзеге асыруды бекіте отырып, Президенттің кейбір өкілеттіктерін анықтайды. Конституцияда қандай да бір алқалы үкімет немесе атқарушы билік органдарының құрылымы туралы ештеңе айтылмаған. Президент тәуелді емес, ол Конгреске есеп бермейді, оған бағынбайды және тек өз мандатына ие болған халық алдында ғана жауапты. Оның өкілеттігі кең көлемде қатаң шектерсіз бекітілген, бұл олардың ұдайы іс жүзінде өсуіне ықпал етті. Сонымен қатар, президенттік билік жеке диктатураға көшкен жоқ, өйткені ол әрқашан Конгресс пен Жоғарғы Соттың белгілі бір өкілеттіктерімен тежелген. АҚШ Президентінің негізгі өкілеттігі осы елдің Конституциясында атап көрсетілген (2-б., 2-т.). Алайда уақыт өте келе теория мен практикамен ойдағы (немесе «жасырын») өкілеттіктер ұғымы қалыптасқан, соның арқасында Президенттің конституциялық құқықтары мен міндеттері айтарлықтай кеңейген. Сонымен қатар, мемлекет басшысы Конгрес ертүрлі «берген құқықтар» жүйелі түрде беріледі.

АҚШ Конституциясына сәйкес «Президент Құрама Штаттар армиясы мен флотының және Құрама Штаттардың нақты қызметіне шақырылғанда жекелеген Штаттар полициясының бас қолбасшысы болып табылады; ол әрбір атқарушы департаменттің басшысынан оның құзыретіне жататын кез келген мәселе бойынша жазбаша пікір талап ете алады; және оған импичмент тәртібімен соттау жағдайларын қоспағанда, Құрама Штаттарға қарсы жасалған қылмыстар үшін үкімдерді орындауды кейінге қалдыру және кешірім жасау құқығы берілген. Ол қатысып отырған сенаторлардың үштен екісі мақұлдаған жағдайда, халықаралық шарттар жасасуға; кеңес пен Сенаттың келісімімен елшілерді және өзге де өкілетті өкілдер мен консулдарды, Жоғарғы Соттың судьяларын, сондай-ақ Конституцияда тағайындалуы туралы, Құрама Штаттардың барлық басқа да лауазымды адамдарын тағайындау туралы өзге де қаулылары мен лауазымдары заңда белгіленген (2-б., 2 және 3-т.).

Президенттің Сенат сессиялары арасындағы кезеңде Сенат сессиясы аяқталғанға дейінгі мерзімге лауазымдық өкілеттіктер бере отырып ашылатын барлық бос жұмыс орындарын алмастыруға құқығы бар.

Президент Конгреске Одақтың жағдайы туралы ақпаратты мерзімді түрде беріп тұрады және оның қалауы бойынша қажет әрі пайдалы деп санайтын шараларды ұсынады; төтенше жағдайларда ол екі палатаны немесе олардың бірін шақырады, ал сессияны кейінге қалдыру уақытына байланысты палаталар арасында келіспеушіліктер болған жағдайда қажет деп санайтын уақытқа өзі ауыстырады; ол елшілерді және басқа да өкілетті өкілдерді қабылдайды, заңдардың нақты сақталуын қамтамасыз етеді және Құрама Штаттардың барлық лауазымды анықтайды.

Өкілдер палатасы мен Сенат қабылдаған әрбір заң жобасы заң болудан бұрын АҚШ Президентіне ұсынылады; егер ол заң жобасын мақұлдаса, оған қол қояды. Егер мақұлдаса, онда оны өз қарсылықтарымен бірге соңғысы ұсынылған палатаға қайтарады. Сенат пен Өкілдер Палатасының келісімі қажет барлық қаулылар, қарарлар немесе шешімдер (отырысты кейінге қалдыру туралы шешімді қоспағанда) Президентке ұсынылады және ол мақұлданғаннан кейін ғана күшіне енеді. Америка Президентінің айрықша кең өкілеттігі Конституцияның мәтініне емес, Жоғарғы соттың шешімдеріне, Конгресс қарарларына және «сыртқы егемендік» доктринасына негізделген. Соңғысы «ішкі»-ден айырмашылығы «сыртқы» егемендігі штаттардың өкілеттігін беруден туынды емес, федерацияның құрылу актісінен туындайтын деген тұжырымға сүйенеді. Президент – федералдық атқарушы биліктің жеке-дара тасымалдаушысы, ал сыртқы саясатты жүзеге асыру оның прерогативін құрайтындықтан, тиісінше сыртқы саясатқа басшылық мемлекет басшысының қарауына жатқызылған [5, 61-63 б.].

Қазақстанда республиканың Президенті өкілеттігі Конституцияда анық және айқын жазылған (ҚР Конституциясының 40-б., 44-б.). Мәселен, Президент азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, ҚР Конституциясы мен заңдарын сақтауға кепілдік береді; Қазақстан Республикасының егемендігін, қауіпсіздігін және аумақтық тұтастығын қорғау, ұлттық-мемлекеттік құрылым мәселелері бойынша шешімдерді іске асыру жөнінде қажетті шаралар қабылдайды; Қазақстан Республикасының ішкі және халықаралық қатынастарда өкілдік етеді; келіссөздер жүргізеді және Қазақстан Республикасының шарттары мен келісімдеріне қол қояды, Республика жасасқан шарттардың, келісімдердің және ол қабылдаған міндеттемелердің сақталуын қамтамасыз етеді; оның жанында тіркелген дипломатиялық және өзге де өкілдердің

сенім грамоталары мен кері шақырып алу грамоталарын қабылдайды; Мәжіліс Сенатына шет мемлекеттердегі ҚР дипломатиялық және өзге де өкілдерін тағайындау үшін кандидатураларды ұсынады; елдің ішкі және сыртқы саясатын іске асырудың аса маңызды мәселелері бойынша мәжіліске; Министрлер Кабинетінің ұсынысы бойынша Министрлік, мемлекеттік комитеттер мен басқа да мемлекеттік басқару органдарын құрады және таратады, кейіннен осы мәселелер бойынша жарлықтар Мәжіліс палаталарының бекітуіне енгізу; Сенат Төрағасы қызметіне сайлау үшін мәжіліс Сенатына кандидатураны ұсынады; Мәжіліс палаталарының қарауына және бекітуіне Премьер-Министрдің кандидатурасын ұсынады және ол орнынан түскен, Мәжіліс палаталары қабылдаған Премьер-министрге сенімсіздік білдірген жағдайда не Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген басқа да жағдайларда қызметтен босатады; Премьер-Министрдің ұсынысы бойынша Министрлер Кабинеті мүшелерін бекітеді және оларды қызметтен босатады; ҚР Бас Прокурорын және Есеп палатасының төрағасын кейіннен Мәжіліс Сенатымен бекіте отырып, қызметке тағайындайды және қызметтен босатады; Мәжіліс Сенатына Конституциялық Соттың Төрағасы мен судьяларын, Жоғарғы Соттың Төрағасы мен судьяларын, ҚР Орталық Банкі Басқармасының Төрағасын, ҚР табиғатты қорғау жөніндегі мемлекеттік комитетінің Төрағасын қызметке кандидатураларды ұсынады; Сыртқы істер, қорғаныс, ішкі істер министрлерін қызметке дербес тағайындайды, Премьер-Министрдің ұсынуы бойынша заңға сәйкес облыстар мен Нұр-Сұлтан және Алматы қалаларының әкімдерін қызметке тағайындайды және қызметтен босатады.

Президент Конституцияны, заңдарды бұзған немесе әкімнің ар-намысы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтіретін іс-әрекеттер жасаған жағдайда өз шешімімен аудандар мен қалалардың әкімдері қызметінен босатуға құқылы, Республиканың мемлекеттік басқару органдары мен әкімдердің актілерін олар заң нормаларына сәйкес келмеген жағдайда тоқтата тұрады, күшін жояды, ҚР Министрлер Кабинетінің отырыстарында төрағалық етуге құқылы, Қазақстан Республикасының заңдарына қол қояды және жария етеді, заңды қайтадан талқылау және дауыс беру үшін өз қарсылықтарымен бірге Республиканың демократиялық институттарына, оның тәуелсіздігі мен аумақтық тұтастығына, саяси тұрақтылығына, азаматтарының қауіпсіздігіне елеулі және тікелей қатер төнген және мемлекеттің конституциялық органдарының қалыпты жұмыс істеуі бұзылған жағдайда, Премьер-Министрмен және республика Парламенті палаталарының төрағаларымен ресми консультациялардан кейін, Қазақстанның бүкіл аумағында және оның жекелеген жерлерінде төтенше жағдай енгізуді, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерін қолдануды қоса алғанда, аталған мән-жайлар белгілейтін шаралар қабылдайды, бұл туралы Республика Парламентін дереу хабардар ете отырып, Қарулы Күштердің жоғары қолбасшылығын тағайындайды және қызметтен босатады, жоғары әскери атақтар береді; ҚР ордендерімен, медальдарымен және грамотасымен марапаттайды, ҚР біліктілік және құрметті атақтарын береді; ҚР азаматтығы және саяси баспана беру мәселелерін шешеді; мәжіліс Сенатына рақымшылық жасау туралы актілерді қабылдау туралы ұсыныстар енгізеді және ҚР соттары сотталған адамдарға кешірім жасауды жүзеге асырады, Ұлттық қауіпсіздік қызметінің Төрағасын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады, кейіннен осы мәселелер бойынша жарлықтарды Мәжіліс Сенатының бекітуіне енгізеді.

АҚШ-та министрліктер Қазақстанға қарағанда заңмен құрылады. АҚШ президенті ҚР Президентіне қарағанда сенаторларға сенаторларды тағайындауға уәкілетті емес. Қазақстанда Мәжіліс Сенатының 15 мүшесін Сенатта қоғамның ұлттық-мәдени және өзге де маңызды мүдделерінің өкілдігін қамтамасыз ету қажеттілігін ескере отырып, ҚР Президенті тағайындайды (ҚР Конституциясының 50-бабы 2-тармағы).

АҚШ-та агрессия жағдайында соғысты жариялау құқығы Конгреске тиесілі. Қазақстанда Президент Республикаға қарсы агрессия жасалған не оның қауіпсіздігіне сырттан тікелей қатер төнген жағдайда республиканың бүкіл аумағында немесе оның жекелеген жерлерінде соғыс жағдайын енгізеді, ішінара немесе жалпы мобилизация жариялайды және бұл туралы Республика Парламентіне дереу хабарлайды.

А.А. Мишин атап өткендей, Президент республикаларында соғысты жариялау құқығын Президент іс жүзінде жүзеге асырады, бірақ Конституция бойынша ол парламенттің айрықша өкілеттілік саласына кіреді [3, 21 б.]. Бұл АҚШ-та айқын көрінеді. 1973 жылы АҚШ Конгресі қабылдаған әскери өкілеттіктер туралы қарар Президенттің АҚШ Қарулы Күштерін әскери іс-қимылдарға қатысу үшін жіберу конституциялық құқығы тек АҚШ Конгресінің соғысты жариялауы, заңмен арнайы уәкілдік беру немесе АҚШ-қа шабуыл жасау, иелену не олардың

қарулы күштеріне байланысты жалпыұлттық төтенше жағдай негізінде жүзеге асырылуы мүмкін деп белгілеген. Егер Президент кешуілдетпей әрекет етуге мәжбүр болса, онда ол Конгреске оны әскерлерді жіберуге мәжбүр еткен мән-жайларды, сондай-ақ осы акцияның негізінде орын алған конституциялық және заңнамалық өкілеттіктерді көрсететін жазбаша баяндама беруге міндетті. Іс жүзінде Президент соғысты жариялау құқығы Конгреске тиесілі екенін көп ескермеген, мән-жайларға байланысты мақсаттылық түсініктерін басшылыққа ала отырып әрекет еткен. Конгресстің құжаттамасы АҚШ-тың өз Қарулы күштерін шетелде 200-ден астам рет пайдаланғанын және тек бес жағдайда ғана соғысты Конгресс жариялағанын көрсетеді.

Қорытынды

Демек, салыстыру қорытындысы бойынша АҚШ және Қазақстанның президенттік институттары арасында парламентке жолдау құқығы, Президент ұсынатын лауазымды тұлғаларды тағайындауға, бекітуге, сайлауға сенаттың қатысуы, veto құқығы, қарулы күштердің бас қолбасшылығы, бір адам қатарынан екі мерзімнен артық президент бола алмайды. Ал айрықша белгілер ретінде мыналарды атауға болады: жас шамасындағы (президенттікке үміткерлер үшін ҚР-да 35 және АҚШ-та 40 жастан), Қазақстанда премьер-министр лауазымының болуы және Министрлер кабинеті қызметі Парламент пен Президент алдында жауапты; ҚР Президенті төрелік, үйлестіруші, кепілдік беретін функцияларына; заң шығару бастамасына, Парламентті тарату, референдум тағайындау, жергілікті атқарушы билік органдарының басшыларын тағайындау және қызметтен босату құқығына ие. Қазақстан Президенті АҚШ Президентіне қарағанда өз өкілеттілігі аяқталғаннан кейін өмір бойы Сенат мүшесі қызметін атқарады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>.
- 2 Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы 1995 жылғы 16 қазандағы № 2529 Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңы: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002529>.
- 3 АҚШ Конституциясы 1787 жылғы 17 қыркүйек: <https://online.zakon.kz/Document/>
- 4 Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. М., 2009. С. 180.
- 5 Баглая М.В., Лейуо Ю.И. Конституционное право зарубежных стран: учебник для вузов / М., Энтина, 2004. - С. 372.
- 6 Лафитский В. И. Конституционный строй США: монография. М., 2007. - С. 25.

REFERENCES

- 1 Criticism of the Constitution of the Republic of Kazakhstan Constitution of 1995 August 30 Referendum in the Republican Party: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>.
- 2 Laws of the Great Parliament of the Republic of Kazakhstan and the Deputy of March 16, 1995 № 2529 of the Great Constitution of the Republic of Kazakhstan: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002529>.
- 3 US Constitution September 17, 1787: <https://online.zakon.kz/Document/>
- 4 Mishin A.A. (2009). Constitutional (state) law of foreign countries. M., 2009. S. 180. [in Russian].
- 5 Baglaya M.V., Leiyuo Y.I. (2004). Constitutional law of foreign states: textbook for universities / M., Entina, 2004. - 372. [in Russian].
- 6 Lafitsky V. I. (2007). Constitutional system of the USA: monograph. M., 2007. - 25.[in Russian].

М.Е. Бихиянова

Инновационного Евразийского университет, Казахстан

Конституционный статус президентов Республики Казахстан и США

Основная проблема: В статье проведен сравнительно-правовой анализ конституционных статусов Президентов Республики Казахстан (РК) и США. Исследование проводилось по соответствующим положениям Конституции изучаемых стран и по критериям:

форма размещения; форма правления; выборы президентов и полномочия; цензура, установленная для кандидатов в президенты и т. д. Были отмечены особенности правового статуса института президентства указанных стран, в том числе в следующих вопросах: участие в формировании верхней палаты парламента, министерств и иных органов государственного управления; взаимодействие с парламентом и судебными ветвями власти; полномочия в области обороны и безопасности; международные отношения; законотворчество и др.

Цель: раскрыть содержание правового статуса президента Республики Казахстан, раскрыть доктринальный, конкретный, нормативный правовой статус главы государства, проанализировать особенности Президента Республики Казахстан, его нормативный и фактический статус. В статье оценивается конституционно-правовой статус Президента Казахстана по отношению к административно-правовому статусу, анализ статусных позиций института "Президент" как главы государства и высшего должностного лица, осуществляющего функции государственного управления в контексте конституционных основ.

Методология: методологическая основа исследования, работа основана на совокупности научных методов познания явлений: сравнительная Юриспруденция, метод догматического анализа правовых актов и др., что позволило выявить в совокупности проблемы конституционно-правового статуса президента Республики Казахстан, установить факт объединения элементов суперпрезидентской формы правления.

Результаты и их значимость: следовательно, по итогам сравнения между президентскими институтами США и Казахстана право послания в парламент, участие Сената в назначении, утверждении, выборах должностных лиц, предлагаемых президентом, право вето, Главное командование вооруженных сил, одно лицо не может быть президентом более двух сроков подряд.

Ключевые слова: Конституция, Президент, Премьер-Министр государство, федерация, Правительство, парламент.

M.E. Bikhyanova

Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

Constitutional Status of the Presidents of the Republic of Kazakhstan and the USA

The article provides a comparative legal analysis of the constitutional statuses of the Presidents of the Republic of Kazakhstan (ROK) and the United States. The study was conducted according to the relevant provisions of the Constitution of the studied countries and according to the criteria: form of placement; form of government; presidential elections and powers; censorship established for presidential candidates, etc. The peculiarities of the legal status of the institution of the presidency of these countries were noted, including the following issues: participation in the formation of the upper house of the Parliament, ministries and other government bodies; interaction with the Parliament and judicial branches of the Government; powers in the field of defense and security; international relations; lawmaking, etc.

Purpose: to reveal the content of the legal status of the President of the Republic of Kazakhstan, to reveal the doctrinal, specific, normative legal status of the head of state, to analyze the features of the President of the Republic of Kazakhstan, his normative and actual status. The article evaluates the constitutional and legal status of the President of Kazakhstan in relation to the administrative and legal status, analyzes the status positions of the 'President' as the head of the state and the highest official performing the functions of public administration in the context of constitutional foundations.

Methodology: the methodological basis of the research as well as the work is based on a set of scientific methods of phenomena cognition: comparative Jurisprudence, the method of dogmatic analysis of legal acts, etc., which made it possible to identify the problems of the constitutional and legal status of the President of the Republic of Kazakhstan, to establish the fact of combining elements of the super-presidential form of the government.

The results and their significance: therefore, based on the results of a comparison between the presidential institutions of the United States and Kazakhstan, the right to address the Parliament, the participation of the Senate in the appointment, approval, election of officials proposed by the

President, the right of veto, the General Command of the Armed Forces, one person cannot be a president for more than two consecutive terms.

Keywords: Constitution, President, Prime Minister, state, Federation, Government, Parliament.

Қолжазбаның редакцияға келіп түскен күні: 03.03.2024 ж.

УДК 343.3.7
МРНТИ 10.77.01

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/145-152>

С.Т. Иксатова

Инновационный Евразийский университет, Казахстан
(e-mail: Iksatova.S@mail.ru)

Уголовно-правовая характеристика субъектов преступлений против нравственности

Аннотация

Основная проблема: Актуальность темы исследования. История развития цивилизации свидетельствует, что право и мораль как составные части духовной культуры общества органически связаны друг с другом. Правовая система любого государства закрепляет жизненно важные для всего общества требования морали, нравственные установления. Законодатель при создании норм или их совершенствовании должен учитывать состояние общественной нравственной культуры населения, чтобы разрабатываемые законы были справедливыми и воспринимались членами общества.

Цель: Целью исследования является дальнейшая теоретическая разработка комплекса уголовно-правовых вопросов, касающихся определения места нравственности в системе объектов уголовно-правовой охраны, их роли в системе мер борьбы с преступностью, а также разработка на этой основе предложений и рекомендаций по совершенствованию уголовного законодательства, регламентирующего ответственность за посягательства на общественную нравственность.

Методы: Методологическую основу исследования составили: общепризнанные методы научного исследования явлений действительности в их взаимосвязи и взаимообусловленности как на теоретическом уровне (системный, сравнительно-правовой, формально-юридический, исторический методы анализа и др.), так и на эмпирическом – статистический анализ, анкетирование, исследование документов, печатных изданий); основные положения теории уголовного права, этики, философии, психологии; правила формальной логики.

Результаты и их значимость: Изложенные обстоятельства, а также недостаточная разработанность и дискуссионность большинства положений, связанных с современным правовым регулированием преступлений против общественной нравственности и их квалификации, обусловили выбор темы исследования.

Преступления против нравственности в основном совершаются умышленно. Например, вовлечение в занятие проституцией, организация притонов для занятия проституцией или содержание, так же другие виды преступных действий, направленных против человечности (нравственности), совершаются с прямым умыслом. Лицо, организующее и содержащее притоны для занятия проституцией, осознает, что совершает это ради выгоды. Среди преступлений, совершенных против человечности (нравственности), издевательство над животными совершается в основном из хулиганских побуждений.

Ключевые слова: преступления, мораль, нравственность, поведение, здоровье, общества, анализ.

Введение

В соответствии с Уголовным кодексом Республики Казахстан субъектом преступления является человек, совершивший общественно опасное деяние (действие или бездействие), которое запрещено уголовным законом под угрозой наказания.

Субъект преступления - один из элементов состава преступления, без него невозможна уголовная ответственность. Если конкретное лицо, совершившее преступление, вменяемо и достигло определенного Уголовным кодексом РК возраста, то данное лицо подлежит привлечению к уголовной ответственности [1]. Данный принцип уголовного закона, нашел свое подтверждение в части 4 статьи 15 Уголовного кодекса Республики Казахстан, где говорится, что «Лица, совершившие преступления, равны перед законом, независимо от происхождения, социального, должностного или имущественного положения, пола, расы, национальности,

языка, отношения к религии, убеждений, принадлежности к общественным объединениям, места жительства или любых иных обстоятельств».

В части 1 статьи 15 Уголовного кодекса Республики Казахстан говорится, что уголовной ответственности подлежит только вменяемое физическое лицо, достигшее возраста, установленного законом.

Признание только физического лица субъектом преступления означает, что субъектами преступлений не могут быть предприятия, организации, партии, общественные объединения и т.д., т.е. юридические лица.

При описании субъекта преступления главную роль играют признаки личности преступника. Понятия «субъект преступления» и «личность преступника» не равнозначны. Личность преступника это более широкое понятие, чем субъект преступления.

Среди всех качеств личности преступника понятие «субъект преступления» охватывает самую меньшую совокупность признаков (вменяемость, достижение возраста уголовной ответственности), без этого нет состава преступления.

Материалы и методы

Уголовный закон предусматривает также преступления, субъектами которых могут быть вменяемые, достигшие определенного возраста лица, имеющие дополнительные специальные признаки. Например, субъектами незаконного производства аборта могут быть только врачи.

Вещи, животный мир, природные силы за причиненный вред не привлекаются к уголовной ответственности, то есть они не являются субъектами преступления. Если лицо преднамеренно или по неосторожности, используя животных и природные силы, причинит вред другим, то к уголовной ответственности привлекается сам человек. Например, если владелец собаки намеренно натравит ее на человека, то владелец собаки будет привлечен к уголовной ответственности за намеренное причинение вреда здоровью. В этом случае собака является орудием преступления. Так же, как было отмечено выше, юридические лица - организация, предприятия общественные объединения и другие организации не являются субъектами преступления. Если вследствие нарушения правил охраны труда на каком-либо предприятии, организации, учреждении люди окажутся в чрезвычайной ситуации, то к ответственности привлекается не организация, а должностное лицо, виновное в нарушении правил охраны труда.

Уголовный закон может привлечь к ответственности только тех лиц, которые могут давать отчет своим действиям и имеют способность контролировать свои их, то есть вменяемых лиц. Если человек не может дать себе отчет в том, что он делает, то есть совершает деяние в невменяемом состоянии, тогда в его действиях отсутствуют преднамеренность и неосторожность. Виновным в преступлении считается только вменяемый человек, который осознает общественную опасность своего деяния.

И наоборот, человек, совершивший преступление в состоянии невменяемости и не дающий себе отчета о в действиях, неконтролирующий свои действия, не может быть субъектом преступления [2].

Осознание своих действий и умение их контролировать формируется у здорового человека с рождения. Человек, достигший определенного возраста, полностью способен правильно дать оценку окружающим его обстоятельствам благодаря полученному жизненному опыту, понять приносят ли его действия вред или пользу окружающему миру, совершать действия в конкретных- обстоятельствах, и уметь принять решение совершать ли действия запрещенные моральными нормами и правом или нет, или отказаться от них. По заключению психологов, психиатров, педиатров, педагогов и по мнению юристов-экспертов, осознанный возраст наступает по достижению 16-ти лет. Подростки, достигшие этого возраста, за совершенное противоправное деяние привлекаются к уголовной ответственности. За некоторые преступления, указанные в статье Уголовного кодекса РК, ответственность наступает раньше с 14 лет. Это значит, что достижение определенного возраста, указанного в уголовном законе, является необходимым признаком субъекта преступления. Итак, субъектом преступления считается конкретный вменяемый человек, достигший возраста, указанного в Уголовном кодексе РК. Субъекты преступления делятся на общие и специальные. Вменяемость, достижение определенного законом возраста и наличие личности являются общими признаками, свойственные для всех преступлений. Эти признаки дают объяснение общего субъекта [3].

На ряду с этими признаками лицо, нуждающееся в особых дополнительных признаках, признается специальным субъектом преступления. Например, все преступления против интересов государства совершаются государственными работниками (специальные субъекты).

Государственный служащий здесь признается субъектом преступления, военные преступления совершают только военнослужащие, поэтому они специальные (особые) субъекты.

Как было отмечено выше, субъектами преступлений могут быть только лица, достигшие определенного возраста. Невменяемые лица не могут признаваться субъектами преступления, поэтому они не могут привлекаться к уголовной ответственности.

По мнению С.В. Полубинской «постановка главной целью наказания исправление подсудимого - это переоценка возможностей уголовного закона» [4].

Учитывая эти факторы, в Уголовных кодексах Республики Узбекистан и Республики Казахстан отменены цели перевоспитания осужденных. Давайте остановимся на этой проблеме. Слово «исправление» означает «приведение в начальное, рабочее состояние изношенных или разбитых частей, сделать пригодным для использования, исправление ошибок и неточностей».

Исправление человеческих пороков глубоко исследовал Конфуций, и до сегодняшнего дня учитывается большинство его выводов и мнений. Он определил три наиважнейших пути исправления. Первый, самое сомнительное - подсознание человека, т.е. сам человек должен понять свою ошибку и выбрать путь исправления. Второй, приводя в пример других людей. Третий, самый тяжелый путь - через наказание, посредством воздействия других людей.

Римский император Марк Аврелий Антоний также озвучил свои мысли по этому поводу, в них применяется термин «Возобновление». Оно предусматривает две возможности: первая, выбрать то поведение, что предлагает нам государство и соблюдать законы. Вторая, если попадет человек с иной точной зрения по этому поводу, то нужно послушать и выбрать его путь к возобновлению. Эта дорога не даст славы и денег, но может привести к справедливости и равноправию. Даже в те времена было привлечено большое внимание к проблеме исправления правонарушителей. «Человек должен быть правильным, а неисправленным» говорится в древних греческих записях Аврелия [5].

По мнению З.О.Ашитова, наказание несет в себе цель перевоспитания осужденных [6].

Основной целью наказания может быть только исправление. Если этого не будет, то система санкций и наказаний по отношению к человеку будет бессмысленной.

Есть три цели наказания: восстановление справедливости, искоренение преступности, предотвращение преступности и других правонарушений. В уголовно – процессуальном кодексе говорится о целях наказания. Тем не менее, положение статьи 38 Уголовного кодекса РК «восстановление справедливости в обществе» и цели, указанной в уголовно - процессуальном законе противоречат друг другу - высказал свое мнение М.Самалдыков. По его мнению, восстановление справедливости в обществе не возможно, поскольку в нем кроется противоречие и поэтому следует заменить на «справедливость, связанную с назначением и обеспечением наказаний». Также, М.Самалдыков приводит еще одно мнение: «обеспечение контроля и безопасности», потому что одной из целей наказания является – предотвращение преступности» [7]. Мы также поддерживаем это мнение.

Пересмотрев все стороны понятия «исправление», можно отделить два уровня: не нуждающийся в наказании уровень и неисправимый, нуждающийся в самом строгом наказании уровень. Между двумя уровнями необходимо разграничивать правонарушения и множество типологий преступников.

Результаты

Если взять понятия исправление и перевоспитание, то мы присоединяемся к мнению ученых о том, что исправление первый путь к перевоспитанию. Потому что, в результате проведенной работы исправление дает возможность человеку избавиться от пристрастий к правонарушениям. Перевоспитание - изменение поведения человека в целом, становление им частью общества. После исправления человек не сильно меняется, немного улучшается его характер. В начале отбывания наказания человеческое сознание правонарушителей находится на разном уровне, однако, путем равного воздействия на них наказания, - достигается результат их исправления [8].

Общественная помощь людям, вышедшим из мест лишения свободы, также необходима. Трудоустроить их, дать возможность, получить образование и облегчить их

адаптацию. Также организовать и другие мероприятия по вливанию бывших осужденных в гражданское общество.

В предложении, рассмотрены разные методы по получению информации о влияющих на людей факторах и способствующих совершению ими правонарушений, а также методы по устранению этих факторов.

Здесь не следует ограничиваться поверхностным рассмотрением, необходимо исследовать все стороны совершения правонарушений, и конкретизировать и выделять каждую из них [9].

Мы должны найти решение проблемам, названным нами выше. По этому поводу мы присоединились к мировому соглашению против преступлений, связанных с проституцией и использующим проституцию бизнесом. В этом вопросе международная борьба и связанные с ней действия нуждаются в развитии и доработке. По этой проблеме полицией стран членов Интерпола организован банк данных по улучшению обмена информацией по делам такой категории и уже внесены предложения.

В уголовном законодательстве многих стран за пристрастие к милостыне, уклонение от работы предусмотрено наказание. В Уголовном кодексе РК такой ответственности нет [10].

Согласно международным законам за совершение изнасилования уже внесены предложения об определении более сурового наказания. На повестку поставлено обсуждение ряда уголовно - правовых норм, касающихся данного наказания.

В послании Президента Республики Казахстан, в вопросе о необходимости улучшения законодательной сферы, было сказано: «Органы по защите прав должны обеспечить самое главное: соблюдение и защиту прав граждан. Некоторые не правильно понимают это».

Основываясь на исследованиях, работу в этом направлении следует проводить следующим образом:

1. Притоны для проституток не равнозначны. По оснащенности необходимыми удобствами они могут быть самыми разными. Делятся притоны еще и согласно платежеспособности клиентов.

2. Притоны разных видов дают разную прибыль их владельцам.

3. В статье 309 Уголовного кодекса Республики Казахстан 3 типа правонарушений не рассматриваясь, приравнены к одному уровню, эти и другие аналогичные статьи нуждаются в пересмотре.

Чем тайно организовывать притоны и содержать их, лучше открыть легальное агентство для знакомств.

Их дальнейшее существование под таким видом тесно связано с притонами и их числом. В зависимости от пожелания клиентов они могут работать в любое время.

Правонарушение свах могут быть разного рода и иметь разные причины для этого. Например, некоторые молодые девушки и женщины, имеющие детей, по причине безработицы вынуждены заниматься данной деятельностью. А некоторые занимаются этим в целях дополнительной наживы.

4. Пользуясь своей силой или каким-либо иным средством, заставляя людей идти на данные действия. Но статьи 308 и 309 Уголовного кодекса РК не учитывают свойства каждого отдельного события и наказывают их в равной мере. Даже с моральной точки зрения это не правильно.

Если, занимаясь проституцией, девушки не имели возможности не делать этого по причине влияния на них или угрозы, то они не должны наказываться также как другие. По этой проблеме был поднят вопрос на самом высоком уровне и обсуждался на различных международных дискуссиях.

Поэтому названные выше проблемы и вопросы, связанные с уголовно-правовыми статьями, должны предусматривать каждое дело по определенному отдельному поводу.

Мы надеемся, что такого рода вопросы будут рассмотрены в сферах образования, здравоохранения и получат законодательное обеспечение их выполнения, так как одно только частое применение ст.ст. 308 и 309 может быть не гуманно и не справедливо по отношению ко многим вопросам, касающимся квалификации данных деяния [11].

Виновным в совершении преступления признается лицо, совершившее общественно-опасное деяние умышленно или по неосторожности.

В противном случае это противоречило бы природе уголовного права.

Вина это – показатель совокупности совершенных человеком умышленных или не преднамеренных опасных для общества деяний.

Обсуждение

Доказательство вины за каждое совершенное преступление является объективной истиной. «Вину субъекта в совершении преступления определяют доказательства, собранные в ходе суда и следствия. Вина выражается в двух формах: умышленно и по неосторожности» [12].

Деяние, совершенное по неосторожности, признается преступлением только в том случае, когда это специально предусмотрено соответствующей статьей Особенной части Уголовного кодекса Республика Казахстан. Вина это совокупность психологических и социологических понятий и взглядов. Когда человек осознает вред совершаемых им не правомерных действий, вина принимает социологический характер. Осознание вины и добровольность – являются элементами психологического взгляда. Осознание (интеллектуальный этап) и добровольность (добровольный этап) определяют характер вины. Итак, вина определяется двумя способами – за счет этапов осознания и добровольности.

Соотношение интеллектуальных и добровольных этапов дает возможность определить форму вины.

Когда человек совершает определенные общественно-опасные действия (бездействие), он допускает, что наносит вред объекту, который защищается уголовным законом, к тому же обдумывает способ своего действия (бездействия), время и место его совершения. Все перечисленное дает возможность осознания виновным, какой вред он приносит обществу, что его действия направлены против общественной безопасности, социальных или других благ в результате этого он вредит системе общественных отношений. Каждый человек согласно своему разумному мышлению, жизненному опыту, знанию и правовой культуре осознает, что своими неправомерными действиями может принести вред обществу [13].

В среднем каждое десятое преступление совершается неумышленно, однако, вред от этого не становится меньше. В некоторых случаях последствия совершенного неумышленного деяния бывают очень тяжелыми. Преступление, совершенное в результате невнимательности, является одним из самых главных проблем настоящего времени. «Неумышленные преступления совершаются в основном в результате безответственного отношения к своим обязанностям и выполняемой работе в силу недостаточности специальных знаний и многих других причин» [14].

«Конституционный долг каждого гражданина - защищать общественные отношения от правонарушений. Для того, чтобы осуществить данные обязанности нужно вовремя пресекать, предотвращать преступные действия, направленные против отдельного человека, общества и государства в целом», - говорит И.В. Велиев [15].

В результате пресечения опасных действий и предотвращения нанесения возможного вреда обществу, виновному в этом человеку могут быть причинены материальный и моральный вред. С формальной стороны эти действия относятся к материальному составу преступлений, указанных в Особенной части Уголовного кодекса Республика Казахстан. Однако в определенных случаях эти действия не являются преступными. Потому что в этих действиях нет главного материального признака преступления - наступления вредных последствий. Напротив, в таких случаях это расценивается как предотвращение вреда, направленного против общества. По действующему уголовному законодательству это считается: необходимой обороной; крайней необходимостью; причинением вреда при задержании лица, совершившего посягательство; обоснованным риском; физическим или психическим принуждением; исполнением приказа или распоряжения [16].

Заключение

По результатам проведенных исследований совершение деяний в состоянии алкогольного опьянения влияет на совершение преступлений. 71 % опрошенных признались, что во время совершения преступления были в состоянии алкогольного опьянения.

Причины, способствующие совершению преступлений это - конкретные обстоятельства, окружающие человека, напрямую толкающие его на совершение преступления. Отсутствие характера и воли у определенного человека нередко способствуют совершению им преступления. Совершение преступлений с корыстной целью встречаются в разных сферах общественной жизни человека.

Из числа опрошенных лиц 41% признаются в том, что совершили преступление из-за характера, поведения, внешнего вида и одежды жертвы. По результатам опроса лиц, совершивших преступление известно, что на совершение преступного деяния их толкнули внешний вид и поведение жертвы. Личность человека и его поведение это - явления, которые должны обязательно учитываться и при расследовании преступления на них должно обращать особое внимание. Следует подробно остановиться на таком виктимологическом факторе как опьянение, так как нахождение жертвы в состоянии опьянения играет большую роль: создает благоприятное условие для совершения преступных деяний. Например, 39% пострадавших во время совершения преступления были в нетрезвом состоянии. Из-за частого употребления алкогольных напитков психические качества человека меняются, его постоянные социологические связи ухудшаются, человек, находящийся в состоянии алкогольного опьянения, является главным поводом для совершения в отношении него преступления.

Поведение жертв, пострадавших от преступных действий, можно поделить на такие типы: Нейтральное поведение жертвы это - поведение, когда жертва не влияет на появление виктимологической опасности, и не связана с оказанием сопротивления.

По словам ученого Давида Э. «Положительное поведение жертвы это - поведение, когда жертва не влияет на появление виктимологической опасности, к тому же относится очень внимательно к различным действиям и может оказать сопротивление преступнику. Отрицательное поведение жертвы это - вид поведения, действия или бездействия, при котором жертва способствует появлению виктимологической опасности» [17]. Преступления против нравственности в основном совершаются умышленно. Например, вовлечение в занятие проституцией, организация притонов для занятия проституцией или содержание, так же другие виды преступных действий, направленных против человечности (нравственности), совершаются с прямым умыслом. Лицо, организующее и содержащее притоны для занятия проституцией, осознает, что совершает это ради выгоды. Среди преступлений, совершенных против человечности (нравственности), издевательство над животными совершается в основном из хулиганских побуждений.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Молдабаев С., Рахметов С.М. Субъект преступления по уголовному праву Республики Казахстан. Учебное пособие. Алматы, 2001.
- 2 Антонян Ю.М. Причины преступного поведения. - Москва, 1992. – 120. - С. 53.
- 3 Чугаев А.П. Индивидуализация ответственности за преступления и ее особенности по делам несовершеннолетних. - Краснодар, 1979. - 189 с.
- 4 Полубинская С.В. Цели уголовного наказания. - Москва, 1990. - 237 с.
- 5 Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений. - Москва, 1976. - 168 с.
- 6 Ашитов З.О. Социалистическая законность и квалификация преступлений. - Алма-Ата, 1983. - 159 с.
- 7 Самалдыков М. Цели уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан требуют кардинального изменения // Фемида. ~ 2002. - №12. - С. 90-94.
- 8 Кудрявцев В. Н. Причины правонарушений. - Москва, 1976. - 168 с.
- 9 Караев Т. Э. Проблемы изучения преступности в современных условиях. Баку, 1992. -194 с.
- 10 Велиев И.В. Уголовно-правовые методы установления и правовая оценка объекта посягательства при квалификации преступлений: Автореф. дис. канд. юрид. наук. -Баку, 1992. - 37с.
- 11 Материалы Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 23 декабря 1994 года № 7.
- 12 Давид Э. Синдром жертвы: нападение - это серьезно // За рубежом.- 1991.- № 42. С. 3-9.
- 13 Бородин С. В. Борьба с преступностью: Теоретическая модель комплексной программы. - Москва: Наука, 1990. - 225 с.
- 14 Миндагулов А.К. и др. Причины преступности. - Хабаровск, 1988. – 185с.
- 15 Максимов С. В. Гласность и теоретические вопросы общепредупредительного воздействия на преступность. // Советское государство и права - 1990.- №7. – С. 77-90.
- 16 Кудрявцев В.Н. Социальные деформации. - Москва, 1992. - 194 с.

17 Забрянский Г.И. Социально-правовая защищенность несовершеннолетних. Криминологические проблемы и профилактические возможности: Тезисы конференции. - Рига, 1988. - 185 с.

REFERENCES

- 1 Moldabaev S., Rakhmetov S.M. (2001). Subject of a crime under the criminal law of the Republic of Kazakhstan. Tutorial. Almaty. [in Russian].
- 2 Antonyan Yu.M. (1992). Causes of criminal behavior. – Moscow, 1992. - S. 120- 53. [in Russian].
- 3 Chugaev A.P. (1979). Individualization of responsibility for crimes and its features in juvenile cases. - Krasnodar, 189. [in Russian].
- 4 Polubinskaya S.V. (1990). Goals of criminal punishment. - Moscow, 1990.- S. 237. [in Russian].
- 5 Kudryavtsev V.N. (1976). Causes of offenses. - Moscow, 1976. - 168. [in Russian].
- 6 Ashitov Z.O. (1983). Socialist legality and qualification of crimes. - Alma-Ata, 159. [in Russian].
- 7 Samaldykov M. (2002). The goals of the penal legislation of the Republic of Kazakhstan require fundamental changes // Themis № 12. 90-94. [in Russian].
- 8 Kudryavtsev V. N. (1976). Causes of offenses. - Moscow, 1976. – S. 168. [in Russian].
- 9 Karaev T. E. (1992). Problems of studying crime in modern conditions. Baku, 194. [in Russian].
- 10 Veliev I.V. (1992). Criminal legal methods of establishing and legal assessment of the object of encroachment when qualifying crimes: Author's abstract. dis. Ph.D. legal Sci. -Baku, 1992. 37. [in Russian].
- 11 Materials of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated December 23, 1994 №7. [in Russian].
- 12 David E. (1991). Victim syndrome: attack is serious // Abroad. – 1991. №42. 3-9. [in Russian].
- 13 Borodin S.V. (1990). Fighting crime: Theoretical model of a comprehensive program. - Moscow: Science, 1990. - 225. [in Russian].
- 14 Mindagulov A.K. and others. (1988). Causes of crime. – Khabarovsk. 1988. – 185. [in Russian].
- 15 Maksimov S.V. (1990). Glasnost and theoretical issues of general preventive influence on crime. // Soviet state and rights. - №7. 77-90. [in Russian].
- 16 Kudryaetsev V.N. (1992). Social deformations. - Moscow, 1992. - 194. [in Russian].
- 17 Zabryansky G.I. (1988). Social and legal protection of minors. Criminological problems and preventive opportunities: Conference abstracts. - Riga, 1988. - 185. [in Russian].

С.Т. Иксатова

Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

Моральдыққа қарсы қылмыс субъектілерінің қылмыстық құқықтық сипаттамасы

Негізгі мәселе: Өркениеттің даму тарихы құқық пен мораль қоғамның рухани мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде бір-бірімен органикалық түрде байланысты екенін көрсетеді. Кез-келген мемлекеттің құқықтық жүйесі бүкіл қоғам үшін маңызды моральдық талаптарды, моральдық ережелерді бекітеді. Заң шығарушы нормаларды құру немесе оларды жетілдіру кезінде халықтың қоғамдық моральдық мәдениетінің жай-күйін ескеруі керек, осылайша әзірленетін заңдар әділетті және қоғам мүшелері қабылдайды.

Мақсаты: Зерттеудің мақсаты - қылмыстық-құқықтық қорғау нысандары жүйесіндегі адамгершілік орнын, олардың қылмысқа қарсы күрес шаралары жүйесіндегі рөлін анықтауға қатысты қылмыстық-құқықтық мәселелер кешенін одан әрі теориялық әзірлеу, сондай-ақ осы негізде қоғамдық адамгершілікке қол сұғушылық үшін жауапкершілікті регламенттейтін қылмыстық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Әдістері: зерттеу әдістемесі және әдіснамасы. Зерттеудің әдіснамалық негізі: теориялық деңгейде де (жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, формальды-құқықтық, тарихи талдау әдістері және т. б.), сондай-ақ эмпирикалық f статистикалық талдау, сауалнама, құжаттарды зерттеу, баспа басылымдары) шындық құбылыстарын ғылыми зерттеудің жалпы танылған әдістері; қылмыстық құқық теориясының негізгі ережелері, этика, философия, психология; ресми логика ережелері.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: баяндалған жағдайлар, сондай-ақ қоғамдық моральға және олардың біліктілігіне қарсы қылмыстарды заманауи құқықтық реттеуге байланысты көптеген ережелердің жеткіліксіз дамуы мен талқылануы зерттеу тақырыбын таңдауға себеп болды.

Адамгершілікке қарсы қылмыстар негізінен қасақана жасалады. Мысалы, жезөкшелікпен айналысуға тарту, жезөкшелікпен айналысуға арналған үйшіктерді ұйымдастыру немесе мазмұны, сондай-ақ адамгершілікке (адамгершілікке) қарсы бағытталған қылмыстық әрекеттердің басқа түрлері тікелей ниетпен жасалады. Жезөкшелікпен айналысуды ұйымдастыратын және ұстайтын адам мұны пайда табу үшін жасайтынын түсінеді. Адамзатқа (адамгершілікке) қарсы жасалған қылмыстардың ішінде жануарларды қорлау негізінен бұзақылық ниетпен жасалады.

Түйінді сөздер: қылмыс, адамгершілік, адамгершілік, мінез-құлық, Денсаулық, қоғам, талдау.

S.T. Iksatova

Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

Criminal Legal Characteristics of Subjects of Crimes Against Morality

The main problem is the relevance of the research topic. The history of the development of civilization shows that law and morality as components of the spiritual culture of society are organically linked to each other. The legal system of any state enshrines the moral requirements and moral principles that are vital for the whole society. When creating norms or improving them, the legislator must take into account the state of the public moral culture of the population so that the laws being developed are fair and perceived by members of society.

Purpose: The purpose of the study is the further theoretical development of a set of criminal law issues related to determining the place of morality in the system of objects of criminal law protection, their role in the system of measures to combat crime, as well as the development on this basis of proposals and recommendations for improving criminal legislation regulating liability for attacks on public morality.

Methods: Methodology and methodology of the study. The methodological basis of the study was made up of: generally recognized methods of scientific research of the phenomena of reality in their interrelation and interdependence both at the theoretical level (systemic, comparative legal, formal legal, historical methods of analysis, etc.) and at the empirical level (statistical analysis, questionnaires, research of documents, printed publications); the main provisions of the theory of criminal law, ethics, philosophy, psychology; rules of formal logic.

The results and their significance: The stated circumstances, as well as the lack of elaboration and discussion of most of the provisions related to the modern legal regulation of crimes against public morality and their qualifications, determined the choice of the research topic.

Crimes against morality are mostly committed intentionally. For example, involvement in prostitution, the organization of brothels for prostitution or maintenance, as well as other types of criminal acts directed against humanity (morality), are committed with direct intent. A person who organizes and maintains brothels for prostitution is aware that he is doing this for profit. Among the crimes committed against humanity (morality), animal abuse is committed mainly out of hooligan motives.

Keywords: crimes, morality, morality, behavior, health, society, analysis.

Дата поступления рукописи в редакцию: 03.03.2024 г.

УДК 34.07
МРНТИ 10.17.45

DOI: <https://doi.org/10.37788/2024-1/153-157>

А.С. Саткенов

Инновационный Евразийский университет, Казахстан
(e-mail: akyl.93@mail.ru)

Аспекты правового воспитания среди молодежи РК

Аннотация

Основная проблема: Развитие теоретических аспектов правового воспитания, правосознания. Организационные формы правового воспитания. Формы и методы воспитания правосознания, правовой культуры. Особенности формирования правовой культуры в современный период. Проблемы совершенствования правовой культуры, правового воспитания.

Правовое воспитание формирует у населения государства чувство уверенности и самостоятельности в правовой сфере, стимулируя этим правовую активность отдельной личности, которая предполагает добровольное, осознанное, инициативное, социально и нравственно ответственное поведение человека.

Цель: В статье речь идет о правовом воспитании современной молодежи. Средствами формирования правовой культуры являются пропаганда права, развитие у граждан юридических знаний, практическое укрепление законности, наличие сильной юридической науки, совершенствование системы правовых актов, которое достигается благодаря наличию в государстве демократичной, эффективной конституции и высокому правовому и технико-юридическому качеству законов и подзаконных актов.

Методы: Методологическую основу исследования составили: общепризнанные методы научного исследования явлений действительности в их взаимосвязи и взаимообусловленности как на теоретическом уровне (системный, сравнительно-правовой, формально юридический, исторический методы анализа и др.), так и на эмпирическом (статистический анализ, анкетирование, исследование документов, печатных изданий); основные положения теории уголовного права, этики, философии, психологии; правила формальной логики.

Результаты и их значимость: В связи с этим назрела необходимость создания Республиканского центра по правовому воспитанию при Институте государства и права, который обеспечит проведение научных исследований проблем правового обучения и воспитания, разработку содержания и методики правового всеобуча на всех ступенях непрерывного образования учащейся молодежи.

Ключевые слова: право, правовая культура, мораль, правосознания, молодежь, государства, мировоззрения.

Введение

Правовое воспитание – это целенаправленная деятельность государственных органов и общественности, которая представляет собой воздействие на правосознание, правовую культуру и поведение людей с целью выработки у них устойчивых ориентаций на послушание закону и соблюдение норм права. Правовое воспитание формирует у населения государства чувство уверенности и самостоятельности в правовой сфере, стимулируя этим правовую активность отдельной личности, которая предполагает добровольное, осознанное, инициативное, социально и нравственно ответственное поведение человека.

Материалы и методы

Воспитательные методы основаны на сознательном восприятии членами общества правовых знаний, установок и представлений. Использование их целесообразно в ходе организации работы по формированию положительного правосознания, а также по предупреждению случаев его деформации. Предупредительные методы направлены на выявление и устранение негативных факторов социальной среды, которые выступают в качестве причин и условий правового цинизма. Их использование должно сопровождаться системой социально-экономических, социально-политических, правовых, организационных и

иных мероприятий, проводимых государством и обществом в целях повышения уровня правосознания [1].

В современных условиях становления и развития правового демократического государства особое значение приобретает проблема правового воспитания молодежи. Она определяет будущее любой страны. Одно из первых определений понятия «молодежь» было дано В.Т. Лисовским: «Молодежь - поколение людей, проходящих стадию социализации, усваивающих, а в более зрелом возрасте уже усвоивших образовательные, профессиональные, культурные и другие социальные функции; в зависимости от конкретных исторических условий возрастные критерии молодёжи могут колебаться от 16 до 30 лет. Интересно определение, данное И.С. Коном: «Молодёжь - социально-демографическая группа, выделяемая на основе совокупности возрастных характеристик, особенностей социального положения и обусловленных тем и другим социально-психологических свойств» [2].

Для того чтобы реализовать правовую культуру, закреплённую в Конституции, необходимы серьёзная, многоплановая и длительная работа, последовательное проведение соответствующей правовой политики. Она должна включать в себя деятельность по систематизации, консолидации и кодификации законодательства, создание доступной автоматизированной системы поиска правовой информации, организацию единой общегосударственной системы юридического всеобуча населения.

Изучать в старших классах право уже поздно, так как основы правосознания, фундамент формирования личности должны закладываться значительно раньше. Следует учитывать и тот факт, что уголовная ответственность несовершеннолетних за тяжкие преступления наступает с 14 лет. И уже в этом возрасте школьники должны иметь определенный минимум правовых знаний. Необходимо уже в дошкольных учреждениях проводить обучение детей "азбуке" общественных норм, учитывая, что основные принципы права связаны с нравственными категориями.

В программе воспитания и обучения в детском саду предусмотрен раздел по нравственно-правовому воспитанию. Целью нравственно-правового воспитания в детском саду является формирование основ морально-правовых качеств личности ребенка, его начальных правовых представлений и эмоций, поведенческих позиций, подготовка базы для успешного правового воспитания в школьном возрасте, подготовка родителей к правовому воспитанию дошкольников, повышение правовой культуры семьи.

С началом школьного периода правового воспитания нарастает, углубление и систематизация понимания правил поведения человека в обществе, элементарных правовых знаний и навыков. Отсюда значительное совпадение логики усвоения правового материала с материалом курса ("Ознакомление с окружающим миром", I-IV классы). В неполной средней школе (V-VIII классы) правовое воспитание и обучение характеризуются качественно новым уровнем, приобретают большую систематичность в усвоении правовых знаний, понимании правил поведения человека в обществе, возрастает роль юридической грамотности и правовых знаний непосредственно в жизненных ситуациях. Этот уровень обеспечивается, прежде всего, изучением в выпускном (XI) классе самостоятельного курса "Основы права" (вносятся также предложения именовать этот курс "Конституционные права и обязанности граждан"). Курс предполагает изучение Конституции Республики Казахстан, основных прав и обязанностей граждан, вопросов юридической ответственности, законности и правопорядка, других тем, способствующих, прежде всего, формированию устойчивых нравственно-правовых качеств личности, ее представлений о социальной справедливости, высокой гражданственности человека. Содержание курса во многом обусловлено тем, что с 14 лет по законодательству происходят существенные изменения в правовом положении личности. Возможен прием несовершеннолетних на работу, с 14 лет наступает частичная, а с 16 лет и полная административная и уголовная ответственность, гражданин получает паспорт, изменяется его гражданско-правовое положение в области имущественных, жилищных и иных социальных отношений. В определенном законом порядке несовершеннолетним может быть снижен возраст регистрации брака.

В общеобразовательной школе (X-XI классы) следует предусмотрены такие формы работы, как кружки, клубы, научные общества учащихся, читательские и зрительские конференции, олимпиады по правовым вопросам.

В средней общеобразовательной школе (X-XI классы), профессионально-технических училищах, средних специальных учебных заведениях соответствующая этой ступени

образования правовая подготовка обеспечивается курсом "Основы права". Правовые представления учащихся на этой ступени образования должны полнее отражать реальные жизненные ситуации. Применительно к каждому виду среднего образования курс дифференцируется с учетом профессиональной направленности учебного заведения. В профессионально-технических училищах и техникумах курс должен учитывать 9 и 11-летнюю базовую подготовку учащихся. В средних специальных учебных заведениях по полноте и теоретической насыщенности курс в значительной степени должен приближаться к вузовской правовой проблематике.

Ведущей задачей этого этапа образования является вооружение учащихся правовыми знаниями и навыками, необходимыми для последующей трудовой деятельности. Решение этой задачи связано с выработкой достаточных умений практического использования законодательства как в производственной, служебной деятельности, так и в других случаях.

У этой возрастной группы молодежи по законодательству также наступают серьезные изменения статуса. С 18 лет наступает совершеннолетие. У молодых людей возникает право избирать и быть избранным, в полной мере самостоятельно распоряжаться своим имуществом, вступать в брачные отношения, нести должную материальную ответственность при занятии соответствующей трудовой деятельностью.

Высшая школа требует от правового образования формирования широкого кругозора и развитой правовой культуры специалиста, способного творчески решать сложные хозяйственные и социальные вопросы, быть грамотным в правовом отношении организатором производства и научно-технического прогресса, руководителем трудового коллектива. Правовые знания такого специалиста должны базироваться на солидной теоретической основе и понимании исторических закономерностей социального развития, позволять ему верно ориентироваться как в общей политике правового государства, так и в отдельных, конкретных правовых ситуациях. Эти задачи решаются в процессе научно-теоретического изучения важнейших правовых аспектов государственной и общественной жизни, их оценок с позиции реализации норм права в существующем правопорядке, собственного деятельного участия в утверждении законности в этом правопорядке[4]. Необходимым требованием к вузовскому уровню правовой подготовки специалиста является достаточно полное усвоение им совокупности правовых норм, регламентирующую соответствующую профессиональную деятельность (включая ее управленческие аспекты), выработка известных навыков практического использования таких норм, "тренажа" в их применении. В вузовской подготовке должны присутствовать также международно-правовые аспекты.

Непременным условием формирования правовой культуры студентов является их участие в соответствующих внеаудиторных занятиях, самообразование и иные формы социально-правовой активности.

Целостность и полноту преподавания права во всех неюридических учебных заведениях предлагается обеспечить самостоятельными курсами учебной дисциплины. Предлагается именовать эту дисциплину "Основы права".

Указанная дисциплина преследует триединую задачу: формирование высокой гражданственности человека, его общей правовой культуры и социальной активности; получение учащейся молодежью специальных правовых знаний в процессе подготовки к избранной трудовой деятельности; ранняя профилактика правонарушений.

Результаты

Уровни правовой подготовки соответствуют следующим основным этапам непрерывного образования молодежи: начальный уровень (дошкольный возраст, начальные классы общеобразовательной школы); средний уровень (неполная средняя школа, средняя общеобразовательная школа, профессионально-технические училища, средние специальные учебные заведения); высший уровень (неюридические вузы, неюридические факультеты университетов). При этом вузовская правовая подготовка подкрепляется в последующем систематической правовой переподготовкой специалистов через отраслевые институты повышения квалификации, школы права и др. Образование должно строиться на принципах: доступности (с учетом возрастных особенностей, возможностей и жизненного опыта учащихся); последовательности; систематичности; практической значимости.

В процессе правового обучения условно выделяются две основные стороны:

- 1) освоение общегражданских правовых знаний и умений;
- 2) освоение правовых средств, связанных с профессиональной деятельностью.

Задачи первого порядка решаются преимущественно в общеобразовательной школе, второго - в профессионально-технических, средних специальных и высших учебных заведениях.

Однако первая сторона неизменно остается основной и мировоззренческим фундаментом второй, наполняясь, по мере взросления человека, его образованности и социализации, все более полным содержанием и умением лично обосновывать любую правовую ситуацию.

Обсуждение

Изложенный аспекты правового воспитания учащихся молодежи в неюридических учебных заведениях безусловно предполагает наличие во всех звеньях достаточного количества подготовленных в правовом и педагогическом отношении кадров[5]. В этих целях необходимо решить вопрос о подготовке преподавателей правовых дисциплин для неюридических вузов и техникумов на юридических факультетах университетов, обеспеченности учебно-методической и нормативной базой, внедрения технических и иных прогрессивных средств обучения.

Заключение

Решение задач юридического всеобуча в средней и высшей школе немыслимо без глубокой научной разработки проблем теории правового обучения и воспитания учащейся молодежи, всестороннего улучшения теоретической базы и методического оснащения преподавания правовых дисциплин в общеобразовательной, профессионально-технической, средней специальной и высшей школе. В связи с этим назрела необходимость создания Республиканского центра по правовому воспитанию при Институте государства и права, который обеспечит проведение научных исследований проблем правового обучения и воспитания, разработку содержания и методики правового всеобуча на всех ступенях непрерывного образования учащейся молодежи.[3]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Головченко В. В. Эффективность правового воспитания. Киев, 1985. - С. 26.
- 2 Кон И.С. Молодёжь Большая советская энциклопедия. 3 изд. М., 1996. Т. 16. С. 478.
- 3 Концепция правового обучения учащейся молодежи в республике Казахстан от 21 июня 1995 года № 2347 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P960000591>.
- 4 Максимов С. В. Гласность и теоретические вопросы общепредупредительного воздействия на преступность. // Советское государство и права - 1990.- № 7. – С.77 - 90.
- 5 Забрянский Г. И. Социально-правовая защищенность несовершеннолетних. Криминологические проблемы и профилактические возможности: Тезисы конференции. - Рига, 1988. - 185 с.

REFERENCES

- 1 Golovchenko V.V. (1985). Effectiveness of legal education. Kiev, 1985. - S. 26 [in Russian].
- 2 Kon I.S. (1996).The Youth of the Great Soviet Encyclopedia. 3 ed. M., Vol. 16. S. 478. [in Russian].
- 3 The concept of legal education for students in the Republic of Kazakhstan dated June 21, 1995 № 2347 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P960000591>.
- 4 Maksimov S.V.(1990) Glasnost and theoretical issues of general preventive influence on crime. // Soviet state and rights – 1990. - № 7. S. 77-90 [in Russian].
- 5 Zabryansky G.I. (1988) Social and legal protection of minors. Criminological problems and preventive opportunities: Conference abstracts. - Riga, 1988. - S. 185 [in Russian].

А. С. Саткенов

Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

ҚР жастары арасындағы құқықтық тәрбие аспектілері

Негізгі мәселе: Құқықтық тәрбиенің, құқықтық сананың теориялық аспектілерін дамыту. Құқықтық тәрбиенің ұйымдастырушылық формалары. Құқықтық сананы, құқықтық мәдениетті тәрбиелеудің формалары мен әдістері. Қазіргі кезеңде құқықтық мәдениеттің қалыптасу ерекшеліктері. Құқықтық мәдениетті, құқықтық тәрбиені жетілдіру мәселелері.

Құқықтық тәрбие Мемлекет тұрғындарында адамның ерікті, саналы, бастамашыл, әлеуметтік және моральдық жауапты мінез-құлқын болжайтын жеке тұлғаның құқықтық белсенділігін ынталандыра отырып, құқықтық салада сенімділік пен дербестік сезімін қалыптастырады.

Мақсаты: мақалада қазіргі жастарды құқықтық тәрбиелеу туралы айтылады. Құқықтық мәдениетті қалыптастыру құралдары-құқықты насихаттау, азаматтардың құқықтық білімін дамыту, заңдылықты іс жүзінде нығайту, күшті заң ғылымының болуы, мемлекетте демократиялық, тиімді Конституцияның және заңдар мен заңға тәуелді актілердің жоғары құқықтық және техникалық-құқықтық сапасының арқасында қол жеткізілетін құқықтық актілер жүйесін жетілдіру.

Әдістері: зерттеу әдістемесі және әдіснамасы. Зерттеудің әдіснамалық негізі: теориялық деңгейде де (жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, формальды-құқықтық, тарихи талдау әдістері және т. б.), сондай-ақ эмпирикалық ғ статистикалық талдау, сауалнама, құжаттарды зерттеу, баспа басылымдары) шындық құбылыстарын ғылыми зерттеудің жалпы танылған әдістері; қылмыстық құқық теориясының негізгі ережелері, этика, философия, психология; ресми логика ережелері.

Нәтижелері және олардың маңыздылығы: осыған байланысты мемлекет және құқық институты жанынан құқықтық оқыту мен тәрбиелеу мәселелеріне ғылыми зерттеулер жүргізуді, оқушы жастарға үздіксіз білім берудің барлық сатыларында Құқықтық жалпыға бірдей оқытудың мазмұны мен әдістемесін әзірлеуді қамтамасыз ететін Республикалық құқықтық тәрбие орталығын құру қажеттілігі туындады.

Түйінді сөздер: құқық, құқықтық мәдениет, мораль, құқықтық сана, жастар, мемлекет, дүниетаным.

A.S. Satkenov

Innovative Eurasian University, Kazakhstan

Legal Education Aspects Among the youth in the Republic of Kazakhstan

The main problem: The development of theoretical aspects of legal education, legal awareness. Organizational forms of legal education. Forms and methods of education of legal awareness, legal culture. Features of the formation of legal culture in the modern period. Problems of improving legal culture and legal education.

Legal education forms a sense of confidence and independence in the legal sphere among the population of the state, thereby stimulating the legal activity of an individual, which presupposes voluntary, conscious, proactive, socially and morally responsible human behavior.

Purpose: The article deals with the legal education of modern youth. The means of forming a legal culture are the promotion of law, the development of legal knowledge among citizens, the practical strengthening of the rule of law, the presence of a strong legal science, the improvement of the system of legal acts, which is achieved due to the presence in the state of a democratic, effective constitution and high legal and technical-legal quality of laws and by-laws.

Methods: Methodology of the study. The methodological basis of the study was made up of: generally recognized methods of scientific research of the phenomena of reality in their interrelation and interdependence both at the theoretical level (systemic, comparative legal, formal legal, historical methods of analysis, etc.) and at the empirical level (statistical analysis, questionnaires, research of documents, printed publications); the main provisions of the theory of criminal law, ethics, philosophy, psychology; rules of formal logic.

The results and their significance: In this regard, there is a need to create a Republican Center for Legal Education at the Institute of State and Law, which will provide scientific research on the problems of legal education and upbringing, the development of the content and methodology of legal education at all levels of continuing education of students.

Keywords: law, legal culture, morality, legal awareness, youth, states, worldviews.

Дата поступления рукописи в редакцию: 03.03.2024 г.

Мақала авторлары туралы ақпарат
Сведения об авторах статей
Information about authors of articles

Бихиянова М.Е. - заң ғылымдарының магистрі, Инновациялық Еуразия университетінің аға оқытушысы, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Бихиянова М.Е.** – магистр юридических наук, старший преподаватель Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Bihyanova M.** – Master of Law Sciences, teacher at Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: mika.asima.nagima@mail.ru.

Иксатова С.Т. - заң ғылымдарының докторы, доцент, Инновациялық Еуразия университетінің «Құқық» кафедрасының меңгерушісі, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Иксатова С.Т.** - доктор юридических наук, доцент, заведующая кафедрой «Право» Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Iksatova S.** -Doctor of Law Sciences, docent, Head of the Department of Rights at Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Republic of Kazakhstan. E-mail: Iksatova.S@mail.ru.

Саткенов А.С. - заң ғылымдарының магистрі, Инновациялық Еуразия университетінің аға оқытушысы, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Саткенов А.С.** магистр юридических наук, старший преподаватель Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Satkenov A.S.** – Master of Law Sciences, teacher at Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: akyl.93@mail.ru/

**«Инновациялық Еуразия университетінің хабаршысында»
жариялау үшін ғылыми мақаланы ресімдеуге қойылатын талаптар**

1. Сыртқы нормативтік құжаттар

МЕМСТ 7.5-98 Стандарттау, метрология және сертификаттау жөніндегі Мемлекетаралық Кеңес қабылдаған «Журналдар, жинақтар, ақпараттық басылымдар. Жарияланатын материалдарды баспалық ресімдеу» (1998 жылғы 28 мамырдағы № 1:3-98 хаттама).

МЕМСТ 7.1-2003 Стандарттау, метрология және сертификаттау жөніндегі Мемлекетаралық Кеңес қабылдаған «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және жасау ережелері» (2003 жылғы 2 шілдедегі № 12 хаттама).

МЕМСТ 2.105-95 «Мәтіндік құжаттарға қойылатын жалпы талаптар».

ҚР БҒМ 2016 жылғы 12 қаңтардағы № 20 «Ғылыми қызмет нәтижелерін жариялауға ұсынылатын басылымдар тізбесіне енгізу үшін ғылыми басылымдарға қойылатын талаптарды бекіту туралы» бұйрығы (ҚР БҒМ 2020 жылғы 30 сәуірдегі № 170 бұйрығы өзгертілді)

Бұл талаптар журналдың редакциялық алқасының 02.10.2020 ж. № 2 хаттамалық шешімімен бекітілді.

2. Техникалық сипаттағы жалпы талаптар

Формат: .doc (Microsoft Word),

Қаріп: Times New Roman.

Бағдарлау: Кітаби, А4, кестелерді, суреттерді қоса алғанда.

Кегль: 11 pt.

Жоларалық интервал: бір.

Жиектері: 2 см.

Абзацтың басындағы бос орын: 1,25 см.

Мақала мәтінін пішімдеу: тасымалдаусыз ені бойынша.

Бетті нөмірлеу: қажет емес.

Мақала редакциялық алқаға <http://vestnik.ineu.kz/> журнал сайтының электрондық жүйесі арқылы жіберіледі.

Ғылыми мақаланың үлгісімен журнал сайтында танысуға болады <http://vestnik.ineu.kz/>

3. Мақала түрлері

Ғылыми-теориялық мақала теориялық мәселелерге, **ғылыми-практикалық мақала** – эксперимент нәтижелерін талдауға, **шолу мақаласы** – әртүрлі көзқарастарды, гипотезаларды, ғылыми еңбектерді талдауға арналған.

4. Мақаланың алдыңғы бөлігі

Сол жақ бұрышта – **ӘОЖ**, қалың қаріппен ерекшеленеді, 11 кегльмен теріледі.

ӘОЖ online анықтаушы қараңыз: <http://teacode.com/online/udc/>

ӘОЖ астында **МРНТИ** коды орналастырылады, ол қалың қаріппен ерекшеленеді, 11 кегль теріледі.

Рубрикаторды қараңыз <http://grnti.ru/>

Ортасында- **автордың (лардың) аты-жөні, тегі** үтір арқылы жол үсті индексі ретінде терілген сілтеме түріндегі реттік нөмірлері көрсетіле отырып келтіріледі; 11 кегльмен теріліп, жартылай қалың қаріппен белгіленеді. Бұдан әрі - жеке жолда 11-кегльмен автордың (лардың) жұмыс орны мен тұратын елінің толық атауы теріледі. Бірнеше автор болған жағдайда жұмыс орны реттік нөмірі бар тізім түрінде сілтемелер түрінде (8 кегльмен) авторлардың тізіміне сәйкес ретпен көрсетіледі. Бұдан әрі-жеке жолда автордың e-mail көрсетіледі: бірнеше автор болған жағдайда хат-хабар беруші автордың e-mail көрсетіледі. Беруші автор белгішемен белгіленеді

Бір жұмыс орны бар авторларға жалпы реттік нөмір беріледі.

Кегльдің өлшемі – 11.

Мысал

ӘОЖ 371.3
МРНТИ 14.07.09

А.А. Ахметов¹, Д.А. Иванов²

¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

²Новосибирск мемлекеттік университеті, Ресей
(e-mail: akhmetov_77@mail.ru)

Мысал

Ортақ жұмыс орны бар бірнеше авторлар үшін:

А.А. Ахметов¹, П.В. Данилов², А.П. Пак²

¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

²Новосибирск мемлекеттік университеті, Ресей
(e-mail: akhmetov_77@mail.ru)

5. Мақала тақырыбы

Кіші әріптермен, 11 кегльмен теріледі. Ол қалың қаріппен ерекшеленеді. Орналастырылады ортасында. Құрамында 10 сөзден артық емес.

Мысал

Қазақстан мен Ресейдегі мектеп білімін жаңғырту жолдары

6. Аңдатпа

Сол жақта **Аңдатпа** сөзі қалың қаріппен ерекшеленеді. Аңдатпа мәтіні 10 кегльмен теріледі. «Аңдатпа» сөзінен кейін нүкте қойылмайды. Аннотация көлемі 250-300 сөзден тұруы керек. Сөздерді санау үшін Word мәтіндік редакторына енгізілген функцияны пайдаланыңыз.

Аңдатпа құрылымға ие және негізгі проблема, Зерттеудің мақсаты мен әдістері, жалпыланған түрдегі нәтижелер, олардың маңыздылығын бағалау туралы қысқаша ақпаратты қамтиды. Аңдатпа құрылымдық бөліктері курсивпен көрсетіледі және ерекшеленеді.

Мысал:

Аңдатпа

Негізгі мәселе: Мәтінмәтін.

Мақсаты: Мәтінмәтін.

Әдістері: Мәтінмәтін.

Нәтижелері және олардың маңыздылығы: мәтінмәтін.

7. Аңдатпаға тірек сөздер

Аңдатпа бөлігі кілт сөздермен аяқталуы керек. Түйінді сөздер мақала мәтінінің пәндік аймағын анықтап, оны библиографиялық және толық мәтінді базаларда іздеуге ықпал етуі керек, мақаланың тақырыбына байланысты болуы керек.

«Түйінді сөздер» тіркесі курсивпен, 11 кегль кіші әріптерімен теріледі. Сөздер курсивпен ерекшеленбейді, қос нүктемен бөлінеді, үтірмен жазылады. Екі сөзден тұратын 7-ден аспайтын кілт сөздерді және/немесе сөз тіркестерін қосу ұсынылады. Кілт сөздерді тізімдеу нүктемен аяқталады.

Мысал:

Түйінді сөздер: сөз, сөз, сөз, сөз тіркесі.

8. Мақала мәтіні

Мақала мәтіні келесі бөлімдерді қамтуы тиіс:

Кіріспе (мәселенің сипаттамасы, оны зерттеу тарихы, өзектілігі, мақсаты).

Материалдар мен әдістер (техникалық және жаратылыстану-ғылыми бейіндердің баптарында осы бөлімде зерттеу әдіснамасы, нәтижелердің жаңғыртылуын қамтамасыз ететін әдістер сипатталады, зертханалық жабдықтар мен материалдардың шығу тегі көрсетіледі, басқа бағыттағы баптарда – зерттеудің нақты материалдары мен әдістері, оның ішінде авторлық әдістемелер көрсетіледі. Бұл бөлімде мақаланың тақырыбын зерттеу тарихы мен байланысты, тарих намалық шолу ұсынылуы мүмкін).

Нәтижелері (зерттеудің негізгі нәтижелері қорытындыланады).

Талқылау (тұжырымдама, дәлелдер, зерттеу логикасы, ғылыми полемика баяндалады).

Қорытынды (алынған тенденциялар жалпыланады, зерттеу нәтижелерінің практикалық мәні анықталады).

Қаржыландыру туралы ақпарат (болған жағдайда).

Құрылымдық бөліктердің атауы қалың қаріппен көрсетіледі. Нүкте қойылмайды. Құрылымдық бөліктің атауы «аңдатпаға» ұқсас бөлек жолды алады (6-тармақтағы мысалды қараңыз).

Мақала мәтінінің көлемі оның түріне байланысты анықталады (3 тармақты қараңыз): ғылыми-теориялық мақалалар үшін кемінде 4 бет, мақала түрлері үшін кемінде 6 бет.

9. Кестелер, суреттер, мақала мәтінінің ішінде

Кестелер, формулалар, суреттер, схемалар «Мәтіндік құжаттарға қойылатын жалпы талаптар» МЕМСТ 2.105-95 сәйкес ресімделеді.

Мәтінге енгізілген математикалық формулалар, суреттер, схемалар қара-ақ нұсқада беріледі, яғни түстің орнына әр түрлі сызықшалау нұсқаларын қолдану қажет.

Суреттер нақты орындалған болуы керек, олардағы жазулар мүмкіндігінше сандық немесе әріптік белгілермен ауыстырылып, сурет астындағы қолтаңбада ашылуы керек. Суреттегі позициялар сағат тілімен орналастырылады.

Мақала мәтінінде ұсынылған суреттерге, кестелерге, схемаларға сілтемелер болуы керек.

Суреттер мен схемалар jpeg форматындағы жеке файлмен қоса беріледі.

Мысал:

Осы талаптарға қоса берілетін мақаланың үлгісін қараңыз.

10. Дереккөздерге ішкі сілтемелер

Мәтіндегі дереккөздерге сілтемелер тік жақшада келтіріледі [], бірінші ескертуде – нөмірі көрсетіледі, **мысалы**, [1], екінші рет – нөмірі, үтір, бет, **мысалы** [1; 5].

11. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

«Пайдаланылған әдебиеттер тізімі» сөз тіркесі 11 кегльмен жартылай қалың қаріппен бас әріптермен теріліп, ортасына орналастырылады.

Дереккөздердің сипаттамасы МЕМСТ 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама құрастырудың жалпы талаптары мен ережелеріне» сәйкес іске асырылады.

Дереккөздер автор сілтеме жасаған жарияланымның түпнұсқа тілінде келтіріледі.

Көздер нөмірленеді. Реттік нөмірден кейін нүкте **қойылмайды**.

Библиографиялық сипаттаманың мысалдары транслитерация ережелерінен қараңыз (сол жақ баған):

Арнайы ұсыныстар:

- *Пайдаланылған дереккөздер тізіміне бағдарламалық құжаттарды енгізбеңіз: мақала мәтінде жақшаның немесе кіріспе конструкцияның көмегімен атауы мен жарияланған жылын көрсетіңіз: «Жолдауда, мемлекеттік бағдарламада, даму бағдарламасында жылы».*

- *Мүмкіндігінше қазақстандық зерттеушілердің жарияланымдары мен ғылыми басылымдарға сілтемелерді қосуға ұмтылыңыз.*

- *Авторсыз және академиялық беделсіз дереккөздерге «бос» сілтемелер жасамаңыз.*

- *Шетелдік дереккөздердің библиографиялық сипаттамасын ҚР стандартында көзделген схеманы ескере отырып бейімдеңіз (1-тармақты қараңыз).*

Мысал

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Омаров А.Д. Маркетинг негіздері: оқу бөлімі – Алматы: ҚазҰУ баспасы, 2019. – 100 б.

12. Reference

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН КӨЗДЕР ТІЗІМІНЕН кейін орналастырылады.

REFERENCE сөзі 11 кегльмен жартылай қалың бас әріптермен теріліп, ортасына орналастырылады.

Дереккөздер латын алфавитінде транслитерация ережелерін (оң жақ баған) ескере отырып,

Ағылшын тіліндегі дереккөздер үшін транслитерация қажет емес. Мұндай көздер пайдаланылған көздер тізімінен REFERENCE-ке ауыстырылады.

Мысал

REFERENCE

1 Omarov, A. (2019). *Osnovy marketinga [Principles of marketing]*. Almaty: Izd. KazNU [in Russian].

[in Russian] сөзі бұл дереккөздің орыс тілінде жазылғанын білдіреді. Қазақ тіліндегі дереккөздер [in Kazakh] деп белгіленеді.

13. Аңдатпа мақала тілінен басқа екі тілде

REFERENCE-тен кейін мақала тілінен басқа екі тілде орналастырылады (қазақ / орыс / ағылшын).

Авторлардың аты-жөні, тегі, жұмыс орны және тұратын елі негізгі аннотацияға ұқсас ресімделеді (6-тармақты қараңыз). Авторлардың e-mail-ін көрсету талап етілмейді.

Содан кейін 11 кегльдің ортасында жартылай қалың кіші әріптермен мақаланың атауы көрсетіледі. Содан кейін оған аннотация және түйінді сөздер келеді. «Түйінді сөздер» тіркесі курсивпен ерекшеленбейді.

Мысал

А.А. Ахметов¹, Д.А. Иванов²

¹ Жұмыс орнының атауы, Елі

² Жұмыс орнының атауы, Елі

Мақала атауы

Мәтінмәтін мәтінмәтін мәтінмәтін мәтінмәтін мәтінмәтін мәтінмәтін мәтінмәтін мәтін.

Түйінді сөздер: сөз, сөз, сөз, сөзтіркесі.

14. Мақала авторлары туралы ақпарат

Екі тілді аннотациядан кейін орналастырылады. сол жағында 11 кегльдің кіші әріптермен **авторлар туралы мәліметтер** көрсетіледі: бұдан әрі автор (лар) туралы ақпарат қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде: жартылай қалың қаріппен **авторлардың аты-жөні, тегі** жазылады. Кәдімгі қаріппен - ғылыми немесе академиялық дәреже, атақ (болған жағдайда). Лауазымы, жұмыс орны. Қаласы. Ел. E-mail.

Мысал

Авторлар туралы мәліметтер:

Ахметов А.А. – PhD, доценті Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Ахметов А.А.** – PhD, доцент Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Akhmetov, A.** – PhD, associate Professor of Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: akhmetov_77@mail.ru

15. Қолжазбаның редакцияға келіп түскен күні

Шығарылымды қалыптастыру кезінде жауапты хатшы көрсетеді

Авторлар жарияланған мақалаларындағы келтірілген жадығаттар, деректер мен экономикалық-статистикалық ақпараттар, жалқы есімдер мен географиялық атаулар және басқа да мәліметтердің нақтылығы үшін жауапкершілікке тартылады. Редакция авторлардың көзқарасына нұқсан келтірмей, мақалаларды көпшілік талқысына ұсынып жариялай алады. Журналда жарияланған мақалаларды редакция келісімінсіз басуға рұқсат етілмейді. Материалдарды пайдаланғанда журналға сілтеме жасау қажет.

Требования к оформлению научной статьи для опубликования в «Вестнике Инновационного Евразийского университета»

1. Внешние нормативные документы

ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», принятых Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 1:3-98 от 28 мая 1998 года).

ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления», принятых Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

ГОСТ 2.105-95 «Общие требования к текстовым документам».

Приказ МОН РК от 12 января 2016 года № 20 «Об утверждении требований к научным изданиям для включения их в перечень изданий, рекомендуемых для публикации результатов научной деятельности» (с изм. приказ МОН РК от 30 апреля 2020 года № 170)

Данные требования утверждены протокольным решением редакционной коллегией журнала №2 от 02.10.2020г.

2. Общие требования технического характера

Формат: .doc (Microsoft Word),

Шрифт: Times New Roman.

Ориентация: Книжный, А4, включая таблицы, рисунки.

Кегль: 11 pt.

Межстрочный интервал: одинарный.

Поля: 2 см.

Отступ в начале абзацев: 1,25 см.

Форматирование текста статьи: по ширине без переносов.

Нумерация страниц: не требуется.

Статья направляется в редакционную коллегию через электронную систему сайта журнала <http://vestnik.ineu.kz/>

С образцом научной статьи можно ознакомиться на сайте журнала <http://vestnik.ineu.kz/>

3. Виды статей

Научно-теоретическая статья посвящена теоретическим вопросам, **научно-практическая статья** – анализу результатов эксперимента, **обзорная статья** – анализу различных точек зрения, гипотез, научных трудов.

4. Предстатейная часть

В левом углу – УДК, выделяется полужирным шрифтом, набирается 11 кеглем.

См. online определитель УДК: <http://teacode.com/online/udc/>

Под УДК размещается код **МРНТИ**, выделяется полужирным шрифтом, набирается 11 кеглем.

См. Рубрикатор <http://grnti.ru/>

По центру – **Инициалы, фамилия автора (-ов)** приводятся через запятую с указанием порядковых номеров в виде ссылки, набранной как надстрочный индекс; набираются 11 кеглем и выделяются полужирным шрифтом. Далее – на отдельной строке 11 кеглем набирается полное название места работы автора (ов) и страны проживания. При наличии нескольких авторов места работы указываются в виде списка с порядковыми номерами в виде ссылок (8 кегль) в последовательности, соответствующей списку авторов. Далее - на отдельной строке указывается e-mail автора: при наличии нескольких авторов указывается e-mail корреспондирующего автора. Корреспондирующий автор обозначается значком

Авторам, имеющим одно и то же место работ, присваивается общий порядковый номер.

Размер кегля – 11.

Пример

УДК 371.3

МРНТИ 14.07.09

А.А. Ахметов¹, Д.А. Иванов²

¹Инновационный Евразийский университет, Казахстан

²Новосибирский государственный университет, Россия

(e-mail: akhmetov_77@mail.ru)

Пример

Для нескольких авторов, имеющих общее место работы:

А.А. Ахметов¹, П.В. Данилов², А.М. Пак²

¹Инновационный Евразийский университет, Казахстан

²Новосибирский государственный университет, Россия

(e-mail: akhmetov_77@mail.ru)

5. Заголовок статьи

Набирается строчными буквами, 11 кеглем. Выделяется полужирным шрифтом. Размещается по центру. Содержит не более 10 слов.

Пример

Пути модернизации школьного образования в Казахстане и России

6. Аннотация

Слева полужирным шрифтом выделяется слово **Аннотация**. Текст аннотации набирается 11 кеглем. После слова «Аннотация» точка не ставится. Объем аннотации должен составлять 250-300 слов. Для подсчета слов воспользуйтесь функцией, встроенной в текстовый редактор Word.

Аннотация имеет структуру и содержит краткую информацию об основной проблеме, цели и методах исследования, результатах в обобщенном виде, оценку их значимости. Структурные части аннотации указываются и выделяются курсивом.

Пример:

Аннотация

Основная проблема: Текст текст текст.

Цель: Тексттексттекст.

Методы: Тексттексттекст.

Результаты и их значимость: Текст текст текст.

7. Ключевые слова к аннотации

Аннотирующая часть должна завершаться ключевыми словами. Ключевые слова должны определять предметную область текста статьи, быть связаны с темой статьи, способствовать её поиску в библиографических и полнотекстовых базах.

Словосочетание «*Ключевые слова*» набираются курсивом, строчными буквами 11 кегля. Слова не выделяются курсивом, отделяются двоеточием, оформляются в строчку через запятую. Рекомендуется включать не более 7 ключевых слов и/или словосочетаний из двух слов. Перечисление ключевых слов завершается точкой.

Пример:

Ключевые слова: слово, слово, слово, словосочетание.

8. Текст статьи

Текст статьи должен включать следующие части:

Введение (дается характеристика проблемы, история её изучения, актуальность, цель).

Материалы и методы (в статьях технического и естественнонаучного профилей в этой части описывается методология исследования, методы, обеспечивающие воспроизводимость результатов, указывается происхождение лабораторного оборудования и материалов, в статьях другой направленности – фактический материал и методы исследования, в то числе авторские методики. В этой части может быть представлен историографический обзор, связанный с историей изучения темы статьи).

Результаты (резюмируются основные результаты исследования).

Обсуждение (излагается концепция, аргументы, логика исследования, научная полемика).

Заключение (обобщаются полученные тенденции, определяется практическая ценность результатов исследования).

Информация о финансировании (при наличии).

Название структурных частей выделяется полужирным шрифтом. Точка не ставится. Название структурной части занимает отдельную строчку по аналогии с «Аннотацией» (см. пример к пункту 6).

Объем текста статьи определяется в зависимости от её вида (см. пункт 3): не менее 4 страниц для научно-теоретических статей, не менее 8 страниц для научно-практических (экспериментальных) статей, не менее 10 страниц для обзорных статей.

9. Таблицы, рисунки, внутри текста статьи

Таблицы, формулы, рисунки, схемы оформляются в соответствии с ГОСТ 2.105-95 «Общие требования к текстовым документам».

Математические формулы, рисунки, схемы, встроенные в текст, приводятся в черно-белом исполнении, т.е. вместо цвета необходимо использовать различные варианты штриховки.

Рисунки следует представлять четко выполненными, надписи на них, по возможности, необходимо заменить цифровыми или буквенными обозначениями с раскрытием в подрисуночной подписи. Позиции на рисунке располагаются по часовой стрелке.

В тексте статьи обязательно должны быть ссылки на представленные рисунки, таблицы, схемы. Рисунки и схемы прилагаются также отдельным файлом в формате jpeg.

Пример:

См. в Образце статьи, который прилагается к настоящим требованиям.

10. Внутренние ссылки на источники

Ссылки на источники в тексте приводятся в квадратных скобках [], при первом упоминании – указывается номер, **например**, [1], при повторном – номер, запятая, страница, **например**, [1; 5].

11. Список использованных источников

Словосочетание «СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ» набирается 11 кеглем полужирным шрифтом прописными буквами и размещается по центру.

Описание источников осуществляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание Общие требования и правила составления».

Источники приводятся на языке оригинала публикации, на которую ссылается автор.

Источники нумеруются. После порядкового номера точка **не ставится**.

Примеры библиографического описание см. в Правилах транслитерации (левая колонка):

Особые рекомендации:

- Не включайте в Список использованных источников программные документы: в тексте статьи укажите название и год обнародования, используя круглые скобки или вводные конструкции типа: «Как указано в Послании, Государственной программе, Программе развития ... от года».

- Стремитесь, по возможности, включить ссылки на публикации казахстанских исследователей и научные издания.

- Не допускайте «пустых» ссылок на источники без автора и академической репутации.

- Адаптируйте библиографическое описание иностранных источников с учетом схемы, предусмотренной стандартом РК (см. пункт 1).

Пример

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Омаров А.Д. Основы маркетинга: учеб. пос. – Алматы: Изд-во КазНУ, 2019. – 100 с.

12. Reference

Размещается после СПИСКА ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ.

Слово **REFERENCE** набирается 11 кеглем полужирными заглавными буквами и размещается по центру.

Источники приводятся в латинском алфавите с учетом Правил транслитерации (правая колонка)

Для источников на английском языке транслитерация не требуется. Такие источники переносятся в REFERENCE из СПИСКА ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ.

Пример

REFERENCE

1 Omarov, A. (2019). *Osnovy marketinga* [Principles of marketing]. Almaty: Izd. KazNU [in Russian].

Слово [in Russian] означает, что данный источник написан на русском языке. Источники на казахском языке отмечаются как [in Kazakh].

13. Аннотация на двух языках, отличных от языка статьи

Размещается после REFERENCE на двух языках, отличных от языка статьи (казахском / русском / английском).

Инициалы, фамилия авторов, места работы и страна проживания оформляются по аналогии с основной **Аннотацией** (см. пункт 6). Не требуется указывать e-mail авторов.

Затем по центру 11 кеглем строчным полужирными буквами указывается название статьи. После следует аннотация и ключевые слова к ней. Словосочетание «Ключевые слова» не выделяются курсивом.

Пример

А.А. Ахметов¹, Д.А. Иванов²

¹Название места работы, Страна

²Название места работы, Страна

Название статьи

Тексттексттекст тексттексттекст тексттексттекст тексттексттекст тексттексттекст тексттексттекст
тексттексттексттексттекст.

Ключевые слова: слово, слово, слово, словосочетание.

14. Сведения об авторах статей. Мақала авторлары туралы ақпарат. Information about authors of articles

Размещается после двуязычных аннотаций. Слева 11 кеглем строчными буквами указывается **Сведения об авторах:** далее следует информация об авторе (ах) на казахском, русском, английском языках: полужирным шрифтом набираются **Фамилия, Инициалы** авторов. Обычным шрифтом – ученая или академическая степень, звание (при наличии). Должность, место работы. Город. Страна. E-mail.

Пример

Сведения об авторах:

Ахметов А.А. – PhD, доценті Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Ахметов А.А.** – PhD, доцент Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Akhmetov, A.** – PhD, associate Professor of Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: akhmetov_77@mail.ru

15. Дата поступления рукописи в редакцию

Указывает ответственный секретарь при формировании выпуска

Авторы опубликованных материалов несут ответственность за подбор и точность приведенных фактов, цитат, экономико-статистических данных, собственных имен, географических названий и прочих сведений. Редакция может публиковать статьи в порядке обсуждения, не разделяя точку зрения автора. Запрещается перепечатка статей без согласия редакции. При использовании материалов ссылка на журнал обязательна.

Requirements for the design of a scientific article for publication in the «Bulletin of the Innovative University of Eurasia»

1. External regulations

GOST 7.5-98 «Magazines, collections, information publications. Publishing design of published materials "adopted by the Interstate Council for Standardization, Metrology and Certification (Minutes No. 1: 3-98 of May 28, 1998).

GOST 7.1-2003 « Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules for drafting", adopted by the Interstate Council for Standardization, Metrology and Certification (Minutes No. 12 of July 2, 2003 No.) ».

GOST 2.105-95 «General requirements for text documents».

Order of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated January 12, 2016 No. 20 "On approval of requirements for scientific publications for their inclusion in the list of publications recommended for publication of the results of scientific activity» (with rev. order of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated April 30, 2020 No. 170)

These requirements were approved by the Protocol decision of the editorial Board of the journal No. 2 dated 2020/10/02.

2. General technical requirements

Format: .doc (Microsoft Word),

Font: Times New Roman.

Orientation: Portrait, A4, including tables and pictures.

Point size: 11 pt.

Line-spacing: single.

Fields: 2 cm.

Paragraph indent: 1,25 cm.

Formatting article text: breadthwise without hyphenation.

Page numbering: not required.

The article is sent to the editorial board through the electronic system of the journal website <http://vestnik.ineu.kz/>

A sample of the scientific article can be found on the journal's website <http://vestnik.ineu.kz/>

3. Types of articles

The scientific and theoretical article is devoted to theoretical issues, **the scientific and practical article** is devoted to the analysis of the experimental results, **the review article** is devoted to the analysis of various points of view, hypotheses, scientific works.

4. Pre-article part

In the left corner – **UDC**, highlighted in bold, typed in 11 point type.

See determinant online UDC: <http://teacode.com/online/udc/>

Under UDC **MPHTI** code is posted, highlighted in bold, typed in 11 point type.

See Rubricator <http://grnti.ru/>

In the center there are **Initials, surname of author (-s)** separated by commas with indication of serial numbers in the form of a link, typed as a superscript; are typed in 11 point size and in bold. Further, on a separate line in 11 point size, the full name of the author's place of work and country of residence is typed. If there are several authors, the places of work are indicated in the form of a list with serial numbers in the form of links (8 point size) in the sequence corresponding to the list of authors. Further, the e-mail of the author is indicated on a separate line: if there are several authors, the e-mail of the corresponding author is indicated. Corresponding author is indicated by the icon

Authors who have the same place of work are assigned a common serial number.

Point size – 11.

Example

UDC 371.3

MPHTI 14.07.09

A.A. Akhmetova¹, D.A. Ivanov²

¹Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

²Novosibirsk State University, Russia

(e-mail: akhmetov_77@mail.ru)

Example

For several authors who have a common place of work:

A.A. Akhmetova¹, P.V. Danilov², A.P. Pak²

¹Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

²Novosibirsk State University, Russia

(e-mail: akhmetov_77@mail.ru)

5. Article title

It is typed in lowercase letters, 11 point size; highlighted in bold; placed in the center; contains no more than 10 words.

Example

Ways to modernize school education in Kazakhstan and Russia

6. Abstract

On the left, the word **Abstract** is highlighted in bold. The abstract text is typed in 11 point size. There is no full stop after the word "Abstract". The abstract should be 250-300 words long. Use the built-in feature in Word to count words.

The abstract has a structure and contains brief information about the main problem, the purpose and methods of research, the results in a generalized form, an assessment of their significance. The structural parts of the abstract are indicated and in italics.

Example:

Abstract

Main problem: Texttexttexttext.

Purpose: Texttexttexttext.

Methods: Texttexttexttext.

Results and their significance: Texttexttexttext.

7. Keywords for annotation

The abstract part must end with keywords. Keywords should define the subject area of the text of the article, facilitate its search in bibliographic and full-text databases and should be related to the topic of the article.

Collocation «*Keywords*» are typed in italics, in lowercase 11 point size. Words are not italicized, separated by a colon, drawn in a line separated by commas. It is recommended to include no more than 7 keywords and / or two-word phrases. The list of keywords ends with a dot.

Example:

Keywords: word, word, word, collocation.

8. Text of the article

The text of the article should include the following parts:

Introduction (a description of the problem, the history of its study, relevance, purpose is given).

Materials and methods (in articles of technical and natural science profiles, this part describes the research methodology, methods that ensure the reproducibility of the results, indicates the origin of laboratory equipment and materials, in articles of a different focus - factual material and research methods, including the author's methods. This part can provide a historiography overview related to the history of studying the topic of the article).

Results (the main findings of the study summarizes).

Discussion (the concept, arguments, logic of research, scientific controversy outlines).

Conclusion (the trends obtained are summarized, the practical value of the research results is determined).

Funding information (if any).

The names of the structural parts are in bold. The point is not put. The name of the structural part occupies a separate line by analogy with the "Abstract" (see the example for paragraph 6).

The volume of the text of the article is determined depending on its type (see paragraph 3): at least 4 pages for scientific and theoretical articles, at least 8 pages for scientific and practical (experimental) articles, at least 10 pages for review articles.

9. Tables and figures inside the text of the article

Tables, formulas, figures, diagrams are drawn up in accordance with GOST 2.105-95 "General requirements for text documents».

Mathematical formulas, figures, diagrams embedded in the text are given in black and white, i.e. instead of color, you must use different shading options.

14. Information about authors of articles

Placed after bilingual annotations. On the left, 11 point size in lowercase letters indicates Information about the authors: then follows information about the author (s) in Kazakh, Russian, English: the Surname, Initials of the authors are typed in bold. Regular type - scientific or academic degree, title (if any). Position, place of work. City. Country. E-mail.

Example

Information about authors:

Ахметов А.А. – PhD, доценті Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы. **Ахметов А.А.** – PhD, доцент Инновационного Евразийского университета, г. Павлодар, Республика Казахстан. **Akhmetov, A.** – PhD, associate Professor of Innovative University of Eurasia, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan. E-mail: akhmetov_77@mail.ru

15. Date of receipt of the manuscript to the editor

Indicates the executive secretary when forming the issue

Authors of published materials are responsible for the selection and accuracy of the facts, quotes, economic and statistical data, proper names, geographical names and other information. The editors can publish articles in discussion order, without sharing the views of the author. Reprinting of articles without the consent of the publisher is prohibited. Using materials reference to the journal is required.

Техникалық хатшы:
А.П. Абраменко
Шығарылымға жауапты:
А.К. Кундузкаирова

ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЕУАЗИЯ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ISSN (Print) 2709-3077
ISSN (Online) 2709-3085

2007 жылғы 10 қазандағы № 8712-Ж тіркеу куәлігі
Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен берілген
Теруге 22.03.2024 жылы берілді. Басуға 26.03.2024 жылы кол қойылды
Көлемі 60 x 84 1/8. Қағаз түрі: кітап, журналға арналған 21,25 баспа парақ Тапсырыс № 101. Таралымы 500 дана
Инновациялық Еуразия университетінің баспаханасында басылған
Мекен-жайымыз: 140008, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.,
М. Горький к-сі, 102/4, Инновациялық Еуразия университеті, тел. +7 (7182) 31-64-83
E-mail: journal@ineu.kz

© «Инновациялық Еуразия университеті» ЖШС, 2024

Технический секретарь:
Абраменко А.П.
Ответственный за выпуск:
Кундузкаирова А.К.

ВЕСТНИК ИННОВАЦИОННОГО ЕВРАЗИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

ISSN (Print) 2709-3077
ISSN (Online) 2709-3085

Регистрационное свидетельство № 8712-Ж от 10 октября 2007 г. выдано Министерством культуры и информации
Республики Казахстан
Сдано в набор 22.03.2024 г. Подписано в печать 26.03.2024 г.
Формат 60x84 1/8. Бумага книжно-журнальная. Усл. печ. лист. 21,25
Заказ № 101. Тираж 500 экз.
Отпечатано в типографии
Инновационного Евразийского университета
Адрес редакции: 140008, Республика Казахстан, г. Павлодар,
ул. М. Горького, 102/4, Инновационный Евразийский университет, тел. +7 (7182) 31-64-83
E-mail: journal@ineu.kz

© ТОО «Инновационный Евразийский университет», 2024

Technical Secretary:
Abramenko A.P.
Responsible for release:
Kunduzkairova A.K.

BULLETIN OF INNOVATIVE UNIVERSITY OF EURASIA

ISSN (Print) 2709-3077
ISSN (Online) 2709-3085

Registration certificate No. 8712-M of October 10, 2007 issued by the Ministry of Culture and Information of the Republic
Submitted for layout 22.03.2024. Signed for publication 26.03.2024 г.
Format 60x84 1/8. Book and magazine paper. Conv. oven sheet. 21,25
Order No. 101. Circulation 500 copies.
Printed in the printing house of the
Innovative University of Eurasia
Editorial office address: 140008, Republic of Kazakhstan, Pavlodar,
M.Gorky st., 102/4, Innovative University of Eurasia, tel. +7 (7182) 31-64-83
E-mail: journal@ineu.kz

© «Innovative University of Eurasia» LLP, 2024